

EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Faculty of Letters

**ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE
EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ**

Contemporary Turkish Dialects And
Literatures

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ / ATATÜRK UNIVERSITY

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES

ISSN/2822-4795

Mayıs/May 2023

Cilt/Volume 1

Sayı/Issue 3

Atatürk Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi

COMPARATIVE TURKISH DIALECTS AND LITERATURES (CTDAL)

**KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ
VE EDEBİYATLARI**

ISSN: 2822-4795

Yıl / Year: May / Mayıs 2023

Cilt / Volume: 1

Sayı / Issue: 3

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ctdal>

ATATURK UNIVERSITY
COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND
LITERATURES
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND
LITERATURES

■Yıl / Year Mayıs / May 2023 ■Cilt/ Volume 1 ■Sayı 3 /Issue 3

Yayımlayan / Published

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına Edebiyat Fakültesi Dekanı
Prof. Dr. Dilaver Düzgün

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Secretary

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel

Baş Editör/ Chief Editor

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

Editör/ Editor

Dr. Reyhan Karkınlı

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Atatürk Üniversitesi)
Güney-Batı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Kuzey-Doğu Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Yabancı Dil Editörü/ Editor of Foreign Language

Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Kazak Türkçesi)
Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Azerbaycan Türkçesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Kırgız Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı (Özbek Türkçesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (İngilizce)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Türkmen Türkçesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Sedat Adıgüzel (Başkan) (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Baydemir (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Dr. Recai Kızıltunç (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Sinan Dinç (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan İldırı (Atatürk Üniversitesi)

Yabancı Dil Danışma Kurulu

Foreign Language Advisory Board

Doç. Dr. Kubilay Geçikli (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Deniz Aras (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hadi Bak (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rahman Özdemir (Atatürk Üniversitesi)

Teknik Redaksiyon/ Technical Reduction

Dr. Fatih Ekici
Arş. Gör. Sümeyye Betül Akbulut Tayhan

Halkla İlişkiler/ Public Relations

Dr. Elif Koç

Kapak Tasarım / Cover Design

Atatürk Üniversitesi Marka Yönetim Birimi

Dizgi / Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Sinan DİNÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
25240 ERZURUM
Telephone: 0 442 231 8166
e-posta: turklehceleri@atauni.edu.tr

Atatürk Üniversitesi *Comparative Turkish Dialect and Literatures* dergisi bilimsel hakemli bir dergidir. Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanır. Yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumlulukları yazarlara aittir.

Atatürk University *Comparative Turkish Dialect and Literatures* journal is a scientific peer-reviewed journal. It is published in May and November. Scientific and legal responsibilities of the published articles belong to the authors.

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü olarak *Comparative Turkish Dialects and Literatures* adlı dergimizin üçüncü sayısı ile karşınızdayız. Dergimizin bu sayısında, alanında uzman hakemler tarafından incelenmiş, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatlarının birçok alanına katkı sunabilecek 5 araştırma ve 1 sempozyum tanıtım yazısı olmak üzere 6 çalışma yer almaktadır.

Hedefimiz dergimizi, yayın kurulunu ve danışma kurulunu yurt içi ve yurt dışı bilim insanlarıyla zenginleştirerek uluslararası hakemli bir dergi niteliğine kavuşturmadır. Bu süreçte önemli desteklerini gördüğümüz Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yöneticilerine, yazar ve hakem olarak katkıda bulunan kıymetli bilim insanlarına, dergimizin yayım sürecinde gayret gösteren meslektaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Aftondil ERKINOV

(Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY

(Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV

(Dövmemmet Azadı AdındakiTürkmen

Milli Dünya Dilleri Enstitüsü / Türkmenistan)

Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDINOVA

(Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü / Özbekistan)

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

(Ankara Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Esmira FUAD

(Azerbaycan M. B. A. Nizami Gencevi

Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan)

Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülhan ATNUR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA

(Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan)

Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV

(Yusuı Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan)

Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ

(Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA

(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek

Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Prof. Dr. Selahittin TOLKIN

(Anadolu Üniversitesi /Türkiye)

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOğLU

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

(Atatürk Üniversitesi / Türkiye)

Doç. Dr. Xayrillo XOMIDOV

(Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi / Özbekistan)

Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV

(Alişir Nevaı Taşkent Devlet Özbek Dili ve

Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan)

HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Abdullah ARSLAN
(*Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Aftondil ERKİNOV
(*Özbekistan Milli Üniversitesi / Özbekistan*)
- Prof. Dr. Cepbarmammet GÖKLENOV
(*Dövlətmammet Azadı Adındaki Türkmən Milli Dünya Dilləri Enstitüsü / Türkmənistan*)
- Prof. Dr. Dilnoza JAMOLIDDİNOVA
(*Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü*)
- Prof. Dr. Dilora NABIYEVA
(*Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan*)
- Prof. Dr. Erdoğan UYGUR
(*Ankara Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Figen GÜNER DİLEK
(*Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Esmira FUAD
(*Azərbaycan M. B. A. Nizami Gencevi Edebiyat Enstitüsü / Azərbaycan*)
- Prof. Dr. Gülhan ATNUR
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Gülnat ABIKENOVA
(*Aleyhan Bokeyhan Üniversitesi / Kazakistan*)
- Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN
(*Ordu Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Kurmanbek ABAKİROV
(*Yusuf Balasagun Milli Üniversitesi / Kırgızistan*)
- Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Anarkul SALKINBAY
(*Kazakistan Farabi Üniversitesi / Kazakistan*)
- Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ
(*Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Veli Savaş YELOK
(*Hacıbayram Veli Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Saodat MUHAMMADOVA
(*Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan*)
- Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Prof. Dr. Murat KACIROĞLU
(*Erzurum Teknik Üniversitesi / Türkiye*)
- Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ
(*Atatürk Üniversitesi / Türkiye*)
- Doç. Dr. Süleyman Kağan YALÇIN
(*Fırat Üniversitesi / Türkiye*)
- Kuanyshbek MALIKOV
(*L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi / Kazakistan*)
- Doç. Dr. Dilfuza NURMANOVA
(*Andican Devlet Üniversitesi / Özbekistan*)
- Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV
(*Karabük Üniversitesi / Türkiye*)
- Dr. Öğr. Üyesi Murad HALMET
(*Kastamonu Üniversitesi / Türkiye*)
- Dr. Öğr. Üyesi Nevro'zbek RAXIMOV
(*Alişir Nevaî Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi / Özbekistan*)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Dilara NABIYEVA (Andican Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Elxan YURDOĞLU MEMMEDOV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Serkan ÇAKMAK (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Vefalı ENSER (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erhan GİRAY (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Esra YAVUZ ACAR (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Moldir ILGISHEVA (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nursan ILDIRI (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Perizat YERTAYEVA (Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Saidbek BOLTABAYEV (Karabük Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Salih ÖZYURT (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba SARIKAYA AKSOY (Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Olcas Süleymanovtiñ Şıǵarmaşılıq Ğumırbayanı

Life and Works of Olcas Suleymenov.....(1-7)

Gakku ABILKASIMOVA

Azərbaycan-Türkiyə: Media Münasibətləri Keçmişin Dərsləri və Bugünün Reallıqları

Azerbaijan-Türkiye: Media Interactions Lessons of the Past and Realities of the Present.....(9-26)

Namiq AHMADOV

Lingvopoetika Sohasining Vujudga Kelishi va Nazariy Masalalari

The Emergence of The Discipline of Linguo-Poetics and Related Theoretical Issues.....(27-32)

Xolisxon AKBAROVA

Linguistic Features of Borrowed Words in the Modern Kazakh Language

Modern Kazakçadaki Ödünç Alınan Kelimelerin Dilsel Özellikleri.....(33-51)

Kuanyszbek MALIKOV / Aigerim ALSHAYEVA

Yuklamalarda Sinkretiklik va Polisemantilik. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*

Centricism and Polysemy in Idiomatic Expressions.....(53-70)

Xafiza ZAKIROVA

SEMPOZYUM TANITIM / SYMPOSIUM REWIEV

Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu (6-7 NİSAN 2023) /Erzurum

International Language And Literature Research Symposium (6-7 April 2023) /Erzurum.....(71-76)

Sümeyye Betül AKBULUT TAYHAN

Dergi Yayın İlkeleri(77-82)

Policies and Guidelines(83-99)

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 1-7

Atıf/Citation: Abilkasımova, G. (2023). Olcas Süleymenovtiñ Şıǵarmaşılıq Ğumırbayanı.
Comparative Turkish Dialects and Literatures. 1 (3), 1-7.

**OLCAS SÜLEYMENOVTIÑ ŞIĞARMAŞILIQ ĞUMIRBA-
YANI**

Olcas Süleymanov'un Hayatı ve Eserleri

Life and Works of Olcas Suleymenov

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 31.03.2023 / Kabul Tarihi: 25.05.2023)

Gakku ABILKASIMOVA*

Añdatpa

San qırlı tulǵa Olcas Süleymenovtiñ qazaq jäne älem ädebiyetindegi alar ornı erekşe. Aqınnıñ prozalıq zerttev, poeziya jäne publisthistika tilinde jazılǵan körkem-ǵılımiy şıǵarmaları tek elimizde ǵana emes, şet elde de tanımal. Maqalada Olcas Süleymenovtiñ eñ iri şıǵarmaşılıq muraları hronologiya retini boyunşa bayandalǵan. Avtor aqınnıñ Ğumırbayandıq şıǵarmaşılıǵın zerdelevde otandıq jäne şeteldik ǵalımdardıñ zerttevelerin bastı nazarda ustay otırıp, özindik qorıtındıǵa keledi.

Olcas Süleymenov turalı Ğabit Müsirepov "Darın tanıladı. Ar-namıs tanıladı. Bul aqınımızdıñ ärbir şıǵarmasınıñ oqıǵannan keyin, azdı-köpti oylanbay qala almaysıñ. Oy men sezimge edavir küş tüsedı... Tek avtobusta kele jatıp oqıma, şay işip otırıp oqıma, basıñdı jastıqqa sala berip oqıma! Öytkeni onıñ ärbir jolı qadaǵalap oqudı kerek etedi" dese, jazuşı Ğabiden Mustafin "...öz däviriniñ kökeykesti problemların döp basıp, keñ tınıspen tolǵay biletin,

* Doktora Öǵrencisi, Alihan Bökeyhan Üniversitesi; *PhD Student, Alikhan Bokeikhan University*, Gakku_aa@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/0009-0001-5000-3758.

oqırmanına tañday qaqtıra otırıp, keyde pikir talaşın tudıratın, az vaqt işinde öz soñına qañsama qalıñ janküyer ertken Olcas Süleymenov sekildi aqın burın bizde kezdespep edi" dep bağa berdi. Oy marjanın bükil äleminen, al poeziyanıñ boyavların halıqtıq jırdan izdeytin Olcas Süleymenov tuğan el men aruv atamekenniñ qasıyetin, sağıñ kömkergeñ dalanıñ qudiretti küşin, babalardıñ çşpes ruhi men qaytpas erliğin, adaldıqtı tuv etken asqaq jandardıñ aruv mäahabbatı men adal dostıgın jırladı.

Kilt sözder: şığarmaşılıq ğumırbayan, arğımaqtar, qış kitap, ulttıq ruh

Özet

Olcas Süleymenov'un çok yönlü kişiliği Kazak ve dünya edebiyatında önemli bir yer tutar. Şairin nesir, şiir ve halk diliyle yazdığı sanatsal ve bilimsel eserleri sadece ülkemizde değil, yurt dışında da oldukça rağbet görmektedir. Makale, ünlü şairin en büyük yaratıcı mirasını kronolojik sırayla ele almaktadır. Böylece, bu makalenin yazarı, dikkatini şairin yaratıcı yaşamının incelenmesinde yerli ve yabancı bilim adamlarının araştırmalarına odaklayarak kendi sonuçlarını çıkarmaktadır Gabit Müsirepov, Olcas Süleymanov hakkında samimi bir şekilde şunları söyler: "Yeteneğiyle tanınır. Onuruyla tanınır. Bu şairin her eserini okuduktan sonra istemsizce az çok düşünürsünüz. Düşünceler ve duygular büyük ölçüde güçlenir. Otobüste okumayın, çay içerken okumayın, başınızı yastığa koyarak okumayın! Çünkü eserinin her satırı dikkatli okumayı gerektiriyor. Yazar Gabiden Mustafin ise şöyle der: "... Döneminin acil sorunlarını büyük bir özlemlerle bilen Olcas, okuyucularda merak uyandırdı ve zaman zaman tartışmalara neden oldu, birçok hayranı kendine çekti. Süleymanov gibi bir şair görmedik" Dünyanın her yerinde fikir incileri, türkülerde şiirin renklerini arayan Olcas Süleymanov, memleketinin faziletlerini ve güzel vatanını, kudretli kudretini, bozkırın sütle dolu gücü, ecdadın sönmez ruhu ve yılmaz cesareti, vefa bayrağı olan asil ruhların güzel sevgisi ve sadık dostluğu anlattı.

Anahtar kelimeler: yaratıcılık, biyografi, küheylan, kilden kitap, milli ruh

Abstract

The versatile personality of Olcas Süleymenov takes a great role in the Kazakh and world literature. The poet's fiction and scientific works written in the language of prose, poetry and publicism are very popular not only in our country, but also abroad. The article deals with the largest creative heritage of famous poet in chronological order. Thus, the author of this article draws own conclusions, focusing her attention on the research of national and foreign scientists in the study of creative life of the poet. Gabit Müsirepov spoke with warmth about Olcas Süleymenov: "The talent is recognized. Honor recognized. After reading each work of this poet, you involuntarily think more or less. Thoughts and feelings are greatly strengthened. Don't just read on the bus, don't read at tea, don't read with your head on the pillow! Because every line of his work requires careful reading. The writer Gabiden Mustafin, in turn,

said: "... Olcas, who knew the pressing problems of his era with great aspiration, aroused curiosity among readers, and sometimes caused controversy, attracted many admirers. We have never met such a poet as Süleymenov" Olcas Süleymenov, who is looking all over the world for pearls of thought, and in folk songs for the colors of poetry, sang about the virtues of his native country and the beautiful Motherland, the mighty power of the steppe, flooded with milk, the inextinguishable spirit and indomitable courage of the ancestors, beautiful love and faithful friendship of noble souls, which are the flag of fidelity.

Key words: creative life, biography, steed, clay book, national spirit

Кіріспе

18 мамырда Алматы қаласында дүниеге келген. Арғы атасы Олжабай батырдың құрметіне ата-анасы есімін Олжас деп атаған. Халқымыздың әйгілі әнші, ақыны Жаяу Мұсаның ұрпағы. Өз әкесі Омар 1937 жылғы репрессиялық кезеңнің құрбаны болған, халық жанашыры. О. Сүлейменовтің алғашқы мамандығы геолог болса да әдебиетке, зерттеу ісіне жастайынан назар аударады. Болашақ ақын шығармашылығын әңгіме жазудан бастаған. Студенттік жылдары әңгімелері балалар және жастар газеттерінде жарық көрген. Геологиялық мамандықтан соң, Мәскеудегі М. Горький атындағы әдебиет институтына оқуға түседі. Кәсіби әдебиетші барлық жанрды терең игеруге міндетті екендігін ерте ұғынған болашақ маман, поэзия және прозалық шығармаларды қазақ тілінен орысшаға аударумен айналысады. Бірақ оның бойындағы өлеңге деген құштарлық жиі ұшқын атып, поэзия әлеміне оралтып отырды. Ақынның ең алғашқы жыры «Арғымақ» баспа бетін бірден көре алмады. Ақын естеліктеріне көз жіберсек, Мәскеудегі «Огонек» журналына ең алғаш осы өлеңді әкеліпті. Поэзия бөлімін меңгерген ақын Кудрейко жас талаптың жырын тым ұзақ уақыт бойы өндеуден өткізген. Кудрейко өлеңді қайтаруға тырысқан сайын, жас ақын қайрала түседі. Баспаға қазақы рухтың шынайы бейнесі «Арғымақтың» жиырма-отызыншысы нұсқасы барса да «партияшыл», «одақшыл» тақырыптар қатарынан болмағандықтан болар жарық көре алмапты. Бірде институт қабырғасында жазылып жүрген ақынның өлең дәптері Б. Слуцкиймен жеке кездесуде талқыға түседі. Жас ақынның «Ребята, судите по мне о казахах» деген өлең жолы біршама пікір тудырады. Бір адамға қарап, ұлтына сипаттама беруге болмайтынын толық дәлелдеп шыққан Б. Слуцкийдің біраз уақыт өткен соң «...Судите народ по поэту, / Я о турках сужу по Назыму Хикмету, / По-моему, турки голубоглазы...» деп келетін өлеңі жаңа кітапта жарық көреді. (Сүлейменов, 2004:26) Әрине, бұл

оқиғаның әсері жағымды болмағаны белгілі, десек те, жас ақынның балалық кезеңдегі «Мен кіммін?» деген ойдан есейген «Біз кіміз?» деген тарихи сұраққа терең үңілуіне ықпалы тиген. Ол тарихтың құпия беттерін қазбалап, зерделей түседі. 1926 жылы 6 млн 200 мың адам болған Кеңес Одағының құрамындағы қазақ халқының саны 1939 жылы 2 миллионға да жетпей қалу себебіне жаны мұздап, «Есть ли другой народ, заплативший такую цену за счастье называться нацменьшинством?» деп қынжылады. (Сүлейменов, 2004:26-27)

Институтта қатар оқитын Суламита атты ару ақынның жазбаларын жинақтап, баспаға әзірлейді. Алғы сөзі мен рецензиясын Л. Мартынов пен Б. Слуцкий жазып, «Арғымақтар» деген атпен ең алғашқы жыр кітабы жарық көреді. Көрнекті мәдениеттанушы М. Әуез кітаптағы «Арғымақ», «Мен көрдім», «Көкбөрілер» сынды өлеңдердің өткір жолдарынан «тоталитарлық жүйедегі зорлық-зомбылыққа наразылық» сарыны байқалатынын атап көрсетті (Қабдолов, 1992:6).

Олжас Сүлейменовтың өмірі мен шығармашылығы

Ақынды поэзия әлемінде танымал еткен «Адамға табын, жер, енді!» (Земля, поклонись человеку!) атты поэмасы. Адам санасының дамуы мен рухының еркіндігі, күш жігерінің құдіреті поэма мазмұнының негізгі арқауы. Поэма туралы ақын: «...12 сәуірде менің өлеңдерім жазылған қызғылт парақшалар қалалардан, бақытты адамдарға толы көшелер үстінен төгіліп жатты. Маған екі мәрте: 1945 жылдың мамырында және 1961 жылдың сәуірінде туған қаламның шынайы бақытты күйін көруді жазыпты...» деп шаттанды. Бұл сөздерден ақынның туған еліне деген аса зор махаббаты мен шынайы патриоттық сезімін байқай аламыз. Ізінше ақынның «Ночь-Парижанка», «Солнечные ночи», «Доброе время восхода», «Год обезьяны» сынды кітаптары жарық көрді. Бүкіл әлемді дүр сілкінткен «Адамға табын, жер, енді!» поэмасынан кейін ақынға арнайы тапсырыстар түсе бастайды, тіпті бюро жетекшілері жаңа сыйлық жайлы ойланар кездің келгенін де жасырмайды. Ұсынысты үнсіз қабылдаған ақын іске бірден кіріседі. Архив ақтарып, тарихи, әдеби зерттеулер мен шығармаларды тауысып, шығармашылықтың нағыз «азапты кезеңінен» өтеді. Жаңа туындымен танысқан бюро жетекшілері тапсырманың Ленин мерейтойына арналмағанын білгенде, үлкен реніш білдіреді. Себебі, дүниеге тапсырмадан тыс тақырыптағы «Қыш кітап» келген еді. «...Келесі жазылар кітабым Республикаға көп күттірген Ленин сыйлығын алып берер деген үмітпен алынбаған сыйлық үшін маған кешірім берілді. Егер мұндай «әлеуметтік

тапсырыс» болмағанда «Қыш кітаптың» сыйлықтан да қымбат шығармашылық сәттерін сезіне алмас едім» дейді ақын өз естеліктерінде. (Сүлейменов, 2004:33) Сорбонна профессоры, ақын, аудармашы Л. Робель француз оқырманына «Қыш кітап» туындысының аудармасын ұсынып: «Олжас Сүлейменов бұрындан мәдениеттер бауырластығы мен рухани өзара байыту идеясына жақын болды. Жазудың, тілдердің және аңыздар құпиясын шешу, оның ойынша, адамзаттың тарихына басқаша көзқараспен қарауға көмектеседі. Бұндай жалынды сезім мен күшті дауысты біздің бытыраңқы дүние көптен бері естімеген еді. Біз О. Сүлейменовті ұлылығымен мойындалған Гильгамештің, Гюгоның, Хлебниковтың мұрагері ретінде танимыз» деп жазды (Сүлейменов, 2007:2). «Қыш кітап» туралы белгілі жазушы М. Мағауин: «Қыш кітап – Отанға сүйіспеншілік, туған халыққа адалдық, азаматтық борыш туралы шығарма. Поэмада көне скиф дәуірінің шынайы көріністері бар. Ең бастысы – көне заман рухы, көне адамдар мінезі нақты бедерленген. Бірақ автор әйтеуір ескі тарихты қопару мақсатында емес, ежелгі скиф (сақ) тайпалары тарихының кейінгі түркі, одан соңғы қазақ тарихымен жалғастығына бейіл беруде қосалқы жүк артады. Ең бастысы – ақын өткен күннің сауалын бүгінгі күн талабымен үндестірген. Бұл – бүгінгі заман перзенті Олжастың көне дәуірге қатысты кез-келген туындысына тән сипат...» деп қорытады.

О. Сүлейменовтің жалпы саны жиырмаға тарта жарық көрген өлең кітаптарының қатарында «Над белыми реками», «Круглая звезда», «Повторяя в полдень», «Каждый день утро», «Определение берега» сынды жинақтары бар. Шығармашылығы үшін Олжас Сүлейменов 1964 жылы Қазақстан Комсомол сыйлығының тұңғыш лауреаты атанып, 1967 жылы КСРО Ленин Комсомол сыйлығын иеленген тұңғыш ақын болып саналды. Әр кітабы үлкен жетістіктер әкеліп жатса да ақын айналасындағы өзгерістерге ешқашан бейжай қарамады. Бұл туралы зерттеуші Т. Щербакова: «Олжас Сүлейменов – динамикалық ақын. Әлем оған ешқашан қозғалыссыз болып көрінген емес. Ол оны диалектикалық, үздіксіз қалыптасу, өзгеру құбылысы деп түсінеді. Ол әлемдегі қарама-қайшылықтардың өзара әрекеттесуін табиғат пен адамзат қоғамының оқиғаларын басқаратын өзгермейтін заң ретінде сезінеді» деп тұжырымдады (2001:196).

1975 жылы әлем әдебиетіне тарихи сілкініс әкелген «Аз и Я» кітабы дүниеге келді. «Аз и Я» кітабы көне славян және түркі дәуірінің жазба ескерткіштеріне арналған ірі зерттеу еңбегі. Бұл еңбекте О. Сүлейменов шумер мәдениетіндегі түркілік сипаттарды түгендеп, түркінің түп шежіресін бес мың

жылға кейін шегіндірді. Ғалым дәлелдеген тарихи дерек – орта (XII) ғасырларда Киев Русінде қолданыста қос тілдің болғандығы (Әуез, 2021:13). Адамдар өздерінің көне орыс тілін білген және Қыпшақ, яғни Половец тілінде де сөйлеген. Зерттеуші Қыпшақтар мен Киев Русі арасындағы айқасты суреттейтін «Игорь жасағы туралы жырды» зерттеу арқылы осындай сенсациялық қорытындыға келіп, «жырдың авторы екі тілді де қатар меңгерген болуы керек, себебі, жыр мәтінінде көне түркі тілі еркін қолданылады» деп тұжырым жасайды. М. Әуез: «Орыс әдебиетінің XII ғасырдағы ұлы жәдігері саналатын «Игорь жасағы туралы жырдың» жазылуына түркі тілінің тікелей қатысы болғандығын дәлелдеуі қазақ оқырманы ретінде менің ерекше жүрегімді жылытады» дей келіп, «Аз и Я» кітабының мазмұнын баяндап беруге тырысу тасқынды суды аквариумға сыйдырумен парапар болар еді» деп суреттейді (2021:12).

Олжас Сүлейменов жарты ғасырға жуық уақыт бойы «Сөз коды» кітабын жазу үстінде болды. Бұл кітап Еуразия кеңістігінде тұратын халықтар тілдерінің мәдениеті мен қарым-қатынасына арналған және «1001 сөз» әмбебап этимологиялық сөздікке кіріспе ретінде қабылданады. Әр түрлі этностардың тілдік бірлігі мен мәдениетіндегі айырмашылығын айқындайтын терең философиялық мәнге ие. «Сөз коды» кітабы антропологтар, географтар, археологтар, генетиктер, тарихшылар мен лингвистер, әдебиет пен өнертанушылар үшін пайдалы ғылыми олжа болды.

Олжас Сүлейменов шығармашылығын Б. Сулицкий, Л. Мартынов, К. Кулиев, Р. Гамзатов, М. Карим, Д. Кугульдинов сынды өзге ұлт ақындары жоғары бағалады. Тақырыбы, мазмұны, идеясы қашан да өзекті болып келетін ақынның шығармашылық мұрасы отандық және шетелдік ғалымдардың назарын тұрақты аударып келеді. Атап айтқанда, Л. Мартынов, С. Марков, Е. Сидоров, Л. Аннинский, Р. Рождественский, т.б. шетелдік және З. Ахметов, М. Әуез, М. Қаратаев, С. Абдулло, Б. Канапьянов, А. Мұсаев, Н. Какишева, Э. Какильбаева және т.б. отандық ғалымдарымыздың ақын шығармашылығын зерттеудегі зор еңбегін атап өткен жөн. Ақын өлеңдерін қазақ тілді оқырмандарына етене жақын еткен Ә. Кекілбай, Қадыр Мырза Әлі, Ұ. Есдәулет, А. Тасқара, Е. Жүніс аудармаларының мәні зор. Ақын шығармашылығы Кеңес мемлекеттері арасында ғана емес, Еуропа елдері, Кіші Азия, Қытай, Америка елдері тілдеріне де аударылған.

Қорытынды

Халқының ары мен ожданын, жігері мен намысын арқалаған Олжас – шығармаларын орыс тілінде жазды. Жазған ақын болғанымен, жаздырған – заманы! Әлемді шеңгелімен бүріп, талай шағын ұлттардың тілін, ділін, дінін алған тоталитарлық жүйе қанша тізесін батырғанымен, қазақтың рухын жыға алмады. Олжастың орыс тіліндегі жырлары – сол бүгілмеген, үгілмеген ұлт рухының көрінісі. Адамгершілік, адалдық, борыш деп аталатын моральдық ұштағаннан құралған ақынның рухты шығармалары бүгінде әлемдік әдебиетте кең масштабты орынға ие болды. Бабалар қалдырған ұлы тарих пен ұлан ғайыр даланың туын жықпау – Егемен елдің перзенттеріне мәңгілік парыз. Бүгінгі Тәуелсіздік таңында кеңестік кезеңнің қатаң сынынан сүрінбей өткен О. Сүлейменовтің шығармашылық мұрасын заманауи көзқарастар мен жаңа әдіс-тәсілдер арқылы зерттеудің маңыздылығы мен қажеттілігі арта түсуде.

Жалпы, әр оқырманның әдеби дүниеден іздейтін өз жоғы бар. Соны тапқанда ғана оның рухани шөл қатасы тарқап, мейірі қанғандай болады. Мысалы, туған ел, ару атамекен, бабалар рухы, ақ шарифат, әз махаббат, сағым көмкерген самиян дала – Олжас Сүлейменовтың талайдан бері таусыла жырлап келе жатқан жеңіс тақырыптары. Алғыр ақын кең байтақ қазақ даласының өткенін жырласын мейлі, бүгінін жырласын мейлі, біртұтас ұлт, біртұтас мемлекет болған халық пен өлкенің қай бұрышындағы оқиғаны да ешбір алаламай бірдей толғанып, бірдей тебіреніп, тұтас жырлады.

Әдебиеттер

«Tvorčestvo Olcasa Süleymenova i voprosi nashiyonalnogo samopoznaniya» materialy mejdunarodnoy navuçoной konferensiy, Almaty: QazNU im. Al-Farabi, 2016, 05-06 may.

Ävezov, M. (2021). «Mäñgilik demi – Täñirdiñ lebi» [Mätin] / Murat Ävez // Qazaq ädebiyeti. № 20. S. 13-14.

Qabdolov, Z. (1992). Söz öneri. – Almaty: «Azaq universiteti», B. 352.

Şerbakova, A. (2001). siluvet: Razmışleniya o poeziyi O. Süleymenova, Almaty.

Süleymenov, O. (2004). Sobraniye soçineniy v 7 tomah: Tom I Stixotvoreniya, Almaty: Atamura

Süleymenov, O. (2007). biyografiya//<http://www.people.su>.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 9-26

Atıf/Citation: Ahmadov, N. (2023). Azərbaycan-Türkiyə: Media Münasibətləri Keçmişin Dərsləri və Bugünün Reallıqları. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (3), 9-26.

**AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ: MEDIA MÜNASİBƏTLƏRİ
KEÇMİŞİN DƏRSLƏRİ VƏ BU GÜNÜN REALLIQLARI**

Azerbaycan-Türkiye: Medya İlişkileri Geçmişin Dersleri ve Bugünün Gerçekleri

**Azerbaijan-Türkiye: Media Interactions
Lessons of the Past and Realities of the Present**

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 07.03.2023 / Kabul Tarihi: 25.05.2023)

Namiq AHMADOV*

Xülasə

Azərbaycanın tarixən dünyaya inteqrasiyasında və dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında Türkiyə önəmli yer daşıyıb, o cümlədən milli mətbuatın formalaşmasında Türkiyə təsirləri davamlı olaraq özünü təsdiqləyib. Eyni zamanda Azərbaycan ictimai fikri üçün ümumtürk ictimai ideyaları tükənməz qaynaq olmuşdur. Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Ziya Gökalp kimi dühalarımız ümümlilikdə bütün Türk dünyasının müştərək sərvətləri olmuşlar. Əslində bu bağlılıq milli köklərdən qidalandığından cəmiyyətin intibahına təsir göstərmiş, hətta mətbuatın yarandığı və formalaşdığı ilk günlərdə belə özünü təsdiq etmidir.

* Dr, Bakü Devlet Üniversitesi, Gazetecilik Fakültesi, Uluslararası Gazetecilik Bölümü; Dr., Baku State University, International Journalism and Information Policy, tuqay59@mail.ru, ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-1970-182X.

Təqdim olunan məqalədə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında və formalaşmasında mətbuatın önəmli rolu, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mətbuatı üzərindən dəyərləndirilir. Xüsusən də Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumunun imzalanması və “Birgə Media Platforması”nın yaradılmasının aktuallığı vurğulanır. Bildirilir ki, iki qardaş ölkə arasında imzalanan media əməkdaşlığı media əlaqələrini daha da gücləndirəcək, Türkiyə üzərindən Azərbaycan mediasının dünyaya çıxışını sürətləndirəcək. Digər bir aktual məsələ də türk dünyasının media əlaqələrinin qurulmasında Azərbaycan mediasının əhəmiyyətli mövqeyidir. Azərbaycanın media qurumlarının MDB məkanında - Rusdilli məkandakı mövqeyi daha aktualdır. Bu məsələdə də Azərbaycan mediası Türkiyənin Qafqazda, Orta Asiyada, Rusiyanın tərkibindəki Türkdilli xalqlar arasında maraqların qorunmasında əhəmiyyətli yeri var və bu tarixi məkanlara çıxışda əvəzsiz vasitədir. jırladı.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, mətbuat, ortaq media, platform

Özet

Türkiye, Azerbaycan'ın dünya ile tarihsel entegrasyonunda ve ulusal basının oluşumunda Türkiye'nin etkisi de dahil olmak üzere devlet geleneklerinin oluşumunda önemli bir rol oynadı. Aynı zamanda tüm Türk kamuoyu fikirleri Azerbaycan kamuoyu için tükenmez bir kaynak olmuştur. Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu, Ziya Göybalp gibi dahilerimiz tüm Türk dünyasının ortak serveti haline geldi. Aslında bu bağlılık ulusal köklerden beslendiği için toplumun rönesansını etkilemiş ve matbaanın doğuş ve oluşumunun ilk zamanlarında bile kendini teyit etmiştir. Sunulan makale, hem Azerbaycan hem de Türk basınından yola çıkarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde ve şekillenmesinde basının önemli rolünü değerlendirmektedir. Özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında medya alanında stratejik işbirliğine ilişkin mutabakat zaptı imzalanmasının ve "Ortak Medya Platformu"nun oluşturulmasının önemi vurgulanmaktadır. İki kardeş ülke arasında imzalanan medya iş birliğinin medya ilişkilerini daha da güçlendireceği ve Azerbaycan medyasının Türkiye üzerinden dünyaya erişimini hızlandıracağı bildirildi. Bir diğer önemli konu ise Azerbaycan medyasının Türk dünyasında medya ilişkilerinin kurulmasındaki önemli konumudur. Azerbaycan'ın medya kuruluşlarının BDT alanındaki - Rusça konuşulan alandaki konumu daha önemlidir. Bu konuda Azerbaycan medyası, Türkiye'nin Kafkasya'da, Orta Asya'da, Rusya'nın Türkçe konuşan halkları arasındaki çıkarlarının korunmasında önemli bir yere sahiptir ve bu tarihi yerlere erişim için paha biçilmez bir araçtır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, basın, ortak medya, platform

Abstract

Historically, Türkiye has played an important role in Azerbaijan's integration into the world and the formation of statehood traditions, particularly the influence of Türkiye has constantly proved itself in the formation of the national press. At the same time, all-Turkic public ideas have been an inexhaustible source for the public opinion in Azerbaijan. Our geniuses like Ali bey Huseynzade, Ahmad Aghaoghlu, Ziya Gokalp have become the common wealth of the entire Turkic world. In fact, since this attachment is nourished by the national roots, it influenced the renaissance of the society, and even proved itself in the early days of creation and formation of the press.

In the presented article, the important role of the press in the development and formation of Azerbaijan-Turkey relations is evaluated through the lens of both Azerbaijan's and Türkiye's press. In particular, the importance of signing of the memorandum of understanding on strategic cooperation in the field of media between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Türkiye and relevance of the creation of a "Joint Media Platform" is emphasized. It is said that the memorandum of understanding on strategic cooperation in the field of media signed between the two brotherly countries will further strengthen media relations and will accelerate the access of Azerbaijani media to the world through Türkiye. Another important issue is the important position of the Azerbaijani media in establishing relations between Turkic-speaking countries in the field of media. The position of Azerbaijan's media organizations in the CIS space – in the Russian-speaking states – is more relevant. In this matter, the Azerbaijani media plays an important role in protecting the interests of Türkiye in the Caucasus, Central Asia, and among the Turkic-speaking peoples of Russia, and is regarded as an invaluable tool for access to these historical places.

Key words: Azerbaijan, Türkiye, press, joint media, platform

Giriş

Ermənistanın hərbi təxribatından sonra Azərbaycan Ordusunun başladığı və 44 gün uğurla davam edən əks-hücum əməliyyatları düşməni darmadağın etməklə yanaşı, bir çox nəticə və parametrlər üzrə dünya hərbi tarixində yeni rekordlara imza atdı. Bütün dünya Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sarsılmaz iradəsinin, Azərbaycan xalqının birliyinin və Azərbaycan Ordusunun qüdrətinin şahidi oldu. "44 günlük müharibə çox miqdarı dağıtdı – istər döyüş, istər diplomatik, istərsə də informasiya sahəsində işğalçı dövlətin məğlubiyyəti Ermənistanda dərin siyasi çatlar yaratdı. Düşmən ölkənin ictimai-siyasi həyatında gərginlik davam edir və hakimiyyət əleyhinə etiraz aksiyaları səngimək bilmir" (İbrahimov, 2020: 6).

Unutmayaq ki, 100 il əvvəl də Azərbaycan bu tarixi yaşamışdı. Ermənilərin Bakı, Qarabağ, Quba qırğınlarını bizə unutduran sovet təbliğat sistemi sonralar da Azərbaycan xalqını Xocalı soyqırımını, Bağanıs Ayrım kimi onlarca faciələrə məruz qoydu. Amma unutmaq olmaz ki, bunların ilhamvericisi sovet ideoloji sistemi olsa da, icraçısı erməni-daşnaq təfəkküründən ilham alan güclər idi. “Bunların kökündə isə Ermənistanın dövlət siyasətinin xəstə və millətçi ruhu dayanmışdır. Həqiqət budur ki, erməni cəmiyyəti XXI əsr faşizminin rüporu oldu. Almaniyə və İtaliyanın Hitler və Mussolinidən sonra imtina etdiyi faşizm XX əsrin sonları, XXI əsrin əvvəllərində Ermənistanda yenidən dirçəldildi. Təəssüf ki, nə bu ölkənin ziyalıları, nə də erməni cəmiyyəti bunu dərk etmədi” (İbrahimov, 2020:6). Üstəlik bütün erməni media və kommunkasiya vasitələri bu xəstə təxayülün təbliğatçısı oldu.

Təbii ki, buna qarşı çıxanlar və Azərbaycanın haqq işinə ədalətli yanaşanlar da oldu. Bu sıradada adı güvəncə çəkilən Türkiyə idi. Həm də dünya mətbuatı sırasında önəmli bir mövqeyə sahiblənən və beynəlxalq mətbuatın ciddi bir parçası olan Türkiyə mətbuatı idi. Türkiyə Azərbaycana dəstəyi ilə 100 il öncəki tarixi xilaskarlıq missiyasını təkrar etmədi, eyni zamanda terrora qarşı mübarizədə, Yaxın və Orta Şərqdə möhkəmlənən mövqeyi ilə, Qafqazda da özünü təsdiq etdi və dünya çapında yeni güc olduğunu da ortaya qoydu. Hər halda ikinci Qarabağ savaşının nəticələri də bunu təsdiq edir və möhtəşəm Bakı paradının təntənəsi də bu faktın nəticəsidir. Əslində deyilənlərin təzahürünü təkcə dünya siyasi dairələrinin mövqeyində yox, həm də dövrü mətbuatda da açıq və aydın görməkdəyik. Bu baxımdan təkcə savaş tarixinin mənzərəsini və fəlsəfəsini yox, eləcə də Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafında və formalaşmasında mətbuatın önəmli rolunu, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə mətbuatı üzərindən dəyərləndirməyi vacib hesab edirik.

Tarixi bağlılıq: milli mətbuatın dövlətçilik və Türkçülük ideyaları

Azərbaycanın tarixən dünyaya inteqrasiyasında və dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında Türkiyə önəmli yer daşıyıb, o cümlədən milli mətbuatın formalaşmasında Türkiyə təsirləri davamlı olaraq özünü təsdiqləyib. Eyni zamanda Azərbaycan ictimai fikri üçün ümumtürk ictimai ideyaları tükənməz qaynaq olmuşdur. İsmayıl Qasıralı, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Ağaoğlu, Ziya Göyaltı və adlarını çəkmədiyimiz dühalarımız ümümlilikdə bütün türk dünyasının müştərək sərvətləri olmuşlar. Əslində bu bağlılıq milli köklərdən qidalandığından cəmiyyətin intibahına təsir göstərmiş, hətta mətbuatın yarandığı və formalaşdığı ilk günlərdə belə özünü təsdiq etmişdir. Tarixi faktdır ki, hələ XIX əsrin 70-ci illərində Azərbaycan milli mətbuatının banisi Həsən bəy Zərdabi “Əkinçi” qəzetini nəşr etmək üçün mətbəə şriffləri almaq arzusu ilə İstanbula gedir. Bu önəmli arzunun həyata vəsiqə

almasında ona İsmayıl Şirvanın oğlu Məhəmməd Rüşdü Paşa yardımçı olur. Eləcə də Zərdabi 1906-cı ildə "Həyat" qəzetində çap etdirdiyi məqalədə "Əkinçi"ni "Rusiyaada əvvəlinci türk qəzeti" (Cavadova, 2010:8), məhz "türk qəzeti" adlandırır.

Azərbaycan mətbuatının sonrakı inkişaf mərhələlərində də kimi bu amillər özünü göstərmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mətbuatı özünü türkçülük və dövlətçilik ideyaları ilə təsdiq etmişdir. Amalı millət yolu, haqq yolu olan AXC yarandığı ilk gündən "türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək" şüarını rəhbər tutaraq cəmiyyətin bütün sahələrində süqutunun son gününə kimi apardığı geniş islahatları davam etdirmişdir. Mətbuat və söz azadlığının təmin edilməsi Cümhuriyyətin demokratik dəyərlərə verdiyi önəmin təzahürü idi. Düzdür, Cümhuriyyət mətbuatının sələfləri XX əsrin əvvəllərində meydana gəlsə də, onun ideyalarını ilk dəfə konsepsiya şəklində təbliğ edən "İqbal", "Dirilik" jurnallarının, "Açıq söz" qəzetinin əsrə başlaması cəmiyyətdə yeni bir oyanışın təntənəsi olmuşdu. Məfkurə birliyini, butövlüyü, müstəqilliyi təbliğ edən qəzetin adının altında "Gündəlik türk qəzetidir" təqdimatı isə onun bilavasitə türk dünyası ilə bağlılığının təsdiqi idi. Hətta qəzet mətbuat tariximizdə ilk dəfə olaraq xalqımızın adının "müsəlman", "tatar" olmasına etirazını bildirmiş, "Türk xalqı" olduğumuzu təkidlə sübut etmişdir (Əhmədov, 1918: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2018/may/592988.pdf>).

AXC dövründə mətbuat və nəşriyyat işinin yenidən qurulması üçün də tarixi qərarlar qəbul edilmiş, hökumətin 1918-ci il 9 noyabr tarixli sərəncamı ilə kütləvi informasiya vasitələri üzərində dövlət nəzarətinin ləğv edilməsi ilə cəmiyyətdə mətbuat və söz azadlığı təmin edilmişdir. İki il içərisində ölkədə 100-ə yaxın qəzet və jurnal çıxmışdır" (AXC Ensiklopediyası, 2004, 133). "İstiqlal" (1918-20), "Azərbaycan" (1918-20), "Övraqi-nəfisə" (1919), "Müsəlmanlıq" (1917-19), "Qurtuluş" (1920), "Mədəniyyət" (1920), "Gənclər yurdu" (1918), "Şeypur" (1918-19), "Zənbur" (1919) kimi mətbu orqanlar Cümhuriyyət ideyalarının- milli ideyaların carçısı ola bilmişdir. AXC dövründə Azərbaycanın mətbuat tarixindəki 2 önəmli hadisə də baş verdi. Birincisi, "Azərbaycan" qəzetinin nəşrinə başlandı, bu milli mətbuatımızın tarixində təkə ərazi olaraq ölkənin deyil, milli dövlətin adını ifadə edən mətbuat orqanının fəaliyyətə başlaması ilə əlamətdardır. Bu mənada, akademik İsa Həbibbəylinin dediyi kimi "Azərbaycan" qəzetinin rəsmi dövlət qəzeti kimi meydana çıxması tarixin mühüm hadisəsidir" (Həbibbəyli,2013:3). İkincisi, "AXC-nin mətbuat və informasiya sahəsində atdığı daha uğurlu bir addım Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi, qısaca olaraq "AzərTAc"-ın yaradılması ilə bağlıdır" (Aslanov, 2008:15.). Bununla da milli hökumət Azərbaycan ətrafında mövcud informasiya blokadasını yarmağa, həm də

özünün fəaliyyəti haqqında xalqı məlumatlandırmağa və gənc respublikanı dünya miqyasında tanıtmaya nail ola bilmişdir. Amma təəssüf ki, bolşevik Rusiyasının işğalı nəticəsində 1920-ci il aprelin 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi və onun təsis etdiyi “AzərTAc” da cəmi iki aya yaxın bir müddətdə müstəqil fəaliyyət göstərə bildi.

Azərbaycan mətbuatının 70 illik sovet dövründəki fəaliyyəti və türkçülük ideyalarının gündəmə gətirilməsində xüsusi rolu olmuşdur. Bu tendensiya Sovetlərin ilk 10 ilində daha açıq və geniş şəkildə özünü göstərmiş və bu dövr tarixi baxımdan məhsuldar olduğu qədər də, ziddiyətli, eyni zamanda vacib bir mərhələ olmuşdur. Tarixi reallıqlar prizmasından baxanda hər iki dövlətin maraqlarını təmin etmişdir. Hətta Moskvanın razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Cümhuriyyətində səfirliyi belə olmuşdur. 1921-ci ildə Nəriman Nərimanovun tövsiyəsi ilə Azərbaycan SSR-in, sonra isə ZSFSR-in Türkiyədə fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olmuş İbrahim Əbilovun Sovet-Türkiyə, o cümlədən Azərbaycan-Türkiyə dostluq münasibətlərinin formalaşmasında böyük xidmətləri olmuşdur (Əhmədov, 2018: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2018/may/592988.pdf>).

Bu dönmə həm də Bakıda keçirilən Birinci Türkoloji Qurultay (1926, 26 fevral-5 mart) ilə əlamətdardır. Türkologiyaya böyük və sistemli elmi təlim kimi təqdim edən qurultay böyük əks-səda doğurmuş, haqqında mətbuatda gedən yazılar silsiləsi bu dəyəri dəfələrlə artırmışdı. Səkkiz gün davam edən bu mötəbər tədbirdə müxtəlif ölkələrdən 131 nümayəndə iştirak etmiş, “Yeni fikir”, “Maarif və mədəniyyət”, “Maarif işçisi”, “Yeni məktəb”, “Dan ulduzu”, “Kommunist” kimi dövrü mətbuat orqanlarında və məcmuələrdə qurultay haqqında, onun təşkilinə və gündəminə həsr olunmuş 300-ə qədər müxtəlif səpkili məqalə dərc olunmuşdu. Ölkənin bir nömrəli mətbuat orqanı olan “Kommunist” qəzetinin dərc etdiyi materialların sayı bütün mətbuat orqanlarında dərc edilənlərin yarısı qədər olmuşdur.

Ümumiyyətlə, Moskva nəşrləri sayılan mərkəzi mətbuat orqanları da Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsi, türk xalqlarının latın əlifbasına keçməsi barədə qərarını çox böyük bir canfəşanlıqla yaymışdı. Bu məqalə və materiallar qurultayın işini, məqsəd və məramını açıqlayan sənədlər kimi də böyük dəyərə malikdirlər. Təəssüf ki, sonralar məlum oldu ki, Türkiyəni kommunist yoluna gətirmək planının mühüm bir hissəsi də bu qurultayla bağlı imiş və SSRİ-nin bu məkrli planının iflası uğraması repressiyaların başlanması ilə nəticələndi, o cümlədən “...100-dən artıq iştirakçısının, seçmə alim və mütəfəkkirinin əksəriyyətinin həbsi və fiziki məhvi ilə bitən bu qurultay yaxın tarixin ən böyük ziyalı-alim soyqırım sənədidir, 30-cu illərin Sovet-Stalin diktatura rejiminin tarixi üçün ittihamdır” (Nərimanoğlu, 2006:21).

Sonrakı dövrdə, xüsusən də repressiya və 2-ci dünya müharibəsi illərində isə mətbuatın Türkiyəyə münasibətləri Sovet dövlətinin siyasi və ideoloji mövqeyindən fərqlənməmiş, əksinə daha çox inamsız və mənfi münasibətləri ilə diqqətdə olmuşdur. Bu münasibətlər Stalinin ölümünə kimi olan bir dövrü əhatə edir və Moskvada hazırlanan və əyalətlərdə həyata keçirilən qırğın siyasətinin məqsəd və məramında Türkiyəyə qarşı üzdə dostluq, amma əsil həqiqətdə isə düşmən mövqə sərgilənməkdə idi. Hətta İkinci dünya müharibəsinin başladığı vaxtlardan başlayaraq bir sıra diplomatik görüşlərdəki bu mövqə faşizm üzərində SSRİ-nin qələbəsindən sonra Stalinin Türkiyəyə qarşı qaldırılan torpaq iddialarını, boğazlarla bağlı yeni müharibə təhlükəsi yaradan haqsız tələblərini təqdim edən məqalələrlə mətbuatın gündəmində olmuşdur.

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin 60-cı illərdən sonra başlanan dövrü isə Türkiyə-Sovet münasibətlərin yumşalma, dostluq ənənələrinin yeni mərhələdə davam etdiyi bir tarix kimi dəyərləndirilir, 1953-cü ildə Stalinin ölümündən sonra başlayır. Türkiyə-Sovet münasibətlərində yeni bir dönəmdir, münasibətlərdə yumşalma və əlaqələrin qurulması üçün ilk addımların atılması ilə xarakterizə olunur. Mətbuatda Türkiyə barədə rəsmi xəbərlərlə yanaşı, dostluq, qardaşlıq ənənələrini əks etdirən müxtəlif səpgili yazılar da yer almışdır. Bu yazıların əksəriyyətində Türkiyə dövlət və hökumət adamlarının Azərbaycan ziyarətləri zahirən tanışlıq xarakteri daşısa da, mənən daha geniş bir səpkidə özünü göstərməkdə idi. Hətta 1967-ci ildə Süleyman Demirel Bakı səfərində məhəbbət və sevgi ilə söylədiyi “kökləri müştərək olan kültürümüzün bir-birimizi tanımaya imkan verdiyini” (Kommunist,1967:1) ifadəsini tək-cə sadə vətəndaşlar yox, həm də Türkiyə və Sovet Azərbaycanının hökumət adamları da coşqu və rəğbətlə qarşılamişdılar. Ola bilsin ki, məhz o illərdə Azərbaycanda yeni bir milli intibah dövrünün başlanmasında bu kimi faktların rolu və təsiri az olmamışdır. Azərbaycanın ikinci müstəqilliyi ərəfəsində, xüsusən də keçən əsrin 80-cı illərinin sonunda respublika mətbuatında Türkiyə ilə bağlı yazıların, xəbərlərin sayı artmış, hətta bu mövzu gündəlikdə duran önəmli mövzulardan olmuşdur.

İnformasiya savaşı: Qarabağ həqiqətləri və Türkiyə mediası

Dünya mətbuatı sırasında önəmli bir mövqeyə sahiblənən və beynəlxalq mətbuatın ciddi bir parçası olan Türkiyə mətbuatının İkinci Qarabağ savaşı dövründəki fəaliyyəti 80 milyonluq Türkiyənin mövqeyi kimi gündəmə girdi. İkinci Qarabağ savaşının ilk günlərdən Azərbaycanın haqq işinə dəstək verən Türkiyə soncun bu mövqeyində dayandı. Müharibənin ilk günlərdən mətbuata davamlı açıqlamalar verən Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan, müdafiə naziri Hülisi Akar, xarici işlər naziri Məvlud Çavuşoğlu və digər yüksək vəzifəli rəsmilər

birmənəli olaraq bildirdilər ki, Azərbaycan haqq mübarizəsində tək deyil, Türkiyə Azərbaycanın yanındadır. İkinci Qarabağ savaşının nəticələri, Böyük Qələbənin təntənəsini dünyaya çatdıran möhtəşəm Bakı paradı da bunu təsdiq edir. Zəfər paradının diqqəti çəkən əsas məqamlarından biri də Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı və Türkiyə hərbiçilərinin nümunəvi keçidi oldu.

“Bütün Azərbaycan xalqını, əziz qardaşım Prezident İlham Əliyevi və şanlı Azərbaycan Ordusunu, Türk Ordusunu ürəkdən təbrik edirəm” söyləyən Türkiyə Respublikasının Prezidenti “Ermənistan xalqı Qarabağda yaşananlardan dərs götürərsə, bu, bölgədə yeni bir dövrün başlanğıcı olacaqdır” (İbrahimov,2020:6) mesajını da verməklə, həm də ədalətli və sülhsevər bir mövqe sərgilədi. Deyilənlərin təzahürünü dövrü mətbuata açıqlamalarda aydın görməkdəyik.

Türkiyə mətbuatının Qarabağ münaqişəsini daima gündəmdə saxlaması, həm də 84 milyonluq Türkiyənin tələblərindən doğan bariz fakt idi və tarixi təməllərə söykənən Türkiyə və Azərbaycan əlaqələrinin analoqu olmayan müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlməsi təsdiq edirdi. “Bir kökdən olan xalqlarımız öz tarixi dostluğuna, ənənələrinə həmişə sadıq olmuş və bu ənənələr xalqlarımızın dilini, dinini, mənəviyyatını yaşatmışdır” (Əliyev,1997:45).

Hələ Sovetlər Birliyinin dağılmasına illərin qaldığı bir zamanda da Türkiyə mətbuatının dərc etdiyi məqalələrdə Ermənistanın uzun illərdən bəri işğalçı niyyətini açıqlayan faktlar, erməni vandallığı, hərbi-siyasi münasibətlərdə terrorçuluğu dəstəkləmək kimi önəmli faktları ortaya qoyan məqalələrin sayı onlarca yox, yüzlərcə olmuşdur. Bu sırada yer alan mətbuat tək-cə Türkiyənin Anadolu və DHA agentlikləri, TRT Haber, Haber Türk, TGRT, A Haber, Haber Global, TRT Avaz, NTV telekanallarının, habelə “Yeni şəfəq”, “Sözçü”, “Aydınlıq”, “Yeni çağ”, “Türkiyə”, “Axşam”, “Star”, “Hürriyyət”, “Vatan” və s. kimi nüfuzlu qəzetləri və kütləvi informasiya vasitələri yox, bütün Türkiyə mətbuatı olmuşdur. Türkiyə mətbuatı 1980-ci illərin ortalarında Sovetlərin tam dağılmadığı bir zamanda Ermənistan ilə Azərbaycan arasındakı gərginliyin silahlı insidentə və işğala çevrildiyini: “Ermənistan Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) dağılmasını fürsət bilərək, Dağlıq Qarabağı və ətraf rayonları işğal etməyə başladı” (Şimşir,2011:67).

Türkiyə mətbuatı bu olayların tək-cə seyriyyəçisi olmamış, siyasət adamlarının təhlil və mövqələrinin cəmiyyətə, eləcə də dünyaya çatdırılmasında önəmli mövqeyini sərgiləməkdə davam etmişdir. Bəzi mətbu orqanlarını, o cümlədən “Yeni şəfəq”, “Yeni çağ”, “Türkiyə”, “Axşam”, “Star”, “Hürriyyət”,

“Vatan” və s. kimi nüfuzlu mətbuat orqanlarını vərəqlədikcə işğal xronikasının bütün atributlarını çox aydın görməkdəyik.

Türkiyə mətbuatında yazılanların qısa xülasəsini təsdiqi olaraq Türk və Osmanlı tarixinin yorulmaz tədqiqatçılarından olan İlber Ortaylının yazdıqlarından bir misal gəndəmə gətirmək yetərli olardı. Tarixçi alim “Hürriyyət”də yazırdı: “Azərbaycan Sosialist Respublikasının muxtar bölgəsi olaraq Qarabağ, erməni və Azərbaycan türklərinin və təbii ki, rusların aktiv olacağı bir idarə ilə təşkil edildi. 60 il ərzində erməni əhalisi artdı. Qorbaçovun yeni Rusiyasında və sonra Sovet İttifaqının dağılması ilə qiyamət qopdu. Ermənistan Qarabağa müdaxilə etdi. Qarabağ və Azərbaycan əvvəlcə müqavimət göstərsə də, hadisələrin göstərdiyi kimi yeni Rusiya Federasiyası ermənilərin tərəfini tutdu” (Ortaylı, 2020:5).

SSRİ-nin süqutundan sonra terrora ən çox məruz qalan respublikalardan olan və dünyanın ikili standartları ilə üz-üzə qalan, iqtisadi tənəzzülün, daxili çəkişmələrin meydanına çevrilən və hakimiyyət böhranı yaşayan Azərbaycan Ümummili Lider Heydər Əliyevin səyləri ilə atəşkəsə qoşuldu. Bu illər ərzində Türkiyə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə olmaqla, “Azərbaycanın mövqeyini təkcə sözdə yox, əməli işdə dəstəkləyən bir dövlət olduğunu ortaya qoymuşdur” (Əliyev, 1997:48).

Atəşkəs dövrünün tarixi, baş verənlər və olayların istər iqtisadi, istərsə də siyasi tərəfləri də Türkiyə mətbuatının gündəmində önəmli yerdə olmuşdur. Ermənistanın davamlı olaraq atəşkəsi pozması, yeni qarşıdurmaların cəbhə xəttində davam etməsi mətbuatın gündəmində olmuş, hətta 2016-cı il aprelin 2-də Ermənistan atəşkəsi pozaraq, Qarabağ məsələsini beynəlxalq gündəmin ən üst nöqtəsinə gətirməsi və dörd günlük müharibə - silahlı qarşıdurma mətbuatın və siyasilərin diqqətində olmuşdur.

2020-ci il iyulun 12-də Ermənistan ordusunun sərhədin Tovuz bölgəsindən Azərbaycan mövqelərinə hücumu və Azərbaycan Ordusu cavab verdikdən sonra ermənilərin geri çəkilməsi xəbərlərini də dünyaya ilk yayan Türkiyə mətbuatı oldu. Bu xəbərlərdə bildirilirdi ki, münaqişədə Azərbaycan Ordusunun hərbiçiləri öldürüldü, davam edən qarşıdurmalarda Azərbaycan Ordusunun generalı Polad Həşimov şəhid oldu. Azərbaycan-Ermənistan gərginliyində uğursuz diplomatik səylər və dünya birliyinin passivliyi, münaqişənin illərdir dondurulması, ədalətsiz sülh çağırışları, son illərdə həm iqtisadi cəhətdən, həm də ordu quruculuğunda böyük uğurlar əldə etmiş Azərbaycanı 30 illik işğal altında olan torpaqları müharibə ilə də olsa azad etməyə sövq etməkdə idi. Hələ uzun illər əvvəl də Türk mediasında yer alan təhlil və proqnozlarda da qeyd olunurdu ki, atışmaların baş verdiyi ərazilər

Azərbaycana məxsus torpaqlardır. Bu torpaqların Azərbaycana məxsus olduğunu beynəlxalq birlik qəbul edir. Odur ki, Azərbaycanın lazım gələrsə ermənilərə silah qaldırmaq haqqı var.

Nəhayət ki, 27 sentyabr 2020-ci il səhər saatlarında Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin genişmiqyaslı təxribat törədərək cəbhəboyu zonada yerləşən Azərbaycan ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqələrini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlif çaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutması nəticəsində, Ermənistan ordusunun döyüş aktivliyinin qarşısını almaq, mülki əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi Ermənistanın hücumlarına cavab olaraq, cəbhədə əks-hücum əməliyyatına başladığını açıqladı. Azərbaycan ordusunun komandanlığı tərəfindən qoşunların bütün cəbhə boyu əks-hücum əməliyyatı başlaması qərarı Türkiyə mətbuatında müzakirə mövzusu yox, gözlənilən xəbər kimi dəyərləndirildi. “Vatan” qəzeti 28 sentyabr sayında yazırdı: “Qarşıdurmalar Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın mülki yaşayış məntəqələrini atəşə tutmasından sonra başladı. Azərbaycan ordusu əks-hücum keçərək bəzi yaşayış məntəqələrini işğaldan azad etdi” (Vatan, 2020:4).

Yeni Qarabağ müharibəsi dünya mətbuatının xəbərləri sırasında yenidən yer alsada da tək Azərbaycan mətbuatının yox, Türkiyə mətbuatının da önəmli və baş mövzusu oldu. Bölgədə genişmiqyaslı erməni təxribatlarına cavab olaraq Azərbaycanın başladığı əks-hücum əməliyyatına Türkiyə mətbuatında geniş yer verildi, bir az da dəqiq desək manşet xəbərləri sırasında yer alması ilə diqqət mərkəzində oldu. Bunlar bir ilk olaraq Azərbaycanın Türkiyədəki o vaxtkı səfiri Xəzər İbrahimin bu ölkədə aparıcı kütləvi informasiya vasitələrində yer alan açıqlamalarında geniş əksini tapdı. “A HABER”, “TRT AVAZ”, “HABER GLOBAL” telekanalları, “Anadolu”, DHA xəbər agentlikləri, “Milliyyət”, “Hürriyyət” qəzetləri və digər mətbu orqanlar diplomatik nümayəndəliyimizin rəhbərinin münaqişə ilə bağlı fikirlərinə geniş yer verdilər (Heberler.com, 2020: 27 eylül). Təkcə ona görə yox ki, Türkiyə sözdə və işdə Azərbaycana tərəfdaş idi, həm də ona görə ki, “Ermənistanda yaşayan erməni xalqı ilə problemimiz yoxdur. İllərdir dünyaya sınıran bir soyqırım yalanı ilə mübarizə aparırıq” (Tamer, 2020:6). kimi yanaşmalar da məsələnin gündəmdə olmasını təsdiqləyirdi.

İstər müharibənin başladığı tarixdə və ya sonralar da Türkiyə mətbuatı Azərbaycanın mövqeyinə sayğılı münasibəti ilə seçilmiş, bunu tarixi torpaqların işğaldan azad edilməsi yolunda mübarizə adlandırmışdır. “Azərbaycan qələbə çalacaq”, “Can Azərbaycanın yanında yız”, “Azərbaycan vura-vura irəliləyir”, “Azərbaycan Ordusu işğala son qoyacaq” kimi manşet xəbərləri ilə və sloqanlarla

nəşr edilən mətbuat hər sayında müharibə xəbərlərinə xüsusi yer ayırmış, 44 gün ərzində cəbhədən verilən məlumatlar, işğalçıya qarşı mübarizə, hakimiyyət və xalq birliyi ən aktiv mövzu olmuşdur.

Mətbuatın dərc etdiyi materiallar sırasında qardaş Türkiyənin hadisəyə gecikmədən verdiyi dəstək və Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğanın "Türk Milləti bu gün olduğu kimi bütün imkanları ilə azərbaycanlı qardaşlarının yanındadır" (Rüstəmov,2021:5) kimi açıq bəyənəti münasibətlərin ölkələrimiz arasındakı ən dəyərli ölçüsü olaraq qiymətləndirilə bilər.

Bu önəmli məsələdə mətbuatın danılmaz rolu dəfələrlə təsdiqini tapdı. Qarabağla bağlı həqiqətlərin ardıcıl olaraq ölkəmizin birinci şəxsinin dilindən səsləndirilməsinin nə qədər vacib olduğunu əsaslandırmağa ehtiyac yoxdur. Ali Baş Komandanın savaşı günlərində müharibənin başlanması və qazanılan zəfərlərlə bağlı xalqa müraciətlərində və xarici KİV-lərə verdiyi 30-dan çox müsahibədə səsləndirilən həqiqətlər Azərbaycanın düşmən üzərində diplomatik və təbliğati üstünlüyünü təmin etdi, öz yalanları ilə illərdən bəri geniş xarici auditoriyanı aldatmış işğalçı tərəfə informasiya sferasında ciddi zərbələr vurdu. Burada Türkiyə mətbuatının önəmli rolu xüsusi qeyd edilməlidir.

Açıq mövqe, haqq işimizə böyük inam Azərbaycanın haqlı mövqeyini ortaya qoyan Azərbaycan Prezidentinin bütün müsahibələrində görünür. Türkiyənin "A Haber", NTV, CNN-Türk, "TRT Haber" televiziya kanallarının müxbirlərinin suallarında tamaşaçı və ya dinləyici bir səmimiyyət, hadisələrin sülh yoluna xidmət məramını görürür. Əslində bu amil bütün türk mediasına aid edilən faktdır və bütün kommunikasiya vasitələrində diqqət mərkəzində olmuş və olmaqdadır. "Həmrəyliyinə və dəstəyinə görə Türkiyə dövlətinə və xalqına minnətdarıq" (Sabah, 2020: 29 eylül) deyən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin mövqeyinin, eləcə də tarixi qələbə xəbərinin cəmiyyətə çatdırılmasında Türkiyə mətbuatının ölçüyəgəlməz xidməti yeni media tariximizin uğurlu səhifələrindəndir.

Yeni media platforması və gələcək hədəflərə doğru

Tarixi Qələbə təkcə Cənubu Qafqaza yox, həm də Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə, eləcə də bütün türk dünyasının içtimai-siyasi həyatına yeni bir düzən gətirdi. Xüsusən də aparılan dezinformasiya və saxta xəbər təbliğatlarının gücləndiyi bir dövrdə "Qarabağ müharibəsində biz hibrid, psixoloji müharibənin bütün elementləri ilə üz-üzə qaldıq. Bütün digər sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan və Türkiyə mediasının birgə fəaliyyəti, birgə söyləri sayəsində haqq və ədaləti dünyaya çatdırmağa nail olduq" deyən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

köməkçisi - Prezident Administrasiyasının Xarici siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Hikmət Hacıyevin fikirlərini Türkiyənin Azərbaycandakı Səfirliyinin mətbuat müşaviri Hüseyn Altınalan tamamlayır: “Azərbaycan mediasının və Türkiyə Cümhuriyyəti İletişim Başqanlığının birgə təşkilatçılığı ilə şanlı Vətən Müharibəsini dünyaya car çəkən yerli və xarici KİV-lərin gərgin əməyi sayəsində ermənilər və onların tərəfdarları tərəfindən aparılan qara təbliğat və psixoloji propoqandaları bütün dünyada uğursuzluğa düşər oldu” (Hüseyn Altınalan, 2021:22 iyul).

Türkdilli ölkələr arasında əlaqələrin dərinləşməsi həm Cənab Prezident İlham Əliyevin, həm Türkiyə Prezidenti Cənab Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, həm də digər türkdilli ölkə rəhbərlərinin diqqət mərkəzindədir. Bu qardaş ölkələr arasında həyatımızın bir çox sahələrində münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsində ortaq media platformasının yaradılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. 2020-ci il dekabrın 10-da iki ölkə liderinin - İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğanın iştirakı ilə “Azərbaycan və Türkiyə respublikaları arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında” Anlaşma Memorandumu imzalanması hər iki ölkənin media sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə yeni töhfə oldu. 6 maddədən ibarət olan sənəd media sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə, bu sahədə yeni hədəflərə çatmağa, media üçün sağlam mühitin yaradılmasına, məlumat, bilik, təcrübə mübadiləsinə xidmət edir. Azərbaycan Respublikasının MM-nin təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında” Anlaşma Memorandumu Azərbaycan-Türkiyə ikitərəfli əlaqələri gücləndirməklə strateji media ortaqlığını nəzərdə tutur.

Əslində bu deyilənlər zaman-zaman gündəmdə olmuş, Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin bir parçası olaraq pərakəndə şəkildə olsa da özünü təsdiqləmişdi. Əməkdar jurnalist, “525-ci qəzet”in baş redaktoru Rəşad Məcid mətbuata açıqlamasında söylədi ki, bu müsbət haldır və nə dərəcədə effektiv olacağı oradan çalışan şəxslərdən asılı olacaq: “Vaxtilə belə addımlar, bu cür platformaların yaradılmasına cəhdlər çox olub. Türkdilli ölkələrin ümumi media qurumu da yaradılmışdı. Sadəcə olaraq müəyyən səbəblərdən işlək formaya gəlmədi. Bu yeni təşəbbüsü də yüksək qiymətləndirirəm. Hər halda platformaların yaradılması rast gəlinən haldır və son illərdə çox olub. Sadəcə onu necə işlədəcəklər, necə fəal olacaq, mütəhərrik şəkildə Azərbaycan-Türkiyə mədəni əlaqələrinə, media əlaqələrinə xidmət edəcək – bu, orada çalışanlardan asılı olacaq” (2020, Yeni Musavat, 12 dekabr).

Təbii ki, İstanbulda keçirilən Türkiyə-Azərbaycan Ortaq Media Platformasının ilk iclası (22 oktyabr 2021) və orada çıxış edənlərin iki ölkə arasında son illər daha da inkişaf edən əlaqələrin media və kommunikasiya sahələrində də tətbiqini çox

dəyərli bir addım adlandırması təqdirəlayiqdir. Amma məsələnin əsil mahiyyətinin tədbirdən-tədbirə yada düşməsi həm də təəssüf yaradır və Rəşad Məcidin narahatlığını birmənalı təsdiqləyir.

Əlaqələrin kifayət qədər geniş bir vüsət aldığı dövrdə bu bütün jurnalistlərin maraqlandığı və gözlədiyi hadisədir, eyni zamanda hər kəs öz töhfəsini vermək arzusundadır. Egey bölgəsinin, eləcə də Türkiyənin yaxşı tanıdığı məşhur jurnalistlərdən olan, “Strateji Kommunikasiya Məsləhətçiliyi” qurumunun yaradıcısı və rəhbəri Sərxan Aksüyek müsahibəsində bildirir: “Azərbaycan reallıqlarının dünyaya çatdırılmasında Türkiyə mediasının əvəzsiz xidmətləri oldu. Bu faktlar xüsusən də 44 günlük Qarabağ müharibəsi dövründə özünü göstərdi və təsdiq etdi. Azərbaycanın tarixi qələbəsi, əslində, bütün Türk dünyasının qələbəsi idi. Amma bu gün də informasiya mübarizəsi davam edir. Eləcə də Zəngəzur dəhlizinin açılması günümüzün əsas məsələsidir. Bu tək Azərbaycanın yox, eləcə də Türkiyə mediasının önəmli mövzusu olmalıdır. Azərbaycan–Türkiyə dövlətlərarası münasibətləri elə bir zirvədədir ki, onun siyasi, iqtisadi, strateji tərəfləri olduqca geniş müstəvidə özünü təsdiq edib. Arzu edərdik ki, bu zirvəni biz Azərbaycan–Türkiyə jurnalistlərinin, media qurumlarının da arasında görək” (Əhmədov, 2022:7).

Amma o da qeyd edilməlidir ki, ayrı-ayrı mətbuat orqanları arasında yeni əlaqələrin qurulması da davam edir. Bütün türk dünyasının xəbər carçısına çevrilən Azərbaycan Dövlət İnformasiya Agentliyi (AZƏRTAC) ilə Türkiyənin Anadolu Agentliyinin tərəfdaşlıq əlaqələri nümunəvi örnəyə çevrilib. Bu iki agentlik təkcə qardaş ölkələrimiz arasında deyil, ümumilikdə türk dünyası dövlətləri arasında media sahəsində əlaqələrin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. İstanbulda Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) media və informasiya üzrə məsul nazirlərinin və yüksək səviyyəli rəsmilərinin 4-cü toplantısında (13-15 may 2022) türk dünyası xəbər agentlikləri birliyinin yaradılması ideyası bir daha göstərir ki, artıq türk dövlətləri müasir informasiya məkanında qarşılıqlı, faydalı, dayanıqlı dəstəyi milli ehtiyac kimi qəbul ediblər. İki qardaş ölkə olan Azərbaycan və Türkiyə hazırda bütün sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq yolunun seçilməsi ilə iki ölkənin informasiya agentlikləri arasında əməkdaşlıq da yeni müstəvidə özünü təsdiq edir. Azərbaycanın 44 günlük haqq savaşında Anadolu Agentliyi, TRT telekanalı xəbərləri dünyaya birinci olaraq çatdırırdı. Zəfər xəbəri Türkiyədə ilk olaraq Anadolu agentliyi vasitəsilə yayıldı. AZƏRTAC və Anadolu agentliklərinin çoxillik münasibətlərinin genişləndirilməsi və birgə fəaliyyətin davam etdirilməsi müasir çağırışlara daha tutarlı cavab vermək imkanları yaradır.

“Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq və erməni yalan təbliğatının qarşısını almaq məqsədilə Avropa ölkələrində bir neçə media layihə həyata keçirən”

və dünyanın 30-a yaxın informasiya agentliyi ilə əməkdaşlıq edən (Hüseynov,2022:21 iyul) “Trend” İnformasiya Agentliyi türk dövlətləri arasında ortaqlıq media platformasının yaradılmasında yaxından iştirak edir. Türkiyənin Demirören İnformasiya Agentliyi (DHA) ilə tərəfdaş olan “Trend” Türkiyənin “Albayrak Media Group”u ilə birgə yaradılan TURKİC.World (Türk Dünyası) adlı ilk rəqəmsal layihəni (<https://turkic.world>) 7 dildə təqdim edir. 2020-ci il dekabrın 15-də Trend BİA və “Albayrak Media Group” birgə əməkdaşlıq platformasının yaradılması ilə bağlı İstanbul şəhərində Niyyyət Protokolu imzalanıb və ilk dəfə olaraq Azərbaycan və Türkiyə müstəqil media qurumları arasında müasir texnologiyalara əsaslanan media platforması yaradılıb (Trend.az,2021:8 aprel). Türkiyənin nüfuzlu "Yeni Şafak" qəzeti onlayn versiyada Trend Beynəlxalq İnformasiya Agentliyinin xəbərlərini ingilis dilində yayımlamağa başlayıb (Mehdiyev,2021:5). Xatırlatmaq yerinə düşər ki, 2019-cu ildə “Xalq qəzeti” və Türkiyənin "Yeni Şafak" qəzeti arasında Türkiyənin ali məktəblərinin, səhiyyə müəssisələrinin, turizm potensialının tanıtılması üçün razılaşmalar əldə olundu. Türkiyə universitetlərini təqdim edən ilk layihə “Xalq qəzetin”nin əlavəsi kimi oxuculara təqdim də olundu. Amma təəssüf ki, araya düşən pandemiya ucbatından layihənin davamı baş tutmadı. Amma bu heç də o demək deyil ki, əlaqələrə son verilib, əksinə qəzetin dərc etdiyi çoxsaylı məqalə və müsahibələrdə bu meyllərin qaldığı və yeni çağırışlar fonunda daha çevik fəaliyyəti gözləniləndir. Həm də müasir çağırışlara tam cavab verən yeni "Media haqqında qanun" bu sahədə yeni imkanlar açır. Gələcək inkişafa hədəflənən təşəbbüslər və hüquqi çərçivələr bu gün dost və tərəfdaş ölkələrlə yeni media platformalarının qurulmasını, Azərbaycan mediasının beynəlxalq aləmə çıxışını təmin edir. Medianın İnkişafı Agentliyinin icraçı direktoru Əhməd İsmayılov təsdiqləyir ki, “Hərbi, siyasi, iqtisadi, mədəni, təhsil, ticarət sahələrində olduğu kimi, media əlaqələrimizin də daha dərinlən və əhatəli inkişafı prioritet hədəfimizdir. Burada ən əsas amil birgə atacağımız addımlardır” (Xalq qəzeti, 2022:23 iyul).

Maraqlıdır ki, bu addımlardan Egey Universitetinin professoru Muge Elden dəfələrlə danışib: Demokratik bir cəmiyyət üçün jurnalistika, kino, televiziya, reklam, ictimai əlaqələr olduqca vacibdir. Bu müstəvidə əlaqələrimizin qurulması olduqca gərəklidir. Təkcə neft və qaz layihələri ilə yox, bu sahədə də ortaya qoya biləcəyimiz çoxsaylı və bir yerdə reallaşdıra biləcəyimiz layihələr var. Bunlara akademik səfərlər, elmi mübadilələr yolu ilə nail olmaq olar. ...Türkiyə və Azərbaycan jurnalistikası bir-birindən daha çox faydalana bilər. Bu yöndə də əməkdaşlığın gələcəyi böyükdür (Əhmədov,2019:6). İllər sonra İzmir Jurnalistlər Cəmiyyətinin rəhbəri Dilək xanım Gappi Umdular müsahibəsində təkidlə deyir: “Qarşılıqlı məsləhətləşmələr nəticəsində Azərbaycan jurnalistləri ilə həyata keçirə

Azərbaycan-Türkiyə: Media Münasibətləri Keçmişin Dərsləri və Bu Günün Reallıqları CTDAL3 23
biləcəyimiz layihələrin icrası həm bizim, həm də Türk dünyasının jurnalistləri üçün faydalı olar” (Əhmədov,2022:6).

Nəticə və dəyərləndirmələr

Qloballaşan dünya düzəninə oturan yeni reallıqlar dünyada həm də yeni tələb və düzən yaratdı, desək də yanılmırıq. Bu sırada Ermənistanın hərbi təxribatından sonra Azərbaycan Ordusunun tarixi Qələbəsi ilə başa çatan müharibə təkcə cəmiyyətin həyatında yox, eləcə də xalqımızın taleyində şərəfli bir tarix oldu. Bütün dünya Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sarsılmaz iradəsinin, xalqımızın birliyinin, Ordumuzun qüdrətinin şahidi oldu. Azərbaycan Ordusu Qarabağ savaşı zamanı düşməni darmadağın etməklə yanaşı, bir çox nəticə və parametrlər üzrə dünya hərbi tarixində yeni rekordlara da imza atdı. Eyni zamanda Azərbaycan mediasının Vətən müharibəsi günlərində fəaliyyəti ordumuzun bu hünərini informasiya cəbhəsində layiqincə tamamladı.

Çox qısa bir zaman kəsiyində baş verənlər, dövlətin informasiya siyasətinin daşıyıcısı olan mətbuatın bu sahədəki fəaliyyətini uğurla tənzimlədi, ordunun döyüş və uğurlarının təsdiqi oldu. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xarici mətbuat orqanlarına, televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrində də bu tendensiyanı açıq gördük. Hətta bir sıra xarici mətbuat orqanlarının çox aqressiv və qərəzli suallarının təmkinlə cavablandırılması, ikili və qərəzli mövqelərinə görə jurnalistlərin haqlı qınaq obyektinə belə çevirilməsi günümüzün reallıqları oldu. Geniş ictimaiyyətin fikir və mülahizələrinə böyük əhəmiyyət verən mətbuat bu məsələdə heç bir tərəddüdsüz müharibəni işğaldan qurtarmağın yeganə yolu kimi təqdim etdi.

Bu müharibə Azərbaycan üçün böyük və tarixi bir qələbənin uğuru sayıldığı kimi, həm də dünyanı, eləcə də dost və müttəfiqləri də tanıtdı. Bu sırada adlarını çəkə bildiyimiz Türkiyə, Pakistan, İsrail, Ukrayna kimi ölkələrin mövqeyi Azərbaycan üçün böyük önəm daşısa da, ölkənin diplomatik dairələri yaxın qonşular olan İranın, Gürcüstanın yanaşmalarına da hörmət nümayiş etdirdi. Digər tərəfdən də bu müharibə ikili standartlar üzərində qurulan siyasətin və diplomatik mübarizənin tərəfdarlarını da tənəzzülə uğratdı. Bu kimi amillər mətbuatın da önəmli mövqeyi kimi gündəmə gəldi və yadda qaldı.

Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin tarixini və savaş fəlsəfəsini Türkiyə mətbuatı üzərindən dəyərləndirərkən açıq görünür ki, İkinci Qarabağ savaşında Türkiyə Azərbaycana dəstəyi ilə 100 il öncəki tarixi xilaskarlıq missiyasını təkrar etmədi, eyni zamanda terrora qarşı mübarizədə, Yaxın və Orta Şərqdə möhkəmlənən mövqeyi ilə, Qafqazda da özünü təsdiq etdi və dünya çapında yeni güc olduğunu ortaya qoydu.

Türkiyə mətbuatının Qarabağ münaqişəsini daima gündəmdə saxlaması, həm də 84 milyonluq Türkiyə xalqının tələblərindən doğan bariz fakt kimi göründü və tarixi təməllərə söykənən Türkiyə və Azərbaycan əlaqələrinin analoqu olmayan müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlməsini təsdiq etdi. Bu ənənənin xalqlarımızın tarixi kökündən, din, dil, mədəni birliyindən gəldiyini sübut etməyə belə ehtiyac yoxdur. Hələ yüz illər öncə də, Sovetlər Birliyinin dağılmasına illərin qaldığı bir zamanda da Türkiyə mətbuatının dərc etdiyi, Ermənistanın işğalçı niyyətini açıqlayan, erməni vandallığını və terrorçuluğu dəstəkləyən faktları ortaya qoyan məqalələrin sayı onlarca yox, yüzlərcə olmuşdur. Türkiyə mətbuatı bu olayların təkcə seyriyyəçisi olmamış, siyasət adamlarının təhlil və mövqələrinin cəmiyyətə, eləcə də dünyaya çatdırılmasında önəmli mövqeyini sərgiləmişdir. Türkiyənin media qurumlarının Azərbaycan mediası ilə yanbayan dayanması, operativlik, obyektivlik, peşəkarlıq nümayiş etdirməsi, Qarabağ savaşı və Vətən müharibəsi həqiqətlərini bütün imkanları səviyyəsində təkidlə dünyaya yayması “iki dövlət - bir millət” devizini “iki dövlət - bir media” və yaxud “bir millət - bir media” anlamında dəfələrlə ortaya qoydu.

İndi dünyanın yeni düzənində mətbuatın üzərinə düşənlər də aktuallaşmaqdadır. Artıq Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri bütün türk dünyası üçün örnəyə çevrildiyi bir vaxtda mətbuatın üzərinə düşənlər də bu aktuallığın yeni təsdiqidir. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası medianın iki ölkənin xalqları arasındakı dostluq əlaqələrini və qarşılıqlı anlayışı inkişaf etdirməkdə oynadığı mühüm rolunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında media sahəsində strateji əməkdaşlıq haqqında anlaşma memorandumunun imzalanması və “Birgə Media Platforması”nın yaradılmasını məqbul hesab etmişdir. İki qardaş ölkə arasında imzalanan media əməkdaşlığı media əlaqələrini daha da gücləndirəcək, Türkiyə üzərindən dünyaya çıxışı sürətləndirəcək. Sırr deyil ki, Türkiyə həm media baxımından, həm də regional informasiya maraqları baxımından əhəmiyyətli və möhtəşəm bazalara sahibdir. Digər bir aktual məsələ də türk dünyasının media əlaqələrinin qurulmasında Azərbaycan mediasının olduqca əhəmiyyətli mövqeyi var və bu Türkiyə üçün də önəmlidir. Azərbaycanın media qurumlarının MDB məkanında, bir az da dəqiq desək rusdilli məkandakı mövqeyi daha aktualdır. Bu məsələdə də Azərbaycan mediası Türkiyənin Qafqazda, Orta Asiyada, Rusiyanın tərkibindəki türkdilli xalqlar arasında maraqlarının qorunmasında əhəmiyyətli yeri var və bu tarixi məkanlara çıxışda önəmli vasitədir.

Ədəbiyyat

- Aslanov, A., Musayev, V., İsmayılov, D. (2008). AzərTAc-dan AzərTAc-a: mürəkkəb vəşərəfli yol". Bakı: Şərç-Qərb, 184 s.
- Azərbaycan Cümhurbaşkanı Aliyev: Türkiyə'nin bölgədəki rolü istikrar sağlayıcı olması (2020). Sabah. – 29 eylul.- s.2
- Azərbaycanın Ankara Böyükəlçisi İbrahim: Saldırılar kabul edilemez, bunun
- Azərbaycan Xalq Cümhurbaşiyyətü Ensiklopediyası (2004). İki cildde, I cild.- Bakı, s.440
- Azərbaycandan əks-hücum qərarı (2020). Vatan. - 28 sentyabr.- s.4
- Bakının Azadlıq meydanında Vətən müharibəsində Qələbəyə həsr olunmuş Zəfər paradı keçirilib (2020). Xalq qəzeti. - 11 dekabr.- s.1-2
- bedelini ödeyəcəkler. (2020). Heberler.com, 27 eylul
- Cavadova, E.(2010) Azərbaycan milli mətbuatının ilk qəzeti. Xalq qəzeti.- 3 iyul.- s.8
- Əhmədov, N. (2018). Azərbaycan Xalq Cümhurbaşiyyətü: mətbuatımızın dövlətçilik və türkçülük ənənələri. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2018/may/592988.pdf>
- Əhmədov, N. (2018). Sovet hakimiyyätinin ilk illərində Azərbaycan mətbuatında Türkiyəvə türkçülük. "Filologiya məsələləri" jurnalı, Bakı, Azərbaycan, N3 s.348-356
- Əhmədov, N. (2019). Professor Müge Elden: Türkiyə və Azərbaycan jurnalistikası bir-birindən daha çox faydalana bilər. Xalq qəzeti. - 1 mart, - s.7
- Əhmədov, N. (2022). Azərbaycan-Türkiyə:dövlətlərarası münasibətlərin yüksək səviyyəsi
- Əhmədov, N. (2022). Zəngəzur dəhlizi: Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığına açılan yeni qapı. Xalq qəzeti. -19 mart,- s.10
- Əliyev, H. (1995). Türkiyənin Baş naziri Tansu Çillərin şərəfinə verilən ziyafətdə nitq. "Gülüstan" Sarayı. 10 iyul 1995-ci il. "Xalq qəzeti" - 11 iyul,- s.1
- Əliyev, H. (1997). Müstəqilliyimiz əbədidir.4-cü kitab.İyun-Noyabr 1995. Azərənşr,153 s.
- Həbibbəyli, İ. (2013).“Müstəqil Azərbaycanın “Azərbaycan”ı”. Azərbaycan,- 15 sentyabr,-s.5
- İbrahimov, A. (2020). Erməni xisləti: dəyişməyən xəstə təfəkkür. Xalq qəzeti.-23 dekabr,- s.6

İki qardaş ölkənin mediasını birləşdirən sənəd: media kapitanları

media qurumları üçün də örnekdir. Xalq qəzeti. - 1 aprel, -s.6

Medianın İnkişafı Agentliyində Beynəlxalq Media Forumunun iştirakçıları ilə görüş keçirilib.(2022). Xalq qəzeti.-23 iyul.- s.5

Mehdiyev, E. (2021). Trend-in ingilis dilində xəbərləri Türkiyənin nüfuzlu "Yeni Şafak" qəzetinin saytında yayımlanmağa başladı. <https://az.trend.az/azerbaijan/society/3462175.html>.

memorandumu dəstəklədi–gözləntilər.(2020).Yeni Musavat.-12 dekabr,-s.12

Nərimanoğlu, K. V. (2006). 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı haqqında söz. “Latin əsaslı yeni türk əlifbası və Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı” bibliografiya. Bakı. 44 s.

Ortaylı, İ. (2020). Azərbaycan'ın Karabağ'ı. Hürriyyət. - 4 Ekim, - s.5

Rüstəmov,A.(2021).İkinci Qarabağ müharibəsi Türkiyə mətbuatında.525-ci qəzet,- 16 dekabr.-s.5

Şimşir, N.B. (2011). Yeniden Doğu Sürecinde Türkiye–Azərbaycan ilişkileri /N. Bilal

Şimşir. – Ankara: Bilgi Yayınları, Birinci Basım,768 s.

Tamer, R. (2020). Mühim bir nokta // Hürriyyət.-1 ekim,- s.6

Türkiyə hökumətinin başçısı Süleyman Dəmirəl Bakıda (1967). Kommunist,-25 sentyabr,-s.1

URL: İlqar Hüseynov: Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın media sektorunun inkişafına yönəlik addımları Azərbaycan mətbuatının möhkəmlənməsi üçün zəmin yaradıb. (2022). <https://turkic.world/az/articles/politics/43768> TurkicWorld. 21 İyul 2022

URL: Trend BİA və “Albayrak Media Group” şirkətinin birgə Media Layihəsi işə salınır.

<https://az.trend.az/azerbaijan/gundem/3405981.html>

URL: Hüseyn Altınalan: Şanlı Vətən Müharibəsi medianın əhəmiyyətini bir daha göstərdi. (2021).

<https://turkmedia.az/sanli-veten-muharibesi-medianin-ehemiyetini-bir-daha-gosterdi-huseyn-altinalan/>. 22 iyul.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 27-32

Atıf/Citation: Akbarova, X. (2023). Lingvopoetika Sohasining Vujudga Kelishi va Nazariy Masalalari. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (3), 27-32.

**LINGVOPOETIKA SOHASINING VUJUDGA KELISHI VA
NAZARIY MASALALARI**

Lingvo-poetika Disiplinin Ortaya Çıkışı ve Alanla İlgili Teorik Meseleler

**The Emergence of The Discipline of Linguo-Poetics and Related Theoretical
Issues**

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 14.04.2023 / Kabul Tarihi: 30.05.2023)

Xolisxon AKBAROVA*

Annotatsiya

Til kishilik jamiyatining ruhiyati va faoliyatini turli nuqtai nazarlardan tadqiq etuvchi murakkab o`ziga xos xodisadir. XX asr dunyo filologiyasida eng samarali yutuqlardan biri tilni tizim sifatida o`rganishni yo`lga qo`yilganligidir. Tilshunoslikda yangi soha yo`nalishlarining yuzaga kelishi ilmiy tadqiqotlar maydonining kengayishiga olib kelmoqda. Sof ilmiy lingvistika til faktlari tahlili bilan bog`liq bugungi kunga qadar amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarda ko`zga tashlanadi. Bu sohadagi tadqiqotlar ikki va undan ortiq fanlarning hamkorligida amalga oshirilishi bois sotsiolingvistika, psixolingvistika, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik kabi yangi fan tarmoqlari vujudga kelmoqda. Lingvopoetika sohasining yuzaga kelishida tilshunoslik fanining

* Ögr. Gör., Hokand Devlet Pedagoji Enstitüsü, İlköğretim Bölümü; *Lecturer, Kokand State Pedagogical Institute, Department of Primary Education*, akbarovax195@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0009-0005-1232-2167.

adbiyotshunoslik bilan hamkorligi natijasida yangi termin va u bilan bog`liq tushunchalar doirasi kengayishiga olib keldi.

Badiiy asarning lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq qilish nafaqat dunyo tilshunosligi, balki o`zbek tilshunosligining ham hozirgi paytdagi muhim masalalaridan biridir. Ushbu sohaning mundarijasi haqida so`z borganda hali o`zining to`liq yechimiga ega bo`lgan va tadqiqot chegaralari mukammal darajada belgilangan deyishlik qiyin masala. Maqolada lingvopoetika sohasining yuzaga kelish tarixi haqida so`z boradi. Lingvopoetikaning tadqiqot ob`yektlari haqida ma`lumot beriladi.

Kalit so`zlar: lingvopoetika termini, lingvopoetikaning nazariy asoslari, stilistik aspektda o`rganish, epik tahlil

Özet

Dil, toplum psikojisini ve eylemlerini farklı bakış açılarıyla ele alma imkânı tanıyan karmaşık, benzersiz bir olgudur. 20. yüzyılın dünya filolojisine kazandırdığı en önemli yeniliklerden biri, dillerin sistematik olarak incelenmeye başlanmasıdır. Dilbilimde yeni alanların ortaya çıkması, bilimsel araştırma alanının genişlemesini sağlamaktadır. Dil üzerine bugüne kadar yapılmış çalışmalar genellikle sadece dilbilimsel yaklaşımın ürünüdür. Fakat son zamanlarda disiplinler arası çalışmalar neticesinde toplumsal dilbilim, psiko-dilbilim, edim dilbilim, dil-kültüroloji ve bilişsel dilbilim gibi yeni bilim dalları ortaya çıkmaktadır. Lingvo-poetika alanı, dilbilimi ve edebiyat bilimi arasındaki ortak çalışmalar sonucu eydana gelmiş olup bu sayede yeni terim ve kavramlar ortaya çıkmıştır.

Herhangi bir edebi eserin lingvo-poetik özelliklerini tespit etmek, dünyada olduğu gibi Özbek dilbiliminin de günümüzdeki önemli konularından biridir. Bu alana ait çalışmalara bakınca, temel meselelerin hala tam olarak çözüldüğünü veya sorunlu alanların sınırlarının kesin olarak tespit edildiğini söylemek zordur. Bu makalede lingvo-poetika disiplininin ortaya çıkış süreci anlatılmış ve lingvo-poetik analizin yapıtaşları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: dilbilim terimi, dilbilimin kuramsal temelleri, üslup açısından inceleme, epik çözümleme

Abstract

Language is a complex unique phenomenon that explores the psyche and activity of human society from different perspectives. One of the most effective achievements in world philology of the 20th century is the study of language as a system. The emergence of new areas in linguistics leads to the expansion of the field of scientific research. Pure scientific linguistics is visible in the scientific research carried out to date related to the analysis of language facts. Due to the fact that researches in this field are carried out in collaboration of two or more disciplines, new branches of science such as sociolinguistics, psycholinguistics, pragmatic linguistics, linguocultural studies, and cognitive

linguistics are emerging. As a result of the cooperation of linguistics with literary studies in the emergence of the field of linguopoetics, the scope of the new term and related concepts has expanded. Researching the linguopoetic features of a work of art is one of the important issues not only of world linguistics, but also of Uzbek linguistics. When it comes to the content of this field, it is difficult to say that it still has its full solution and the boundaries of research are perfectly defined. The article talks about the history of the emergence of the field of linguopoetics. Information is given about the research objects of linguopoetics.

Key words: the term linguopoetics, theoretical foundations of linguopoetics, study in stylistic aspect, epic analysis

Kipicne

Til kishilik jamiyatining ruhiyati va faoliyatini turli nuqtai nazarlardan tadqiq etuvchi etuvchi murakkab o`ziga xos xodisadir. XX asr dunyo filologiyasida eng samarali yutuqlardan biri tilni tizim sifatida o`rganishni yo`lga qo`yilganligidir. Tilshunoslikda yangi soha yo`nalishlarning yuzaga kelishi ilmiy tadqiqotlar maydonining kengayishiga olib kelmoqda. Sof ilmiy lingvistika til faktlari tahlili bilan bog`liq bugungi kunga qadar amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarda ko`zga tashlanadi. Bu sohadagi tadqiqotlar ikki va undan ortiq fanlarning hamkorligida amalga oshirilishi bois sotsiolingvistika, psixolingvistika, pragmalingvistika, lingvokulturologiya, pragmalingvistika, kognitiv tilshunoslik kabi yangi fan tarmoqlari vujudga kelmoqda. Lingvopoetika sohasining yuzaga kelishida tilshunoslik fanining adbiyotshunoslik bilan hamkorligi natijasida yangi termin va u bilan bog`liq tushunchalar doirasi kengayishiga olib keldi.

Badiiy asarning lingvopoetik xususiyatlarini tadqiq qilish nafaqat dunyo tilshunosligi, balki o`zbek tilshunosligining ham hozirgi paytdagi muhim masalalaridan biridir. Ushbu sohaning mundariyasi haqida so`z borganda hali o`zining to`liq yechimiga ega bo`lgan va tadqiqot chegaralari mukammal darajada belgilangan deyishlik qiyin masala. Hanuzgacha turli xil qarashlarning mavjudligi unga taalluqli til fklari tahlilida soha mazmuniy strukturasi belgilanishini qiyinlashtirmoqda. Badiiy asar til materiallarini til yoki adabiyot ilmi nuqtai-nazaridan o`rganish natijasida lingvopoetikaga oid tushunchalar ba`zida lingvistikaga, ba`zida faqat adabiyotshunoslikka oid degan yuzaki qarashlari vujudga keltirgan.

Tadqiqotchilar oldiga lingvopoetikaga oid ikki va undan ortiq fan mazmunini o`zida aks ettirgan tushunchalarning mazmuniy va shakily strukturasi uyg`unlikdagi ilmiy nazariyalar bilan to`ldirish, ularning mohiyatini yangi ilmiy yondashuvlar bilan boyitish mas`uliyat va yangi vazifalarni yuklaydi.

Lingvopoetikaning predmeti tadqiq doirasi, tushuncha va yo`nalishlarini aniq belgilash asosiy ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Sanab o`tilganlarning barchasi, lingvistika hamda adabiyotshunoslik sohalarining uyg`unlashuvi natijasida yuzaga kelgani uchun ham yozuvchi yoki so`zlovchi tomonidan berilayotgan sotsial axborotning lingvistik hamda poetik tuzilishini bir yoki bir necha shakily paradigmada o`rganish ehtiyojini yuzaga keltiradi. Yangi yo`nalishdagi tadqiqotning ob`ekti til sanaladi, ana shu til orqali ifodalangan poetik maqsad yoki poetik hodisa, uning mazmuniy strukturasi lingvopoetika tadqiq qiladi. Tilning lingvopoetik struktura asosini yozuvchi uslubining turli-tumanligi, xilma-xilligi, o`zgachaligi, kutilmaganligi, ta`sirchanlik darajasi kabilarni ifodalovchi vositalar tashkil qiladi. Muallifning kommunikativ niyati va maqsadi, hozirjavobliligi, qahramonlar ruhiyati hamda hamda xarakteriga xos bo`lgan jihatlar lingvopoetik strukturada namoyon bo`ladi. Ilmiy tushunchalarning mazmuni nutq, matn, ifoda tarkibida namoyon bo`ladi. Shu bois ham badiiy matnning har qanday shakli yozuvchi yoki shoirning poetik mahorati asosida lingvistik birliklar strukturasi joylanadi. Shuning uchun ham lingvopoetikaning materiali hisoblangan matn umumiy til qonuniyatlari yig`indisi sifatida talqin qilinadi.

Badiiy asar tilini lingvopotik o`rganish, “stilistik aspektda” o`rganishga qaraganda, bir qadar ilgari qo`yilgan qadam va ancha samarali yo`l ekanligi bugun aniq-ravshan bo`lib bormoqda. Badiiy asar tilini tahlil qilishda lingvopoetika lingvistikaning alohida yangi sohasi sifatida yangi yo`nalishlardan biridir. Bu yo`nalish bo`yicha amalga oshirilgan izianishlar sohaning mundarijasini o`zida hali to`liq aks ettira olgan deya olmaymiz. Tilshunoslikda *lingvopoetika* tushunchasini tor tushunish tufayli poetik xarakterdagi asarlarning til xususiyatlari o`rganiladi, degan qarash mavjud. Aslida poetika tushunchasining mazmuni juda kengdir. Qadimda bu borasida Arastu o`zining “Poetika” asarini yaratdi. Unda poetik san`at-she`riy janrlar(navlar) haqida to`xtalib, poetika –poeziya san`ati haqida so`z yuritgan. Nutq va fikrga tegishli hodisalarning ritorikaga aloqadorligini ta`kidlab, “Til va fikr” bobida to`xtalib o`tadi (Zadornova, 2005: 160).

XX asr tilshunosligida badiiy asar tilini tadqiqiga keng e`tibor berilgani sababli, *ritorika* va *poetika* tushunchalarini birlashtirgan holda tadqiq etishni o`zida aks ettiruvchi “*lingvopoetika*” termini paydo bo`ldi.

Har qanday janrning til xususiyati bilan bog`liq bo`lgan muammolarni lingvopoetika tadqiq qiladi. Lingvopoetika har qanday janrning til xususiyatlari bilan bog`liq muammolarni nazariy yodashib tahlil qiladi. Epik asarlarning ham til xususiyatlari jihatdan o`rganilishi lingvopoetika tushunchasi bilan izohlanadi. XX asrning 60-yillaridan lingvopoetikaga bo`lgan qiziqish shakllana boshladi. O`sha

davrdan boshlab lingvopoetika termini poetik tilning o`ziga xos xususiyatlarini o`rganuvchi tilshunoslik yo`nalaishi sifatida yuritila boshlandi. “Filologik poetika” terminidan ko`ra “lingvopoetika” terminidan foydalanish maqul deb ko`rilgan. Unda lingvistik birliklar yordamida tadqiqotchi tomonidan o`rganilayotgan badiiy asar poetikasi va tili o`rtasidagi dialektik bog`lanish lingvistik aks ettirilgan. Shu sababdan lingvopoetika sohasi alohida tarmoq sifatida bugungi kunda ajratilgan.

Hozirda mavjud rus va o`zbek tilidagi lug`atlarda lingvopoetika filologiya ilmida yangi tarmoq sifatida shakllanganligi sababli, aynan “lingvopoetika” terminiga alohida ta`rif berilmagan. N.Hotamov, B.Sarimsoqovlar “poetika” terminini quyidagi ma`nolarni ifodalashini aytib o`tadi (1979: 242): “1. Keng ma`noda badiiy adabiyot, uning qonuniyatlari, adabiyot nazariyasi, adabiyot qoidalari; janr, uning shakl va mazmun jihatlarining o`zaro munosabati, kompozitsiya tiplari, syujet qurilishi va h.k.lar poetika termini bilan yuritiladi. Bunda poetika termini bevosita adabiyot nazariyasi terminining sinonimi vazifasini o`taydi. 2.Tor ma`noda she`riy asar va uning tuzilishi, har bir she`riy janr va uning evolutsiyasi, ularning kelib chiqishi va taqdiri, she`riy stlistika, she`riy nutq va uning xarakteri, turli she`riy san`at va tasvir vositalari ham poetika termini bilan yuritiladi” (Zadornova, 2005: 160). Hozirga qadar “poetika” tushunchasining badiiy asar tilidagi muayyan o`rnini belgilovchi yaxlit konsepsiya berilmagan bo`lib, u turli davrlarda turli yo`sinda talqin qilib kelinadi. Aristotelning “Poetika” asari (1979: 39) ko`plab manbalarda poetikaga ilk bor asos solingan asar sifatida e`tirof etiladi. Mazkur asarda san`atning asosiy tamoyili hayotni aks ettirish va maqsadi ta`lim tarbiya ekanligi ta`kidlanadi. Ushbu asarda “poetika” termini umuman badiiy adabiyot haqidagi fan yoki adabiyotshunoslik ma`nosida qo`llangan. Shuningdek, adabiyotning asosiy turlari:epos, lirika va drama deb ko`rsatilgan hamda tasvir usuli, janr, syujet kabi masalalar yoritilgan. “Poetika” termni o`rta asrlarda she`rsunoslik hamda badiiy nutqni bezash vosita va usullarii tekshiruvchi adabiyotshunosliking ma`lum bir sohasiga nisbatan qo`llana boshladi.

“Ilmiy adabiyotlarda “lingvopoetika” terminiga shunday ta`rif beriladi: “filologiyaning alohida bo`limi bo`lgan lingvopoetikaning predmeti bu –yozuvchi badiiy asarda foydalanadigan va g`oyaviy-badiiy maqsadini amalga oshirish uchun kerak bo`ladigan estetik ta`sirni ta`minlovchi til vositalarining majmui hisoblanadi” (Lipgart, 2006: 26).

A. A. Lipgartning qayd etishicha, lingvopoetika termini va u bilan bog`liq hodisalar tadqiqi murakkab vaziyatlarni yuzaga keltiradi. Bunga sabab mazkur termin orqali ifodalangan tushunchalar ikki xil tadqiqot usullaridan foydalanishni taqozo qilari edi. Ulardan birining maqsadi biror-bir asarda qo`llanilgan muayyan

uslubning temetik-stilistik tavsifi ifodalangan umumiy holatni imkon qadar to`liq ko`rsatish bo`lsa, ikkinchisi biror-bir g`oyaviy-badiiy mazmuni yetkazish va muayyan estetik effect yaratilishida formal til elementlarining rolini aniqlashga yo`naltilirilgan badiiy matnni tadqiq qilishdir. Biroq ikkala yondashuvda matnning shakily va mazmuniy tomonlarini bir vaqtda ko`rib chiqish tamoyili yotganligi sababli ularni “lingvopoetika” termini bilan birlashtirish mumkin”(https://uz.wikipedia.org › wiki).

Shuni alohida ta`kidlash kerakki, o`zbek tilshunosligi fani o`tgan davr mobaynida talaygina yutuqlarni qo`lga kiritdi. Buni tilning barcha sathlari bilan bog`liq muammolarning o`rtaga tashlanishi va olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar ham yaqqol ko`rsatmoqda. Bunga “matn lingvistikasi” deb ataluvchi deb ataluvchi tilshunoslik yo`nalishining tezlik bilan rivojlanib borayotganligi misol bo`la oladi.

Natija

Shuni alohida ta`kidlash kerakki, o`zbek tilshunosligi fani o`tgan davr mobaynida talaygina yutuqlarni qo`lga kiritdi. Buni tilning barcha sathlari bilan bog`liq muammolarning o`rtaga tashlanishi va olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar ham yaqqol ko`rsatmoqda. Bunga “matn lingvistikasi” deb ataluvchi deb ataluvchi tilshunoslik yo`nalishining tezlik bilan rivojlanib borayotganligi misol bo`la oladi.

Adabiyotlar

Aristotel (1979). Poetika.- Toshkent: Adabiyot va san`at, 1979.-B.39.

Lipgart A.A. (2006). Osnovi lingvopoetiki.-M, S. 26.

Xotamov. N - Sarimsoqov B. (1979). Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o`zbekcha izohli lug`ati.-Toshkent: O`qituvchi, B.242.

Zadornova V. Ya (2005). Lingvopoetika. Slova v xudojastvennom tekste.// Yazik ,soznanie, kommunikatsiya: S.B. statey/Otv.red. V. V. Krasnix, A. Lizatov.- M.: MAKS. Pres, Vip.29.-S.160.

<https://uz.wikipedia.org> › wiki

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 33-51

Atıf/Citation: Malikov, G. – Alshayeva, A. (2023). Linguistic Features of Borrowed Words in the Modern Kazakh Language. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (3), 33-51.

**LINGUISTIC FEATURES OF BORROWED WORDS IN THE
MODERN KAZAKH LANGUAGE**

Modern Kazakçadaki Ödünç Alınan Kelimelerin Dilsel Özellikleri

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 31.03.2023 / Kabul Tarihi: 29.05.2023)

Kuanyshbek MALIKOV*

Aigerim ALSHAYEVA**

Abstract

Borrowed words in the modern Kazakh language are considered in the article. In addition to that, the introduction periods of borrowed words and scientific research papers and works are analysed. It is written about the enriching phases of Kazakh language vocabulary, acceptance of borrowed words through phonetic and grammatical alterations, enhancing vocabulary by means of international terms. The importance of studying foreign words within the framework a cross-cultural survey is described. Nowadays in the era of globalization, we can say that there is not a single language that does not include words from other languages in its lexical fund. The language enriches and improves its vocabulary not only by adding new words at the expense of its own internal capabilities but also by borrowing words from other languages. Since

* Doç. Dr., L. N . Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Filoloji Bölümü; *Assoc. Dr., L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Philology*, kuanyshbekmalikov25@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0009-0006-7466-504X.

** Doktora Öğrencisi, L. N . Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Filoloji Bölümü; *PhD Student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Department of Philology*, aigerimalshayeva17@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0009-0002-4123-4869.

language is a social phenomenon, it is not only a witness of various changes in the development of society without comma but also a link that is transmitted from generation to generation. Therefore, the study of the language, its lexicon, and its relationship with other languages, as well as various changes in it, has great importance both theoretically and practically.

Key words: borrowed words, term, vocabulary, neologism, lexis

Özet

Makalede modern Kazakçadaki ödünç alınmış kelimeler ele alınmıştır. Bunun yanı sıra alıntı kelimelerin giriş dönemleri ile bilimsel araştırma yazıları ve eserler incelenir. Kazakçanın söz varlığının zenginleşme aşamaları, ödünç alınan sözcüklerin fonetik ve dilbilgisel değişikliklerle kabulü, uluslararası terimlerle sözcük dağarcığının zenginleştirilmesi hakkında yazılmıştır. Kültürler arası bir araştırma çerçevesinde yabancı kelimelerin çalışılmasının önemi anlatılmaktadır. Günümüzde küreselleşme çağında, kelime hazinesinde başka dillerden kelimeler barındırmayan tek bir dil olmadığını söyleyebiliriz. Dil, kelime dağarcığını yalnızca kendi içsel yetenekleri pahasına yeni kelimeler ekleyerek değil, aynı zamanda diğer dillerden kelimeler ödünç alarak da zenginleştirir ve geliştirir. Dil toplumsal bir olgu olduğu için toplumun gelişimindeki çeşitli değişimlerin virgülsüz bir tanığı olmanın yanı sıra nesilden nesle aktarılan bir bağdır. Bu nedenle dilin, söz varlığının ve diğer dillerle ilişkisinin yanı sıra ondaki çeşitli değişikliklerin incelenmesi hem teorik hem de pratik olarak büyük önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: ödünç kelimeler, terim, kelime dağarcığı, neolojizm, lexis

Introduction

Due to the fact that language is the means of communication, it provides the opportunity to have a direct or indirect connection among cultures of world nations. Linguistic units, such as linguistic borrowed words, are formed as a result of cross-cultural communication. Establishing international relationships amongst world nations in economical, diplomatic, cultural, and art areas influences language. Consequently, international relationships have a direct impact on accepting foreign words in the language. Economic, social, political and cultural relationship of every country is seen through their language. “The most effective way of enriching vocabulary is borrowing words. People shouldn’t be afraid of using them” – said scientist A. Baytursynov (Baytursynuly, 1992: 18). Specifically, there is no ‘pure’ language without borrowed elements in its lexical construction. According to T. Terminasova, language is a very powerful weapon, because it unifies people into ethnos, moreover

keeping and transmitting information operates through language, also people's ideology is displayed in the language and it provides the opportunity to understand other different worldviews. In the process of intercultural communication based on the languages of different cultures and peoples, language is the main sign of personality (Terminosova, 2000: 45). As a result of this cultural interaction, foreign words, that obey the linguistic laws of the host language and in course of time lose their foreign characteristics, begin to be used in the language.

Today, as a result of the integration between people and languages, the development of borrowing words from other countries, that is, internationalism, is reflected in all world languages. During the last ten and twenty years since the independence of Kazakhstan, the lexical fund of our language has been enriched with internationalism and foreign terms. For example, мессенджер (messenger), лайк (like), сторис (stories), тик-ток (tik-tok), and a lot of other words related to social networks are actively used. Words and neologisms from another language are traditionally considered as the result of dynamic processes that reflect the adaptation of the language to changes in the political, economic, social spheres of human activity. These changes are primarily intrinsic to the lexical and grammatical systems of the language. Along with the emergence of new concepts and phenomena, the vocabulary is renewed, and their units differ in terms of nominations and degrees of innovation. A review of the linguistic literature showed controversy in the field of use of the term "neologism". One feature of the concept of "new" in the language is distinguished by various names: new emergence, innovation, new nomination, neonomination, new name, neologism, occasionalism, etc.

Foreign words introduced into the language display the image of modern society and meet the needs and requirements of an integrated society. It is inaccurate to isolate the language from all external changes without comma because the process of introducing new words into the language develops the lexical fund of any language, therefore it is naturally dynamic, that is, progressive. The fate of new words in a language means the development of the language in which it ceases to be used or continues to serve. The lexical layer of any language often undergoes through the external changes. In the practice of language, it is known that lexical innovations are, first of all, found in daily press pages, radio, television programs, because they are means of communication that accompany life, their change leads to the emergence of innovations in the language.

The transfer of words to a second language, the emergence of new words and new words expressing a new concept on the basis of relations between peoples

is a legal phenomenon. Borrowed words are words that were created under the influence of other languages or entered from another language, not by the language's own way of word formation. That is, the sound characteristic of the word, the meaning of which is related to another language are named foreign words. In this regard, scientists say: "Currently, there is no well-established concept denoting the distinguishing features of the borrowed word and foreign words. All foreign words attached to the dictionary are recommended to be considered as an introductory word, but based on the information that this particular word gives in different ways in different dictionaries, this is an unresolved problem. Diachronic and synchronic presence makes it difficult to identify borrowed words" (Krysin, 2002: 19).

There are definitions to the 'borrowed words' in the 'Linguistic Dictionary', such as "the term *foreign* is referred to denote words which came from another language" (Suleimenova, 1998: 66), "borrowed words – in English. *borrowed-word*, *borrowed*, in French *mot d'emprunt*, in German *Lehnwort* are words, word combinations, word formation suffixes and prefixes and phrases that came from another language" (Suleimenova, 1998: 66)

The linguistic explanatory dictionary of borrowed words defines it as "a foreign language element (word, morpheme, syntactic structure, etc.) that has entered from one language to another." It is said that the introduction of lexemes from one language to another is a natural, historical phenomenon that appears as a result of language communication, historical borrowed words can be determined only through etymological analysis, because it is not noticeable that the word is an indigenous in the language in which it is used.

The researchers highlighted that foreign words are: "words that make up a special branch of the lexical system of the language, retain their 'foreign' image, and therefore have a 'foreign' quality to the users of that language, and are perceived as foreign words to the linguistic consciousness." (Suleimenova vd., 2000: 112).

Scientists do not consider "borrowed words" and "borrowing processes" in research separately from each other. And E. Haugen believes that borrowed words refer to words that enter another language, and the process of word entry into another language reflects the result of the input in the host language (1963: 11).

"Borrowed words are the transition of various elements from one language to another. It is necessary to distinguish between borrowed words and borrowing processes, since borrowed words include the transition of elements, then lexemes

that come from a foreign language can be attributed to borrowed words, giving definitions to various elements of the language: phonology, morphology, syntax, vocabulary, semantics” said L.P. Krysin (Krysin, 2008: 104).

L.P. Efremov studied borrowed words from the point of view of filling and forming the lexical composition of any language. He paid attention to their semantic properties, their classification and their thematic groups, along with features of use. He emphasized that there is lack of concentration on linguistic aspects and problems of the study of foreign words (Efremov, 1974: 89). And L. P. Krysin considered borrowed word elements as a process of introduction from one language to another language. He studied the formal and semantic changes of borrowed words in the receiving language system, their harmonious assimilation processes, and the formation of borrowed words, taking into account the phonetic and grammatical laws of the receiving language. The process of language interaction should be acknowledged in two main directions. The first is social direction. It aims to study the relationship between people and cultural relations with sociological and historical events that create language relations. The second is linguistic direction. Its purpose is to study what modifications occur in the language, that is, in the language system, caused by communication.

L.P. Krysin in his monograph “Foreign language in the context of modern public life” (Krysin, 1996: 96) emphasizes the study of the process of borrowing words from another language from the perspective of sociolinguistics, because the borrowed words are a linguistic object interconnected with various social relations. It also emphasizes the universality of words and borrowing process issues. According to the scientist, linguistic studies are not enough for determining the full expression of acquired words in the receiving language.

New concepts arising in our social, economic, cultural life and international situation require many neologisms. Today, we see that many new words are actively used in daily life in social networks, press pages, radio and television programs, as well as in scientific literature. Even if we know very well that they have come from another language, even if we look at them from a different perspective, they may seem strange at first sight, they have often become an active use along with the words that are understandable and rich.

What factors create new words and new concepts in modern Kazakh language? First of all, it is necessary to name the innovations that life brings itself. In the era of development of scientific technologies, not only special scientific terms,

but also general words are used in everyday life. Most of them came from the international fund through the Russian language. For example, the words инклюзивті (inclusive), вебинар (webinar), кейс-стади (case study), кампус (campus), эдвайзер (advisor), грант (grant), референт (referent), дедлайн (deadline), онлайн (online), офлайн (offline), PhD, etc. have been actively used in our language in the field of education.

It is known from our history that from the beginning of the 20th century, along with changes in society, foreign words began to enter our language massively. The lexical fund of the Kazakh language is replenished through two channels:

1. Using original words of the Kazakh language, through their own internal capabilities;
2. Through words introduced from the Russian language.

There are well-known research papers made by Russian scientists related to the science of neology, in which they distinguish the expansion of the lexical fund of the language with new words and define the main principles as:

“а) paraphrased Russian words; б) foreign words; в) new words of the literary language (colloquial, dialect и professional); г) semantic neologisms” (Sorokin, 1965: 45).

Furthermore, the works of numerous scientists are devoted to this direction within the field of Kazakh linguistics, for example, Sh. Baitikova, R. Barlybayev, A. Aldasheva, K. Kadyrkulov's studies can be mentioned. Scientists investigated the linguistic characteristics of new words included in the Kazakh lexical fund. In the studies, the neologism and ways of creating it are defined. The mentioned scientists commented that the number of neologisms is supplemented by new words introduced from a foreign language. For instance, it is written: “Words added to the range of neologisms in the Kazakh language from the Russian language or through the Russian language from European languages” (Aldasheva, 1992: 56)

Two ways take place in enriching the vocabulary: first of all, the transfer of neologisms directly from the Russian language to the Kazakh language; and secondly, the introduction of neologisms based on the materials of the mother tongue through tracing and translation. The influence of the Russian language affected the revitalization of the internal capabilities of our language. As a result, the meaning of many original, simple words has expanded.

According to the policy of the Soviet government, only Russian words were accepted as neologisms in the Kazakh language without changes, as well as entered

through the Russian language. These borrowed words and international terms were considered one of the ways to enrich the literary language and demanded that they have to be included without translation into Russian. (Baytikova, 1971: 56).

A. Kaydar mentioned “The lexical fund, vocabulary of each language is considered to be the product of the long period when the nation began to form as a nation, a noble and valuable heritage that is transferred from generation to generation, filled, perfected and renewed, a mirror of the cultural and spiritual life of that nation” and concluded “The wealth of language is like a sea without limits. It is like an organism that is developed and renewed day by day” (Kaydar, 1998: 119).

Experts tend to summarise on the point of “The lexical system of the language, which reflects the inner and outer appearance of humanity in the language, is constantly undergoing changes according to current era of globalization. As a result of close relations between peoples, they exchange new technologies and ideas. And language, in turn, uses new words to name new things. Thus, as a result of the integration process, intercultural and interlinguistic communication are realized. Many words are transferred from one language to another through such relationships. The words of one language are transferred to the second, third, and fourth languages directly, indirectly, and through another intermediate language” (Hasenov, 2003: 105)

It is clear that the vocabulary of any language consists mainly of native words and words that have come from other languages. Obviously the vocabulary of any language is affected by various changes in society and historical conditions. This rule also applies to the Kazakh language.

The entry of words from other languages into the lexical fund of the Kazakh language can be divided into several stages. For example, according to L Rustemov’s research, the words imported from Arabic and Iranian languages are divided into two periods: the first is the period before the 15th century, and the second is the period from the 15th century till the *Kazan Revolution* (October Revolution). The scientist proves that the share of Arabic and Iranian words in the Kazakh vocabulary is 17 percent, and today they are completely adapted to the grammar and phonetic rules of the Kazakh language. He also announced that Mongolian words started to enter into Kazakh vocabulary from 11th to 19th century (Rustemov, 1989: 89).

Writer G. Musabayev, who thoroughly studied the entry of Russian words into the vocabulary of the Kazakh language, grouped the lexicon that entered earlier than the Kazan revolution into three main periods:

“**The first period** is the era before the 12th century. During this period, there were small changes only in the regions adjacent to the Russians, but they did not take on a significant character. **The second period** is the period between the 12th century and the second half of the 19th century. **The third period** is the period from the second half of the 19th century to the October revolution; this is the era when the Kazakh people completely merged with Russia. And the era after the October Revolution was a period of productive enrichment of the Kazakh lexicon through the input of words directly from the Russian language or through the Russian language from many other languages.” (Musabayev, 2014: 89).

A. D. Suleymenova in her monograph “Language processes and politics” claimed: “entry of foreign words was monitored and the source of standardization of their pronunciation and spelling was held only by the Russian language. The formation of the general lexical fund of the Kazakh language, as a result of this centralization of the introduction of foreign words, made the influence of the Russian language unlimited” (Suleimenova, 2011: 60). It is proved that in the 20th century, the introduction of international terms into the Kazakh language was carried out only through the Russian language.

The history of borrowed words that entered our general lexical fund is quite long. If Arabic and Persian words were introduced from the 9th-10th centuries, foreign words entered the international vocabulary en masse from the Russian language and through the Russian language starting from the 19th century.

Words from other sources entered our language in different ways. For example, the words of the Arabic, Persian, and Mongolian roots have changed their original nature over the centuries, adapted to their phonetic and grammatical rules, and entered our language as a whole. For example, табиғат (nature), ғалам (universe), дүние (world), адам (man), ғылым (science), білім (education), мәдениет (culture), әдебиет (literature), мектеп (school), кітап (book), etc.

Also it is known that Russian words adapted to the phonetic and grammatical rules before the Soviet period, and the good illustration of that is borrowed words which became “*kereuet, samovar, nomir*” etc. In the period after the October Revolution, interterms and Russian words, which were introduced massively and intensively, had a different features. The words introduced with a political background were called interterms and were accepted without change. That is, it is clear to all of us that the policy of Russification prevailed and influenced the spelling rules of our language. The principle of taking the words from the Russian language unchanged was adopted (Zhetpisov, 1986 89).

Having said that the development of the lexical fund of the language goes through borrowed words, the scientist Bayynkol Kaliyev emphasizes that not all vocabulary imported from another language enriches our language at the same level. He commented: “For example, the transfer of words from the Russian language to the Kazakh language took place both before and after the October revolution. If the ‘previous’ words, before the event, enriched our language, the ‘later’ on the contrary, spoiled our language. The reason for this is that the words introduced before the October revolution tended to obey the internal laws of our language, and the words introduced after did not obey the laws of our language, but kept their pronunciation and spelling as in Russian. For instance, *абстракт* (*abstract*), *гипербола* (*hyperboled*), *маклер* (*makler*), *плеоназм* (*pleonasm*), *скетч* (*sketch*), *хлорофилл* (*chlorophyll*), *эффект* (*effect*), etc In linguistics it is called *barbarisms*” (Kaliyev, 1994: 75)

And the scientist K. Akhanov considered in his researches that in addition to original and ancient native words belonging to that language, the vocabulary of a language includes words from other languages. Furthermore the scientist says that the accumulation of all the words in a certain language or in the lexicon of that language is influenced by various important historical factors in the society. Due to economic, political, cultural relations between countries, development of society, scientific and practical changes, new words and phrases appear, therefore the vocabulary of the language is constantly changing (Ahanov, 1993: 23). The lexical fund of the language is constantly improving, especially the lexical side of the language system is constantly undergoing internal and external modifications. Internal changes include semantic variations of words in the language, and external changes include the adoption of words from another language.

Researchers enumerate the ways of creating neologisms as follows:

- a) affixation method
- b) variation of word meaning
- c) combining words
- d) merging words
- e) collocation
- f) accepting directly from Russian without modifications
- g) calque
- h) shortening (Baytikova, 1971: 12).

In addition, one way of creating new words in the modern Kazakh language is foreign words, and the other is names made up of ancient words. This problem is related to the introduction of foreign words into a certain language system, a phenomenon that occurs at all stages of language development and linguistics. Valuable works of Kazakh scientists and many foreign researchers are related to such words.

Russian scientists also use foreign words as an object of research, for example, V.V. Kolesov says that foreign words are feature of all languages, and emphasizes that a generation in one period can introduce more than two thousand foreign words into the mother tongue and that it is consistent pattern (Kolesov, 1998: 89).

As well as A.A. Reformatsky remarks that there is no language in the world that is limited only to the mother tongue, and the ratio of foreign words and borrowed words in each language is not the same at different times and historical conditions (Reformatsky, 1996: 65).

In linguistics, along with the term foreign words, the terms *xenism*, *barbarism*, *foreign word*, *exoticism* and *ephemerism*, *internationalism* are used.

Xenism (from Greek 'ksenos' in the meaning of 'foreign, alien') is a new word came from another language, those words were used in connection with the life of a country. Such as '*kampo*' – 'traditional Japanese medicine', '*lit*' – 'Lithuanian currency'. L. Gilbert mentioned: "The term 'xenism' denotes a 'foreign' word or an unknown or rare phenomenon, the use of which is accompanied by a metalinguistic sign, such as a descriptive paraphrase or a footnote at the bottom of the page when it comes to a written text." At the same time, L. Gilbert argues that xenism has nothing to do with borrowing (Guilbert, 1975: 96).

Ephemerism (from Greek 'ephemeros' – ephemeral, one day) means a borrowed word, a new word. Words associated with transitory phenomena tend to fall out of use very quickly. These words are often used in the world of fashion and in the rapidly changing spheres of politics.

Barbarism (from latin 'barbarous' - a foreign country) is a word that comes from the need of imitating the words of a foreign language, even if it has an equivalent in its own language. Barbarism is not among the words that change out of necessity, they are a stylistic, unstable category, and barbarisms have equivalents in our language.

Exoticism is a word taken in connection with people's daily life, customs, and features of national life. Exoticisms often include currency, building names, food and drink names, etc. This is an ethnographic dictionary. As claimed by scientist L.P.

Efremov, this is not a linguistic phenomenon, but a speech activity, because exoticisms are used in the language before new objects and concepts appear (Efremov, 1974: 191).

Internationalism is a word that does not have any difference in appearance, fully or partially overlaps in meaning, expresses the international concept in the fields of science and technology, politics and culture, and is used simultaneously as its origin in many unrelated languages (10, 59).

A *foreign word* is a word that has been introduced from another language, but is used in its original form in the host language. Although each of the above terms has its own characteristics, we refer to them as borrowed words (Sorokin, 1965: 15).

Based on the research of scientists, there are several reasons for the entry of foreign words into the Kazakh language. First is **linguistic reason**, namely:

- reducing the ambiguity of indigenous words in the language. Due to the influence of foreign words, it leads to 'removal of the propensity to polysemy of the traditional word, simplification of its semantic structure' (Krysin, 2008: 98).

As a result, there are two words that mean the same thing, but are completely incompatible with each other, as *сұхбат – репортаж* (*interview*), *әуесқойлық – хобби* (*hobby*). There is a certain semantic connection between them. For example, the word '*орама*' in Kazakh language, which means the meat wrapped in dough. You can use other diverse variations of this word with the same meaning that came from different languages '*манты*' (*manti*) *хинкали* (*hinkali*, from Georgian), *пегоди* (*pegodi*, from Korean);

Another good example is the word '*құймақ*' (*kuymak*) in Kazakh language which denotes the dish made from egg, milk and flour. Nowadays you can often hear other foreign words but with the same meaning, such as '*панкейк*' (*pancake*, from English) and '*блины*' (*bliny*, from Russian)

- next point is "to name the concept expressed by several words in one word only. If the signified expresses unity (for instance, "one product" and "one thing", "one phenomenon", etc.), then the language tends to call it by one name, not by a phrase (Krysin, 2008: 14). Obviously it is easier to use single word than phrases in speech. In this context, the foreign word is one of the ways to replace a polysyllabic name with a monosyllabic name. To illustrate, in modern Kazakh language single word '*паприка*' (*paprika*) is used to name the ground sweet pepper; instead of pickled vegetables and others people started using the word '*пикүли*' (*pikuli*) and '*бассейн*' (*bassein*) are used instead of an artificial reservoir;

- the need to limit concepts that are similar in meaning but different;

- In the subject area, professional environment and other fields, there is a tradition of borrowing terms from a specific language related to computer terminology, for example, from English: кейпад (кеурad), клише (cliche), сайт (sait), компьютерлік синтез (computer synthesys), интернет (internet), монитор (monitor), etc.

- In the case of the development of society, the close connection of countries, the name of an object or concept from abroad is transmitted through a foreign word. For instance, the words like 'тостер' (from english 'toster' - a device for cooking thinly sliced bread), 'суши' (from Japanese 'sushi' – dish made from seaweed, rice and fish) are commonly used in Kazakh language.

Moreover, there is an extralinguistic reason for the entry of foreign words into the Kazakh language. Linguistic reason and extralinguistic reason are closely related. Extralinguistic reasons are:

- The presence of close political, economic and cultural ties between peoples. Decriminalized political, economic and cultural ties between nations. As a result of such connections, new things appear, and incoming words come with concepts. The development of international relations contributes to the creation of an international fund of words in related and unrelated languages (Yarceva, 1990: 159);

- The second additional linguistic factor of words is the name of a certain phenomenon or concept using foreign words. The appearance of things and concepts leads to the introduction of scientific and technical terms, therefore, the appearance of nouns is very important in science and technology, lexical elements of a foreign language are fixed as similar or different terms in content and semantics, many words entered our language due to the need to name new things, processes and concepts. To illustrate the words аватар (from English: avatar, term related to social networks) and адаптер (from English: adapter, electronic mechanism) are shown.

- social need, interest in language learning, passion for foreign language;

- language policy, formation of bilingualism.

Reasons contributing to the adaptation of a foreign word to the language activity considered in many ways. For example, they are, as a rule, extralinguistic reasons, linguistic reasons, diachronic and synchronic aspects of the foreign word. This is because the additional linguistic reasons in each era which change or replace each other over time. However some reasons apply equally in all eras. Extralinguistic reasons for borrowings depend on economic, socio-political, socio-psychological,

cultural, related to the development of science, etc. Additional linguistic reasons and linguistic reasons are closely related to each other. Therefore, when considering the linguistic and additional linguistic causes of borrowed words, they cannot be distinguished.

It is necessary to determine the main reason for the introduction of new words into the receiving language, the conditions of their introduction from one language to another, the level of mastering the phonetic and grammatical features of the language. The remote location of countries has no effect on the penetration of foreign words: for example, foreign words that entered the Kazakh language from English are proof of this, that is to say, foreign words are actively introduced from one language to another, despite the distance.

The location of the country may not significantly affect the transfer of words from one language to another. For example, although the territory is close, the entry of foreign words may be slow, for example, foreign words from Tajik or Chinese are not entered into the Kazakh language or are entered much less than from English. In other linguistic environments, bilingualism may arise as a result of communication between representatives of different languages. At the same time, bilingualism is not only spoken, but also presented in foreign language texts, literature, translations, and communication through the Internet. Thus, during the last from ten to twenty years, foreign words in various fields entered the vocabulary of the Kazakh language. As a result of intensifying international relations, it is a natural phenomenon for Kazakhstan to become bilingual or multilingual. In recent years, based on the data of the Kazakh language, it can be noted that the language was not excluded from the process of globalization and the main goal of joining the world union was in the public mind. An important factor in the development of language is the interrelationship of languages, that is, cultural relations between different economic and ethnic communities, migration, interaction of languages, deconstructive interaction of languages, historical facts expressed in the language indicate the historical fate of the people. Only countries that have no contact with other countries can keep their languages pure. Therefore, the convergence and integration of languages is also very important for the process of linguistic differentiation leading to the future of the language and the emergence of language dialects and individual languages. It would not be superfluous to say that one of the most important signs of linguistic changes is the relationship between languages.

In Pavlenko's work named "Problems of acquisition of input words", stages of acquisition and assimilation of English words at the levels of the language system are considered. The results of the survey among students showed that 80-90% of the

twenty words that are often found on the pages of newspapers and registered in Russian language dictionaries have been acquired by students fully. If only 30-50% of the respondents know the meaning of 7 words, it is determined that the participants do not know the meaning of the remaining 3 words (Pavlenko, 1999: 108). Considering the sociolinguistic aspect of foreign words, newly introduced words are affected by the age, level of education and experience of the representative of the receiving language. As a target language speaker develops a negative attitude towards foreign words with age, the threshold for acquiring foreign words increases with rising education level, and humanities professionals are more resistant to foreign words than non-cultural specialists.

In A.U. Romanov's research paper, the attitude of the participants to the words introduced into the Russian language through a socio-linguistic survey, how dominant their semantic adaptation is, and the reasons for the introduction of words are studied. The survey was conducted among owners and professionals of different ages. It provides a brief description of the words included in the survey as synonyms, and determines how semantically the participants know the words included in the study. According to the author, it was determined that only 6 of the given 29 words were mastered by 80% of the participants. In accordance with the results of the survey, people's level of education and profession are not related to foreign words, and 72% of Russian speakers have a negative attitude towards *Anglicism* (Romanov, 2000: 108).

Scientist B.M. Abbasova, who studied foreign words from the perspective of sociolinguistics, recognizes the process of introduction of foreign words as a sociolinguistic process and comprehensively studies in this direction, showing its characteristic features, such as external social factors cause the transfer of words from one language to another and affect the exchange of languages with each other. It creates favorable conditions for the implementation of the penetration process, adjusts needs; linguistic factors contribute to the formation of the words included in the receiving language into the lexical-semantic system of the language in question (Abbasova, 1992: 4).

L.P. Krysin says that the process of assimilation of foreign words takes some time, that the acquisition of foreign language elements in the receiving language is a diachronic problem. Having determined its reason, he believes that the attitude of the speakers of foreign words does not depend on the history of a particular word and the time of entry (Krysin, 1993: 66). The scientist describes the aspects and consequences of the process of entering words from a foreign language as follows: the reasons for entering words; identifying the probable source of the borrowed

words; the general use of foreign words in the host language of different social groups and the use of foreign words in a certain field, the influence of the environment; determination of the communicative, functional and stylistic features of foreign words.

In such aspects, social factors should be considered while pondering over borrowed words. The study of such foreign language words in specific historical conditions belongs to the competence of diachronic sociolinguistics. This is because diachronic linguistics focuses more on socially determined language processes than synchronic sociolinguistics (Krysin, 1993: 180).

It is important to study foreign words from the point of view of cross-cultural research. Because the differences in the structural levels of the main language and the receiving language, that is, the development of the form and meaning of words in the main language and the receiving language, changing the image of the established culture of the receiving system or the transfer of lexical units, the influence of the cultural attitudes of representatives of different languages including words and the formal and semantic features of their original, and in the course of studying the intercultural penetration of other foreign words, they are considered as units passing through different cultures, and also new cultural connotations are added. Through the cross-cultural analysis of foreign words, their linguistic and cultural history, i.e. the changes that occurred as a result of the crossing of words with cultures, is studied.

Currently, linguists noted that the languages are distinguished not only by the sound combinations inherent in the nature, but also by the method of semanticization, the way of depicting the phenomenon that occurs in everyday life. On that occasion S.G. Terminasova mentioned: “a concept occurs in the name of a specific object, between a specific object and a word, due to the knowledge of the world by the language community”. As an example, the scientist presented the demonstration made by comparing the words ‘*стол*’ and *table*, ‘*дом*’ and *house* in the English and Russian languages, each nation expresses a variety of cultural views of its own objects and phenomena (Terminasova, 2000: 2).

L.P. Krysin and A.A. Bragina say that the motion of the receptive system prevails in the process of entering words. Krysin summarized: “a more or less formless piece of lexical material that receives a new design in the system and means of the borrowing language” (Krysin, 1993: 16), while in Bragina’s research “Lexic of the language and culture of the country” it is mentioned that the activity of the

receiving language in receiving the polysemous word *stress*, which entered the into Russian language from English is active (Bragina, 1981: 88).

Conclusion

If we analyze the elements of the English language that have entered our language today, we can make sure that most of them are words related to social networks. For example, блог (blog), сэлфи (selfie), ватсап (whatsapp), агент (agent), лайк (like), фэйк (fake), хаус (house), логин (log in), гугл (google), фильтр (filter), сторис (stories), пост (post), репост (repost), etc. These words are actively used in the language of younger generation. If we analyze the nature of acquisition of foreign words, it becomes clear that they are actively used in the style of everyday speech. The phonetic and grammatical features are adapted to the Kazakh language and used in different ways. We even can notice that it has also entered to the literary style:

*Лайк емес, сөзіңе лайық керек,
Баспаңдаршы бостан-бос лайкты кеп.
Ісің сәйкес емес-ау, ұнаса да,
Талтынған боп көрініп сұраса адам.
Жағып кетті қараашақты нәпсіңе тым,
Бастың тағы жүрекиені өлеңге тың.
Жақсыға да жаманға да бірге бастың,
Кімге қалай болады, кімдерге сын. (Нұртөлеу Аслан)*

Лайк (like) is a foreign word, and also it is used in poem with the ending of accusative ‘лайкты’ for adapting to the phonetic law. However, in the second stanza, the author instead of the word ‘like’, used the equivalent in kazakh original word ‘heart’ but in the new meaning.

«Кім осыған РЕПОСТ жасайды, соған КОКА-КОЛАГА және ЖЕЙДЕГЕ (формаға) атын жазып береміз!!!» (taken from social network ads) / “Whoever makes a REPOST on this, we will write his/her name on COCA-COLA and SHIRT (uniform)!!!”

Индианаполис университетінің ғалымдары гемоглобин мөлшерін селфи арқылы анықтайтын қосымша жасады (in journalistic style) / Scientists

from the University of Indianapolis have created an application that determines the amount of hemoglobin through a selfie

Tik-tok-қа тыйым керек пе? (title of article in local newspaper of Kazaly district) / Should Tik-tok be banned?

Tik Tok-та қалай басқа ізбасарлар жинауға болады (from social network) / How to get more followers on Tik Tok

Thus, in the process of transition from one system to another, there is active communication between the linguistic and conceptual systems of the original language and the receiving language. Borrowed words enter a new linguistic environment and begin to be used among representatives of the host language, and the new lexical unit can change the image of the host world to a certain extent.

Literature

- Abbasova B. M. (1992). Sociolingvisticheskiye i lingvisticheskiye osnovy yavleniya zaimstvovaniya v raznosistemnyh yazykah. Diss. kand.fil.n., Baku.
- Ahanov K. (1993). Til biliminin negizderi, Almaty: Sanat, p. 496.
- Aldasheva A. (1992). Zhana ataular. Almaty, p. 216.
- Baytikova Sh. (1971) Kazak tilindegi neologizmdер. Almaty, p. 122.
- Baytursynuly A. (1992). Til taglymy, Almaty: Ana tili, p. 448.
- Bragina A. A. (1981). Leksika yazyka i kul'tury strany: Izucheniye leksiki v lingvostranavedcheskom aspekte, Moskova: Russkii yazyk, p. 177.
- Efremov L. P. (1974) Osnovy teorii leksicheskogo kal'kirovaniya: (Ucheb. posobyе) / M-vo vyssh. i sred. spec. obrazovaniya KazSSR. Kaz. gos. un-t im. S. M. Kirova. Almaty: (KazGU), p. 191.
- Efremov L. P. (1974). Osnovy teorii leksicheskogo kal'kirovaniya: (Ucheb.posobiye) / M-vo vyssh. i sred. spec. obrazovaniya KazSSR. Kaz. gos. un-t im. S. M. Kirova, Almaty: KazGU, p. 191.
- Hasenov A. (2003). Til bilimi: oku kuraly / A. Hasenov. Tolyktyrylyp, ushunshi ret basyluy, Almaty: Sanat, p. 416.
- Kaliyev B. (1994). Undestik zany – uly zan, Almaty: Ana tili, 5 Mamyр. № 18.
- Kaydar A. (1998). Kazak tilinin ozekti maselelri. Aktual'nye voprosy kazahskogo yazyka, Almaty: Ana tili, p. 308.
- Kolesov V. V. (1998). Russkaya rech'. Vchera, segodnya, zavtra, SPB: Yuna, p. 245.

- Krysin L. P. (1993). Yazykovoe zaimstvovaniye kak problema diahronicheskoy sociolingvistiki // *Diahronicheskaya sociolingvistika*, Moskova: Nauka, pp. 131-151.
- Krysin L. P. (1996) Inoyazychnoe slovo v kontekste sovremennoy obshestvennoy zhizni // *Russkii yazyk konca XX stoletiya*, Moskova.
- Krysin L. P. (2002). Leksicheskoe zaimstvovaniye i kal'kirovaniye v russkom yazyke poslednih desyatiletii // *Voprosy yazykoznaniya*, № 6.
- Krysin L. P. (2008) Yazyk v sovremennov obshestve: kniga dlya uchashihsya. Moskova: OOO TID Russkoe slovo – PC, p. 208.
- Krysin L. P. (2008). Yazyk v sovremennov obshestve: Kniga dlya uchashihsya. Moskova: OOO TID Russkoe slove – RS, p. 208.
- Musabayev G. (2014). Kazak tili biliminin maseleleri. Almaty: Abzal-Ai»baspasy, p. 640.
- Novoe v lingvistike. Vypusk 3. Vstupitel'nye stat'i V. A. Zvegincevo. Moskova: Izdatel'stvo inostrannoy literatury, (1963), p. 568.
- Pavlenko G. V. (1999). Problema osvoeniya inoyazychnyh zaimstvovaniy: yazykovoy i rechevoy aspekty. Na materiale anglicizmov konca XX veka. Diss. kand. fil. Nauk, Taganrog, p. 396.
- Reformatsky A. A. (1996). Vvedeniye v yazykovedeniye / Pod red V. A. Vinogradova. Moskova: Aspekt Press, p. 536.
- Romanov A. Y. (2000). Anglicizmy i amerikanizmy v russkom yazyke i otnosheniye k nim, SPB, p. 152.
- Rustemov L. Z. (1989) Arab-iran kirme sozderinin kazaksha-oryssha tusindirme sozdigi, Almaty: Mektep, p. 320.
- Sorokin Y. S. (1965). Razvitye slovarnogo sostava russkogo literaturnogo yazyka. 30-90-e gody XIX veka, Leningrad: Nauka, p. 565.
- Suleimenova A. D. (1998). Slovar' po yazykoznaniyu, Til bilimi sozdigi. Almaty: Gylym, p. 540.
- Suleimenova A. D. (2011) Yazykovye processy i politika, Kazahskii nac.un-t im.Al'-Farabi. Almaty: Kazak univ., p. 115.
- Suleimenova A. D., Avakova R. A., Madiyeva G. B., Akanova D. H. (2000). Kazak tili leksikal'nyy koryndagy shetel sozderi // *Al'-Farabi atyndagy KazUU Habarshysy. Fililigiya seriyasy*. Almaty: Kazak universiteti, №37.

Terminasova S. G. (2000). Yazyk i mezhkulturnaya kommunikaciya: Ucheb. posobiye dlya studentov, aspirantov i soiskatelei po spec. "Lingvistika i mezhkulturnaya kommunikaciya", Moskova, p. 262.

Yarceva V. N. (1990). Lingvisticheskii encklopedicheskii slovar', In-t yazykoznaniya AN SSSR. Moskova: Sov.encikl., p. 682.

Zhetpisov S. N. (1986) Zavisimost' mezhdunarodnoy tematikoy i kolichestvom zaimstvovannyh terminov v kazahskih termenologicheskikh slovoryah // Kazak terminologiyasynyn maseleleri, Almaty, pp. 145-150.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 53-70

Atf/Citation: Akbarova, X. (2023). Yuklamalarda Sinkretiklik va Polisemantiklik.
Comparative Turkish Dialects and Literatures. 1 (3), 53-70.

YUKLAMALARDA SINKRETİKLİK VA POLİSEMANTİKLİK

Son Çekim Edatlarında Senkretizm ve Çok Anlamlılık

Centricism and Polysemy in Idiomatic Expressions

Araştırma Makalesi / Research Article

(Makale Geliş Tarihi: 16.03.2023 / Kabul Tarihi: 29.05.2023)

Xafiza ZAKIROVA*

Annotatsiya

Maqolada lingvistik sinkretizmning namoyon bo'lishida yuklamalar sinkretizmi zamonaviy fenomen sifatida ko'riladi.

O'zbek tilshunosligida sinkretizm sifatlarning otlashishi (substantivatsiya) hodisasini o'rganish bilan boshlangan. Keyin boshqa mustaqil so'zlarda ham sinkretizm mavjudligi to'g'risida tadqiqot ishlari olib borilgan. Ammo yordamchi so'zlarda sinkretizm hodisasi o'rganilmagan.

Yuklamalar vazifasiga ko'ra yuklama, yuklama-bog'lovchi, bog'lovchi, bog'lovchi-yuklama turlariga bo'linadi. Maqolada -ki, -da, -u(-yu), -ku, -mi, -chi yuklamalari tahlil qilingan. -ki yuklamasi ta'kidlovchi yuklama vazifasidan tashqari ta'kid bog'lovchi vazifasini ham bajaradi. -da yuklamasi uyushiq bo'laklarda va qo'shma gaplarda bog'lovchi vazifasini ham bajaradi. -u(-yu) yuklamasi uyushiq fe'l kesimlari orasida kelganda biriktiruvchi

* Doç. Dr., Andican Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Özbek Dili Bölümü; *Assoc. Dr., Andican State University, Faculty of Philology, Department of Uzbek Language*, xafizezakirova16@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0009-0006-4728-6706.

va zidlovchi bog'lovchi vazifasini bajaradi, bu holatda *ammo, lekin, biroq* zidlovchi bog'lovchilari zidlik ma'nosini kuchaytiruvchi yuklama vazifasida ke-ladi. -ku yuklamasi, asosan, to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplarda yuk-lama-bog'lovchi vazifasini bajaradi. -chi yuklamasi so'roq mazmunli to'ldi-ruvchi ergash gapni bosh gapga biriktiruvchi vosita vazifasini bajaradi. -mi yuklamasi so'roq mazmunini berishdan tashqari gapdagi ayrim bo'laklarni, er-gash gapli qo'shma gaplarni va ko'chirma gaplarni bog'lash, biriktirish uchun xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sinkretizm, lingvistika, termin, yuklama, yuklama-bog'lovchi

Özet

Makalede, yüklemelerin senkretizmi, dilbilimsel senkretizm tezahüründe modern bir olgu olarak görülmektedir. Özbek dilbiliminde senkretizm, somutlaştırma olgusunun incelenmesiyle başlamıştır. Daha sonra diğer bağımsız sözcüklerde senkretizm varlığına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Ancak yardımcı sözcüklerdeki senkretizm olgusu incelenmemiştir. Yükler, işlevlerine göre yükleme, yükleme-bağlama, bağlama, bağlama-yükleme çeşitlerine ayrılır. Makale -ki, -da, -u(-yu), -ku, -mi, -chi eklerini inceliyor. -ki edatı, vurgulu edatın işlevine ek olarak, vurgulu bağlaç işlevini de yerine getirir. "Da" edatı ayrıca bileşik cümlelerde ve bağlaçlarda bağlaç görevi görür. -u(-yu) edatı, çekimli bir fiilin parçaları arasına geldiğinde bağlayıcı ve çelişen bağlaç görevi görür, bu durumda, ama, ama, ama, çelişkili bağlaçlar, çelişki anlamını güçlendiren bir edat görevi görür. -ku edatı, tamamlayıcı yan tümcesi olan yan tümcelerde temel olarak bir edat bağlayıcı görevi görür. -chi edatı, soru tümlecini ana cümleye eklemenin bir yolu olarak işlev görür. -mi edatı, sorunun anlamını vermenin yanı sıra, cümlelerin belirli kısımlarını, zarf tamlamalı bağlaçları ve alıntı cümlelerini bağlama ve bağlama işlevi görür.

Herhangi bir edebi eserin lingvo-poetik özelliklerini tespit etmek, dünyada olduğu gibi Özbek dilbiliminin de günümüzdeki önemli konularından biridir. Bu alana ait çalışmalara bakınca, temel meselelerin hala tam olarak çözüldüğünü veya sorunlu alanların sınırlarının kesin olarak tespit edildiğini söylemek zordur. Bu makalede lingvo-poetika disiplininin ortaya çıkışı süreci anlatılmış ve lingvo-poetik analizin yapıtaşları üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: senkretizm, dilbilim, terim, edat, edat bağlayıcı

Abstract

In the article, syncretism of particles is seen as a modern phenomenon in the manifestation of linguistic syncretism.

In Uzbek linguistics, syncretism began with the study of the phenomenon of substantivization. Then research was conducted on the existence of syncretism in other independent words. But the phenomenon of syncretism in auxiliary words has not been studied.

Particles are divided into particle, particle-connecting, linking, connecting-particle types according to their function in the sentence. The article analyzes the particles -ки, -да, -у(-ю), -ку, -ми, -чи. The particle -ки performs the function of an emphatic conjunction in addition to the function of an emphatic particle. The particle -да also acts as a conjunction in compound clauses and conjunctions. The particle -у(-ю) acts as a attaching and contradicting conjunction when it comes between the parts of a conjugated verb, in this case, but, the contradictory conjunctions act as a particle that strengthens the meaning of contradiction. The preposition -ку mainly acts as a particle-connector in clauses with a complement clause. The particle -чи acts as a means of attaching the interrogative complement to the main clause. The particle -ми in addition to giving the content of the question, serves to connect and connect certain parts of the sentence, conjunctions with adverbial clauses and quotation sentences

Key words: syncretism, linguistics, term, particle, particle-connecting

Кіріспе

Тилшуносликда лингвистик синкретизмни семантик ва грамматик ходиса сифатида баҳоловчи бир қатор тадқиқот ишлари бажарилган (Адмони, 1961: 2; Бабайцева: 1983: 5; Бардина: 2003; Инфантова 1924). Ўзбек тилшунослигида ҳам синкретизмга оид бўлган илмий ишлар мавжуд (Ўринбоев: 1964: 139) Грамматик қурилишда сўзлар бир гап бўлагидан бошқа гап бўлаги вазифасини бажаришга ўтиши тилшуносларни қизиқтириб келган. Жумладан, Б.Ўринбоев вокатив маъноларнинг бошқа формалар билан ифодаланишини ўрганган бўлса, Д.Ғаниева (2022) ўзбек ва инглиз тилларидаги феълнинг грамматик категорияларида синкретизм ва полифункционаллик жиҳатлари очиқ берган, О.Тожиев сўз туркумлари ва қўшма гапларда семантик синкретизм масаласига эътиборни қаратган.

Синкретизм термини (лат. *syncretismus*, юнончадан *συνκρητισμός* — қўшилиш, бирлашиш) дастлаб қадимий санъат тури бўлган “рақс ритмик ҳаракатининг мусиқа ва сўзлар билан уйғунлиги” деган тушунчани билдирган (Береснева, 2012) Антик даврнинг сўнггида теологияда ҳам ҳар хил диний методларнинг аралашуви натижасида фаоллашди (Высоцкая, 2006). XVI асрда Платон ва Аристотель таълимотларининг оралиқ ҳолатини эгаллашга ҳаракат қилган файласуфни синкретист деб аташган (Философский энциклопедический словарь, 2009). Кўринадики, *синкретизм* термини фан соҳасида турли элементларнинг қўшилиши ҳолатига ишлатила бошланган ва шу тариқа синкретизм *қўшма* ва *бўлинмайдиган* тарзда талқин қилинган.

Ҳақиқатдан, синкретизмнинг бундай талқини онтологик асосга эга, чунки дунё моҳиятига кўра бўлинмайдиган бирлик, универсал бутунлик сифатида синкретдир. Ана шу бутунлик, синкретлик хилма-хил моддий кўринишларда намоён бўлади. Бошқача айтганда, моҳиятига кўра универсал бутунлик “ўзгарувчан бирликларнинг бир қанчасида такрорланувчи, уларнинг барчаси учун хос бўлган барқарор, ўзгармас белгилар йиғиндисидир” (Набиева, 2005: 14).

Синкретлик инвариантга хос бўлиб, инвариантлик хусусияти маълум нарсанинг шунга ўхшаш бошқа нарсада ҳам мавжуд бўлган умумий хусусиятини кўрсатади. Вариантлик эса инвариант хусусияти билан бир синфга бирлашган предметлардан фақат биттаси учун хос бўлган хусусиятни намоён этади (Нурманов, 1983: 27-29).

Демак, инвариантда синкрет сақланган ҳодисалар унинг вариантыда воқеаланади ва шу ҳолатда унинг функциялашуви реаллашади. тарзида бўлади, унинг вариантыда намоён бўлиши полифункционал ҳодисада кўринади. Кўринадики, синкретлик ва полифункционаллик ҳодисалари бир-бири билан боғлиқдир.

Сўнги йилларда тил бирликларига хос муносабат, алоқа ва шунга биноан, вазифа хусусиятларининг етакчи ўринга қўйилиши туфайли морфем бирликларнинг функционал кўлами, доираси, қўлланилиш чегараларини белгилаш долзарб масалалардан бирига айланди. Шу муносабат билан боғловчиларга вазифадош, улар мақомига тўла бўлмаса-да, эга бўлган айрим ҳодисалар белгиланади. Биз бу мақоламизда ана шу ҳодисаларнинг баъзиларни кўриб чиқамиз.

Юкламаларнинг вазифасига кўра қуйидаги турлари мавжуд:

1.Юклама, юклама-боғловчи, боғловчи: *-ки, -да, -у(-ю), ҳам.*

2.Юклама ва боғловчи: *фақат.*

3.Юклама ва юклама-боғловчи: *-ку, -ми, -чи, -а(-я), эмас(-мас), балки.*

4.Юклама-боғловчи: *эса, бўлса, на-на, тугул.*

5.Боғловчи-юклама: *сабабки, негаки, нега десангиз, бўлмаса(бўлмасам), аксинча, йўқса.*

Юқоридагидан кўринадики, юкламалардан баъзилари учта, қолганлари иккита вазифани бажаришмоқда. Юклама-боғловчиларда юклама вазифасида

келиши кўпроқ учраса, боғловчи-юклама вазифасини бажарувчилар юкламадан боғловчи вазифасини бажаришга силжиш кузатилади.

1.Юклама, юклама-боғловчи, боғловчилар. Бу юкламалар фақат юклама ёки ҳам юклама, ҳам боғловчи вазифасида, ёки фақат боғловчи-юклама вазифасида келиши мумкин. Бундай юкламаларга *-ки, -да, -у(-ю), ҳам* юкламалари киради.

-ки ёрдамчиси таъкидловчи юклама, таъкид-ишора вазифаларидан ташқари таъкид боғловчи вазифасини ҳам бажаради. *-ки* ёрдамчиси содда гапларда ҳол, аниқловчи каби сўзлар билан келганда; кириш сўз вазифасини бажарётган модал сўзларга, боғловчи ва юкламаларга қўшилиб келганда; қўшма гап таркибидаги содда гапларни бириктиришда қатнашувчи нисбий сўзларга қўшилиб келганда; айрим содда гапларнинг феъл кесимларига қўшилиб келганда таъкидловчи юклама вазифасида келади. Гапдаги эга, тўлдирувчи каби бўлакларга қўшилиб келган *-ки* ёрдамчиси таъкид маъносидан ташқари ишора маъносини ҳам билдириб келади.

-ки ёрдамчиси эргашган қўшма гапларда, асосан бош гапнинг кесимига (баъзан эргаш гапнинг кесимига) қўшилиб, ҳам эргаш гапни бош гапга боғлаш, ҳам таъкидлаш маъносини бериш учун хизмат қилади. Унинг таъкидлаш маъноси шу *-ки* ёрдамчиси қўшилган сўзнинг оҳангидан ҳам билиниб, англашилиб туради: у қўшилган сўз кучли оҳанг билан талаффуз қилинади ҳамда тобеланувчи, тугалланмаганликни ифодаловчи оҳанг билан айтилади.

-ки ёрдамчиси таъкид-боғловчи вазифасида келиб, ўнта эргаш гапни бош гап билан боғлаш вазифасини бажарганда, бош гапнинг кесимига қўшилади; фақат икки ҳолатдагина (пайт ва тўсиксизликни ифодалаганда) эргаш гапнинг кесимига қўшилиб келиши мумкин. Ўрин ва мақсад эргаш гапларни бош гапга боғлашда эргаштирувчи боғловчи вазифасини бажармайди (ўрин эргаш гапларда нисбий сўзларга қўшилиб келганда, эргаштирувчи боғловчи эмас, юклама вазифасида келади).

1.*-ки* ёрдамчиси бош гапнинг кесимига қўшилиб, қуйидаги эргаш гапларни талаб қилади, уларни бош гапга боғловчи восита ва таъкид маъносини берувчи юклама вазифасини бажаради:

1) кесим эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Шерматнинг йўли шуки, фалокатдан қутилмоқ учун ҳар тадбирни кўрмоқ керак* (Турсун, 1950: 20).

2) аниқловчи эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Бугунги кун унга турмуш ҳақиқатидан шундай сабоқ бердики, Элмурод бу тўғрида ўйламас эди* (Турсун, 1950: 35).

3) тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Билиб қўйки, сени Ватан кутади* (Ғулом, 2016: 10).

4) сабаб эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Лекин нима қилсинки, у ожиз етим эди* (Турсун, 1950: 44).

5) равиш эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Мен шундай гумон қиламанки, ё болани ташлаб кетгани келган, ё нафақа сўрагани* (Қахҳор, 1967: 252). *Менга шундай туюладики, гўё бутун қишлоқда ҳаёт ўчган*. Ойбек, 2019: 200).

6) ўлчов-даража эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *У шундай хушмуомала, шундай ширин сўзки, суҳбатлашиб тўймайсиз. Бахт сўзи шунчалар азизки, унга меҳнат аҳли мустақиллик туфайли эришиди*.

7) шарт эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Сенинг кўзинг сурмасидан айрилган бу кўзларимга лоқад тупроқлари тўлсинки, бир одим сендан йироқ қолсам*.

8) натижа эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Ҳозир юраги шундай сиқилдики, ҳар бир гап ҳатто кўз қарашлари билан ҳам дилига озор берадиган бу оиладан ўша қоп-қора нон ейдиган етим болалар орасига қочиб кетгиси келди* (Турсун, 1950: 266). *Эртасига Рамозон юқори шу қадар ҳовлиқиб келдики, эшикдан кираётиб, остонага қоқилиб кетди* (Турсун, 1950: 114).

9) ўхшатиш эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Бу товушлар хўрланган синиқ қалбига жон кигизиб, хаёлида шундай фикр уйғондики, гўё унга меҳрибон бўлган кишилар чинакам золим, ваҳшийларни отар эдилар* (Турсун, 1950: 230). *Эшон жавоб ўрнида шундай инградикни, суяклари зирқираб кетгандай бўлди* (Турсун, 1950: 216).

1. -ки ёрдамчиси қуйидаги қўшма гапларнинг эргаш гапига қўшилиб эргаш гаптаги мазмунни таъкидлаб, бош гапга боғлаш вазифасини бажаради:

10) пайт эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Хонтахтанинг настки томонига ўтириб, лаганга қўл чўзган эдики, эшон унга ҳўмрайиб деди*

(Турсун, 1950: 67). *Бир куну у эшикдан чиқиб эдики, қаршисидан Норжон келиб қолди*

11) тўсиқсиз эргаш гапли қўшма гапда таъкид-боғловчи: *Майли биздан юз ўгирса ўгирсинки, лекин номимизга шикоят етказмасин, аблаҳ! - дейди* (Турсун, 1950: 264).

Демак, - ки ёрдамчиси эргаш гапли қўшма гапларда ҳам эргаштирувчи боғловчи, ҳам таъкидловчи юклама вазифасини бажаради. Бунда ўн хил эргаш гапни боғлашда бош гапнинг кесимига қўшилиб келса, фақат икки турда эргаш гапнинг кесимига қўшилиб келади.

-да элементи уюшиқ бўлақлар орасида ва қўшма гапларда боғловчи функциясини ҳам бажариши мумкин. Уюшиқ бўлақлар орасида келганда, ҳар доим тенг, бириктирувчи боғловчи вазифасида келади, аммо қўшма гапларда эргаштирувчи боғловчи ҳам, бириктирувчи боғловчи ҳам бўлиб кела олади. Шарт формадаги феъл кесимли гаплардан кейин келганда, -да элементи эргаштирувчи боғловчи - тўсиқсизлик боғловчиси функциясида келади, бунда ўша функциядаги ҳам юкламасига синоним бўлади. Тенг бириктирувчи боғловчи функциясида келганда, уюшган кесимларни боғлаш учун, шунингдек, боғланган қўшма гапларни ҳосил қилиш учун ҳам хизмат қилади.

-да юкламаси қуйидаги конструкцияларда боғловчи функциясини бажаради:

1) бу юклама уюшган кесимлар орасида келганда, ўша кесимлар орқали ифодаланган иш-ҳаракатнинг одатдагидан тезроқ бўлишини кетма-кет бўлаётган воқеалар ўртасидаги вақтнинг жуда ҳам қисқалигини таъкидлаш учун хизмат қилади. Агарда -да юкламасининг ўрнига «ва» боғловчиси қўлланса, у кесимлар орасидаги тезлик семаси йўқолади: *Яна ёнига бурилди-да, уқтирди. Сирли бир гап айтадигандай эгилди-да, шивирлади. Элмурод юзини дўстига ўгирди-да, гапира бошлади. Василийга етиб олади-да, индамай унинг ёнида боради* (Турсун, 1950: 60).

Демак, бундай конструкцияларда -да юкламаси бир вақтнинг ўзида икки функцияни бажаради: икки уюшган кесимни тенг алоқага киритади – боғлайди ва кейинги иш-ҳаракат жуда тезлик билан амалга ошганлигини таъкидлайди.

Бундай ҳодиса кесими буйруқ майлидаги гапларда яна ҳам аниқроқ сезилади: *Даров қўлингни ювгин-да, бузоқни ушлаб тур. Ма, мошхўрдани ичиб*

ол-да, ишинга қара, болам! Битта-битта мана шу тақлитда топпи ясагин-да, деворга ёнавер (Турсун, 1950: 263).

2) қўшма гапларда тенг бириктирувчи боғловчи вазифасини ҳам бажариб кела олади. Бунда ҳам қўшма гапни ташкил этган содда гаплардаги воқеа-ҳодисалар орасида пайт, вақтнинг жуда қисқалиги, тез бўлаётганлиги англашилади: *Қисқа-қисқа жавоб билан қутилди-да, ўзи савол берди. Хабар бир пасда бутун қишлоққа тарқалди-да, бир талай одам йиғилди* (Қаҳҳор, 1967: 276).

3) кўчирма гапли қўшма гапларда муаллиф гапи билан кўчирма гапдаги воқеа-ҳодисаларнинг юзага келишидаги вақт жиҳатидан тезлигини ифодалашда ҳам -да юкламаси иштирок этади. Бунда икки ҳолатни кўриш мумкин:

а) олдин келган кўчирма гапдаги воқеа тугаши билан муаллифнинг яна бир ҳаракати бошланганлиги ифодаланади: *- Мана бунақа оппоқ нон ердинг, - деди-да, нонни яна бир тишлади. –Табриклайман! – деди-да, қизнинг бармоқларини кафтига олиб дўстона қисди. –Ҳазилингни қўй, эй бола! – деди-да, ирғиб ўрнидан турди* (Турсун, 1950: 245).

б) олдин келган муаллиф гапидан кейин тезлик билан, кўчирма гапдаги воқеа-ҳодиса бўлишини англади: *Кўзларини олайтириб, Элмуродга тикилди-да: -Эй бола, нима бало қилдинг сен-а? – деди. Элмурод унга томон ҳадиксираб борди-да: - Етим мактаб шуми, ака?*

4) боғловчисиз қўшма гапларда мазмуни изоҳланаётган гапни таъкидлаш учун ҳам -да юкламаси қўлланиши мумкин: *Ахир замон то шу вақтгача шундай бўлиб келди-да: бойнинг ўғли бой, чорикорнинг ўғли чорикор* (Турсун, 1950: 120).

Зидланган уюшиқ феъл кесимлар орасида ва боғланган қўшма гапларда компонентларни боғлаб келганда, -у (-ю) юкламаси гап бўлақларини ва гапларни тенг алоқага киритиш билан бирга, у гапларга турлича маъно оттенкаларини бериш учун ҳам хизмат ҳилади. Шунинг учун бундай позицияда келган -у (-ю) элементини юклама-боғловчи деб аташ маъқулроқ, чунки тилимизда шунга ўхшаш юклама-боғловчилар мавжуд.

-у (-ю) элементи юклама-боғловчи вазифасида келганда қуйидаги ҳолатларни кўришимиз мумкин:

1) гапнинг уюшиқ феъл кесимлари орасида келган -у (-ю) юклама-боғловчиси икки хил функцияни бажаради: а) бириктирувчи боғловчи; б)

зидловчи боғловчи. Аммо ҳар икки ҳолатда ҳам олдинги кесим орқали ифодаланган маъно таъкидланади ва зидлик маъноси кучайтирилади.

Уюшиқ кесимлар орасида бириктирувчи боғловчи вазифасини бажарганда, у кесимлар орқали ифодаланган иш-ҳаракатлар кетма-кет юзага келади. Уларнинг юзага келиши орасидаги вақт жуда қисқа бўлади, иккинчи иш-ҳаракат жуда тезлик билан амалга оширилади. Бундай уюшган кесимлар феълнинг ҳар қандай майл ва шахс-сон формаларида келиши мумкин:

Элмурод бу гапларни айтди-ю, қизариб кетди. Биттасини уриб йиқитдим-у, қочдим. Ма, мана бу нонни ол-у, жўна! (Турсун, 1950: 220).

Бундай уюшган кесимларда шахс-сон ва майл бир хил формада бўлади. Бу уюшган кесимлар орасидаги -у(-ю) юкламасини «ва» боғловчиси билан алмаштириш ҳам мумкин, лекин унда уюшган кесимлар ўртасидаги пайт муносабатида «тезлик» семаси йўқолади.

Уюшган кесимларнинг кейингиси кенгайган ҳолда – ўзига оид ҳол ва тўлдирувчиларни олиб келганда ҳам, юқоридаги семантик хусусият – уюшган кесимларнинг олдингисидан кейин тезлик билан иккинчисидagi ҳаракат ҳолат юзага келишини ифодалаш хусусияти сақланиб қолади: *Али полвонни даст кўтардим-у, алла қилиб ерга урдим. Ана шу ердан ўтасан-у, муюлишига чиқасан. Ҳабибулла бу гапларни айтди-ю, ҳансираб чой хўплади. Мен ҳам ҳаммолликни ташладим-у, ўзимни ойликбой ишга урдим.* (Турсун, 1950: 260). Зидланган уюшиқ феъл кесимлар орасида келганда, зидловчи боғловчи вазифасини бажаради. Бундай кесимларнинг бири тасдиқ, иккинчиси инкор формада келади: *Ҳақ эгилади-ю, синмайди. Сен учратган ерда салом бергин-у, бошқа гаплашмагин. «Илми сизларнинг илмингиздан ўтар», деб юборгим келди-ю, тилимни тишладим.*

Бундай гапларда мазмунни конкретлаштириш, бошқа маънонинг туғилишига йўл қўймаслик, таъкид учун кўпинча зидлик боғловчиси ҳам қўлланади: *Билди-ю, лекин гапирмади.*

2) -у (-ю) элементи билан боғланган қўшма гапларнинг кесимлари аниқлик майлида ҳам, буйруқ ва шарт майлларида ҳам бўлиши мумкин. Қайси майлда бўлишига қараб, у гаплардаги мазмун муносабатлари фарқ килиши ҳам мумкин.

Кесими аниқлик майлидаги қўшма гапларда -у (-ю) элементи икки хил функцияни бажаради: а) бириктирувчи боғловчи, б) зидловчи боғловчи.

Бириктирувчи боғловчи вазифасида келганда, у гаплардаги воқеа-ходисалар кетма-кет, тезлик билан юзага келганлигини билдиришга хизмат қилади: *Эшик очилди-ю, оппоқ юзли бир аёл мулоийимгина жилмайиб синфга кириб келди. Шу чоқ кўнгироқ чалинди-ю, болалар синфларга югуришиди. Бир кунни шу йигит билан ҳамсухбат бўлди-у, менинг қайлигим тўғрисида зойибона маълумотларни эшитгач, кулимсираб туриб сўради* (Турсун, 1950: 70).

Кўшма гапнинг компонентлари бир-бирига зид мазмунларни ифодалаганда, -у (-ю) элементи зидловчи вазифасида келади: *Бўйи-бўйига тўғри келди-ю, кўнгли-кўнглига тўғри келмади. Лаънатининг хотин олишга ихлоси баланд-у, катта чиқимга тобе йўқ. Бутун бошлиқ одамнинг домдараксиз йўқолиб кетиши осон-у, топилиши мушкул экан. Нима, Мирзажон тузук одамнинг боласи-ю, биз нотузук одамнинг боласи эканмизда?* (Турсун, 1950: 253).

Бундай кўшма гапларда зидлик маъносини янада кучайтириш учун -у (-ю) юкласидан кейин *аммо, лекин, бироқ* боғловчилари ҳам келтирилиши мумкин: *Латикий ўзи хўп келишган йигит-у, лекин шўхлик қиламан деб жиннилик қилгани ёмон. Кампирнинг таърифини эшитиб, ичимда чироқ ёнгандай бўлди-ю, лекин бу гал одоб сақлаб индамадим. Балки у ҳам болани танигандир,.. кўнгли бўшашигандир-у, лекин ҳозир боланинг дил ярасини ситишни истамас.* (Турсун, 1950: 72).

Бундай гаплардаги зидловчи боғловчилар гапларни боғлашдан кўра, зидлик маъносини кучайтириш учун хизмат қилмоқда, -у (-ю) элементи эса иккала гапни боғлаш вазифасини бажариб келаяпти. Шунинг учун бундай гаплардаги *аммо, лекин, бироқ* сўзларини боғловчи эмас, балки зидликни кучайтирувчи восита – юклама деб қараш маъқул.

Кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган кўшма гапларда -у (-ю) элементи иккала гап орасидаги вақт муносабати жуда тезлик билан амалга ошишини таъкидлайди. Бундан ташқари, биринчи компонент орқали ифодаланган воқеа-ходиса, албатта, олдин бўлиши, амалга ошиши зарурлиги таъкидланиб, ундан кейингина иккинчи гапдаги воқеа-ходиса бажарилиши мумкинлиги кўрсатилади: *Онасини кўр-у, қизини ол. Эрталаб юкни кўтаринг-у, шаҳардан четроққа чиқинг. Хўш, энди уйинга борин-у, отанга шу гапни айтгин. Шунинг учун даров тўнни тесқари кийинлар-у, ҳар хил мансабларни эгаллаб олинглар.*

Кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган қўшма гаплар кўпинча бир хил шахс ва сонда бўлади, аммо ҳар хил шахсда ва сонда ҳам бўлиши мумкин: *Эҳ, ишқилиб омон бўлайлиг-у, хизматимиз сингсин-да. Сенлар бўрсиқдай семириб яша-ю, шунча одам очликдан қирилсинми?* (Турсун, 1950: 231).

Демак, кесими буйруқ майлидаги феъл билан ифодаланган гапларда -у (-ю) элементи иккала гапни тенг алоқага киритувчи, бириктирувчи боғловчи вазифасини бажаради ва бириктирув боғловчили боғланган қўшма гапни ҳосил қилади.

Кесими шарт майли формасида бўлган гапларни боғлаб келиши ҳам мумкин. Бунда -у (-ю) элементи биринчи гап орқали ифодаланган истак мазмунини таъкидлаш учун ҳам хизмат қилади. Бундай қўшма гапларда иккинчи компонентдаги воқеа-ҳодисанинг бажарилиши ҳар доим биринчи гапдаги воқеа-ҳодисаларнинг бажарилишига боғлиқ бўлади: *Энди тезроқ мактабни битириб, қўлимизга документимизни олсаг-у, «сенларни ҳам, мактабни ҳам елкамизнинг чуқури кўрсин» деб жўнаб қолсак. Об-ҳаво яхшиланди дегунча Элмурод билан борсаг-у, молларни шаҳарга ҳайдаб келсак. Қани энди, биттаси кириб келса-ю, у «нима гап ўзи?» деб сўраб била қолса* (Турсун, 1950: 47).

Демак, бундай қўшма гапларда олдинги гапдаги иш-ҳаракат, воқеа-ҳодиса бажарилсагина, кейинги гапдаги воқеа-ҳодисалар ҳам бажарилади. Бундай хусусияти жиҳатидан шарт эргаш гапли қўшма гапларга ўхшайди. Аммо бу қўшма гапдаги компонентларнинг иккиласи ҳам шарт майлида бўлганлиги, истакни ифодалаганлиги учун бириктирув боғловчили боғланган гаплар гуруҳига киради.

Кесими шарт майли формасидаги феъл билан ифодаланган қўшма гапларда зид маъноси ҳам билдирилиши мумкин: *Муттаҳам бойлар омборларини галлага тўлдирса-ю, минг-минглаб ишчилар, меҳнаткашлар оч ялангоч ётса... Ахир, бир кимсасиз етимдан бугун шундай одам бўлсам-у, бошим кўкка етмасинми? Ахир, сизлар бамисоли бир машъалдек эртаю кеч менинг кўз олдимдан ўтиб турсаларингиз-у, мен сизларнинг кўнгилларингизда на орзу-ҳаваслар тўлқинланганлигинини сезмасам, дунёда олтмиш йил нима қилиб юрибман?* (Турсун, 1950: 118).

Бундай гаплар зидлов боғловчили қўшма гаплар қаторига киради. Баъзан

-у элементи чўзилиброқ талаффуз қилиниб, кейинги гап айтилмай қолади, айтилиши ноқулайроқ бўлгани ва бошқа сабабларга кўра: *Обиджон Сухсуровдан шунақа кўрқасанми? Кўрқмайман... ҳозир камтаринроқ бўлиб турибман.* (Қаххор, 1967: 152).

-у (-ю) элементи феъл кесимдан бошқа гап бўлақларини ҳам тенг алоқага киритиши, бундай позицияда «ва» боғловчисига синоним бўлиб келиши мумкин.

Бундай конструкцияларда фақат икки уюшган бўлақни боғлайди ва у уюшган бўлақларнинг биринчиси ҳар доим белгисиз формада бўлади. Шунинг учун -у (-ю) элементи билан ҳосил бўлган бундай конструкциялар кўпинча жуфт сўзларга ўхшаб кетади. Бу ҳолатни айниқса синоним ва антоним сўзлар уюшиб келганда янада аниқроқ кўриш мумкин. Бундай уюшган бўлақларда «ва» боғловчисига нисбатан -у(-ю) элементининг қўлланиши талаффузга анча қулайликка эга: «Кеча ва кундуз», «қиш ва ёз» дейиш ўрнига «қишу ёз, кечаю кундуз» дейиш қулайроқ.

«Ўзбек тилининг имло луғати»да, шунингдек изоҳли луғатда ҳам жуфт сўзларни икки хил ёзиш қоидалаштирилган: аҳл-идрок, аҳл-хуш, аҳд-паймон, афт-башара, кеча-кундуз, эр-хотин шаклида чизикча билан ёзиш тавсия қилинган ва ана шу жуфт сўзларни -у (-ю) элементи билан «аҳлу идрок, аҳлу хуш, аҳду паймон, афту башара, кечаю кундуз, эру хотин » шаклида ҳам ёзиш мумкинлиги кўрсатиб ўтилган. Демак, бундай конструкциядаги -у(-ю) элементи аслида юклама эмас, балки боғловчидир.

Худди ана шу ҳодисага анология тарзида синонимик ва антонимик характерга эга бўлмаган «Кариму Салим, Ҳалимаю Салима» каби тизмалар ҳам -у(-ю) элементи билан ёзила бошлади. Антонимик ва синонимик характердаги -у(-ю) билан ҳосил бўлган бирикмаларни жуфт сўзлар деб, уларнинг гапдаги функциясини битта деб (чунки жуфт сўзлар битта вазифада келади) ҳисоблаш мумкин бўлса ҳам, аммо атоқли отлар билан ёки антонимик, синонимик хусусиятларга эга бўлмаган, лекин -у(-ю) элементи билан боғланган тенг сўзли бирикмаларни битта гап бўлаги дейиш тўғри бўлмаса керак. Шунинг учун -у(-ю) элементи билан тенг алоқага киришган ҳар қандай конструкцияларни уюшиқ бўлақ деб ҳисоблаш ва у конструкциядаги олдинги бўлақнинг синтактик вазифасини кейинги бўлақдаги сўз ўзгартирувчилар ва кўмакчиларга қараб белгилаш тўғри бўлар эди. Чунки тенг бириктирувчи воситалар қўлланганда, уюшиқ бўлақларнинг олдинчилари белгисиз формада келиши умумий ҳодисадир.

Демак, тенг сўзли бирикмалар орасида қўлланган -у (-ю) элементи соф бириктирувчи боғловчидир. (Уюшган феъл кесимлар орасида эса зидловчи воситасида ҳам келиши мумкин).

Феъл кесимдан бошқа гап бўлаklarини тенг алоқага киритувчи -у(-ю) боғловчисининг грамматик хусусиятларини изоҳлашда, уюшган гап бўлаklarнинг функциясини таҳлил қилишда у бўлаklarнинг якка сўз билан ифодаланганми ёки сўз бирикмаси билан ифодаланганлиги ҳам маълум роль ўйнайди.

-у (-ю) элементи қуйидаги уюшиқ бўлаklarни боғлаб кела олади:

Уюшган эгаларни боғлайди: *Эру хотин дам қаттиқроқ, дам секинроқ суҳбатлашар эдилар. Ариғу каналлар ўтлардан тозаланди* (Турсун, 1950: 98).

Гапнинг уюшаётган эгаларда грамматик формантлардан эгалик ва кўплик аффикслари бўлиши мумкин. Бу қўшимчалар уюшаётган эгаларининг охиригисига қўшилиб, ҳар иккаласи учун умумий бўлиши ёки ҳар қайсисига алоҳида-алоҳида қўшилиши ҳам мумкин. Бундай уюшаётган эгаларда -у(-ю) элементи олдинги белгисиз формадаги сўзга қўшилиб келганда, у эгалик аффикси ва кўплик аффикси кейинги уюшаётган бўлақдан билиниб туради. Юқоридаги гапда «аригу каналлар» эгасини «ариклару каналлар» деб таҳлил қиламиз.

Уюшаётган аниқловчиларни боғлайди: *Эру хотиннинг уруши – дока рўмолнинг қуриши. Сиз билан биз дину шариатнинг илоҳий қувватига ҳеч шак келтирмаслик* (Турсун, 1950: 128).

Уюшган тўлдирувчиларни боғлайди: *Дўснат сотилган уй-жой, хону молини еб қўйган «тутун пули» тўғриларида ҳасад қилади. Энди иш тамом, энди саллаю хафтиягингизни ташиланг. Дастурхон устидаги турли нозу неъматлардан еяётган болаларга термўлди. Баъзи ёру биродарларга жуда маъқул бўлди. Хожии Макаю Мадина тўғрисида гапирарди* (Турсун, 1950: 208).

Уюшаётган ҳолларни боғлайди: *Ўлимнинг элчиси келди, қочайлик боғу бўстонга. Элмурод уни эртаю кеч ёд олди. Карнай билан барабан эртаю кеч мактабга жон киритади* (Турсун, 1950: 73).

Уюшаётган от кесимларни боғлайди: *Булар ҳаммаси ёлгончи, фисқу фасод. Буларда юз ҳам йўқ* (Турсун, 1950: 222).

Феъл кесимдан бошқа уюшаётган бўлақлар ўзларига хос аниқловчи олиб кенгайса, бирикмали ҳолда келса, ундай бўлақлар орасида -у(-ю)

элементининг грамматик вазифасида ҳам ўзгариш бўла бошлайди, яъни у уюшаётган бўлакларни фақатгина тенг алоқага киритиб, боғлабгина қолмай, у бўлакларга қандайдир қўшимча маъно оттенкаларга беришга, юкламага хос хусусиятларни ифодалашга хизмат қила бошлайди, юклама-боғловчи функциясини бажара бошлайди: *-Қорним оч. Овқат бермадингиз. Эрталабки бир бурда нон-у, бир пиёла чой билан юрибман, - деди. Эрингиз шу чойхонада бир кеча-ю, бир кундуз инқиллаб ётди. Дўсманнинг усти боши қанақа-ю, қиёфаси қаннақалигини тасвирлашга Бувинисо жуда чечан бўлди* (Турсун, 1950: 220).

Бу гаплардаги «нону чой», «кечаю кундуз» тизмаларини жуфт сўз дейиш мумкин бўлса ҳам, «бир бурда нон-у, бир пиёла чой», «Бир кеча-ю, бир кундуз» уюшиқ бўлакларини жуфт сўз деб бўлмайди. Бундай конструкцияларда уюшаётган бўлакларнинг фақат биринчиси аниқловчи қабул қилса, уларнинг жуфт сўзлигига унчалик таъсир қилмайди, аммо уюшаётган ҳар икки бўлак ҳам аниқловчи олса, унда жуфт сўзлик хусусияти бутунлай йўқолади. Масалан, «бир кечаю кундуз» деганда «кечаю кундуз» жуфт сўзлик хусусиятини сақлайди, аммо «бир кечаю, бир кундуз» деганда уни жуфт сўз деб бўлмайди.

Уюшиқ бўлаклар жуфт-жуфт бўлиб уюшиб келганда, -у (-ю) боғловчиси ҳар бир жуфт орасида уларни боғлаш ва қисман таъкидлаш вазифасини ҳам бажаради: *...ғўзал жинс вакиллари кела бошлайдилар ва жиндай қарашмаю жиндай табассум, жиндай безбетлигу жиндай такаббурлик билан эркалар орасидаги заиф ҳалқаларни тўлдирар бошлайдилар* Абдулла, 1967: 107).

-ку юклама-боғловчисининг қўшма гапларда қўлланиши. Бу юклама қўшма гапларнинг ҳамма турларида ҳам қўлланилади. У эргашган қўшма гапларда эргаш гап билан ҳам, бош гап билан ҳам келиши мумкин, яъни қайси гапдаги мазмун таъкидлашни талаб қилса, ўша гап билан қўлланила олади. Бундай қўшма гапларда **-ку** юкламаси эргаштирувчи боғловчи функциясини бажармайди, чунки у юкламани қўлланмаса ҳам, қўшма гап интонация ёки бошқа воситалар орқали боғлана олади: *Кўчанинг нариги бетида-ку, чиқиб келсангиз нима қилади?* (Қахҳор, 1967: 112).

-ку юкламаси тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапларда бош гап таркибида келиб, компонентларни бириктириш билан бирга бош гапдаги мазмунни таъкидлаш функциясини ҳам бажаради: *Кўриб турибсиз-ку, бугунгина шундай бўлаётгани йўқ* (Турсун, 1950: 235). *Ўзингиз биласиз-ку,*

қўлдан берганга қуш тўймас (Ойбек, 2019: 35). *Кўрдингиз-ку, қанча ерга экин экканман* (Ойбек, 2019: 50). *Мен айтдим-ку, марднинг сўзи бир бўлур. Кеча сизга айтган эдим-ку, Содиқжон, бу нарсанинг ҳаммаси сизнинг тегишингиз* (Қаххор, 1967: 234).

Демак, -ку юкламаси гап бўлақларига ва умуман гапга таъкид кучайтирув маъноларини бериш, баъзан эса сўроқ мазмуни ва бошқа маъно нозикликларини бериши мумкин. Тўлдирувчи эргаш гапли қўшма гапдагина бош гап таркибида келиб, юклама-боғловчи вазифасини бажариши мумкин.

-чи юкламаси эргашган қўшма гапларда бош гап таркибида келиб, сўроқ мазмуни билан бирга тўлдирувчи эргаш гапни бош гап билан боғлаш функциясини ҳам бажаради: *Сен айт-чи, бу йил қурилишни тугата оламизми? Ундан кўра айт-чи, мадомики биз беақл эканмиз, бизга ақл ўргатиш керакми? Қани менга айт-чи, Барчиндан дарак борми?* (Мирмухсин, 1972: 44). *Қани топ-чи, мен шу лаҳзада нимани ўйляпман* (Мирмухсин, 1972: 39).

Демак, -чи юкламаси фақат сўроқ юкламасигана бўлиб қолмасдан, балки таъкид, кучайтирув, буйруқ каби маъноларни ҳам ифодалайди. Бу маънолар билан бирга -чи юкламаси ҳар хил пинҳоний мазмунларни ҳам англашга хизмат қилади.

Эргаш гапли қўшма гапларни бош гапга бириктирувчилар таркибида эса кўпроқ сўроқ мазмунли тўлдирувчи эргаш гапларни бош гапга бириктирувчи восита ҳам бўлиб келиши мумкин.

-ми юкламаси гапларга сўроқ мазмунини беришдан ташқари гапдаги айрим бўлақларни, эргаш гапларни ва кўчирма гапларни боғлаш, бириктириш учун ҳам хизмат қилади.

-ми юкламаси сабаб, пайт, шарт ва тўлдирувчи эргаш гапларни бош гапга боғлаганда, баъзан эргаш гапларга қўшилса, баъзан бош гапларга қўшилади. Сабаб эргаш гапларнинг кесими қандай формада келишига, яъни қандай бириктирувчи воситалар борлигига қараб, сабаб маъно икки хил бўлади: реал сабаб ва тахминий сабаб: *Йигитлар энди урушдан қайтмаяптими, ишлар яна аввалгидай юришиб кетади* (Ойбек, 2019: 55)

Бу гапларнинг биринчисидан -ми юкламаси кесими ҳозирги замон, бўлишсиз, шахсли формадаги эргаш гапни бош гапга боғлаб кетаяпти. -ми юкламаси бўлишсиз формадаги кесимни бўлишлигига айлантириб, бош гапдаги иш-ҳаракатнинг бажарилишига сабаб бўлган ҳодисани англатмоқда, реал сабабни ифодаламақда: *қайтмаяптими – қайтаётгани учун*. Демак, -ми

юкламаси *-гани учун* формантларнинг ўрнида келаяпти, унга синоним бўлаяпти.

Лекин эртасига укам бу ҳақда гап очмагани учунми, мен ҳам паққос унутиб юборибман (Тўхтабоев, 2010: 24). Бу гапда сабаб эргаш гапни бош гапга боғловчи *-гани учун* воситалари борлиги учун *-ми* юкламаси у гапга гумон, тахминий сабаб маъноларини бериш учун хизмат қилмоқда.

Одамларнинг салобати унинг қайғусидан устун келдими, ёки яшамоқнинг мустаҳкам қонуни кулфатни бардош билан энгишига ўргата бошладими, негадир у энди йиғламасди (Турсун, 1950: 98).

Бу гапда эргаш гапни бош гапга боғловчи махсус воситалар бўлмагани учун *-ми* юкламаси икки вазифани бажариб келмоқда: аввало, эргаш гапни бош гапга бириктирувчи восита – эргаштирувчи боғловчи ва сўнгра гапга ноаниқлик семасини берувчи юклама. Бу гапда тахминий сабаб мазмуни ифодаланмоқда.

-ми юкламаси сабабни ифодаловчи бошқа воситаларга қараганда, ўзининг ихчамлиги ва ҳар қандай формадаги кесимларга қўшила олиши билан стилистик жиҳатдан жуда қулайдир. Худди шундай ҳодисани пайт эргаш гапни боғлаб келганда ҳам кузатиш мумкин: *Гулсум дутор чалиб хониши бошласа борми, бутун қишлоқ бир қулоқ бўлиб тинглайди-я. Ҳар қуни кеч бўлдими, она-бола ишдан бўшаб, алла-паллагача сизларни йўқлаймиз.* (Қаҳҳорхонов, 2010: 22).

Бу гапда ҳам кесими шахсли феъл билан ифодаланган гапни пайт эргаш гапга айлантириб, бош гап билан боғлаяпти. Унинг синонимии *-да* аффикси эса бундай хусусиятга эга эмас. У шахсли феълга қўшилганда, бундай хусусиятга эга бўлмайди, бунинг учун у феъл сифатдош формасига айлантирилиши ва ундан кейингина *-да* аффикси қўшилса, пайт эргаш гапга айланиши мумкин.

Демак, *-ми* юкламаси пайт эргаш гапга боғланганда, *-ганда* формантларининг вазифасини бажарар экан, унга синоним бўлар экан.

Тўлдирувчи эргаш гапни бош гапга боғлаганда, қўшма гапдан умумий сўроқ мазмуни англашилиб туради. Бундай қўшма гапларда *-ми* юкламаси бош гапга қўшилади, эргаш гап эса ҳар қандай шаклда бўлиши мумкин: *Биласизми, режим нима? Биласизми, нега отам уни кетгазиб, сени олдилар? Биласизми, сиз, биз бир ариқдан сув ичамиз-а?* (Ойбек, 2019: 102).

Шарт эргаш гапни бош гапга боғлам келганда, -ми юкламаси сўрок маъносини англатмайди: *Интизом бузилдими, ишда унум бўлмайди* (Уйғун).

Natija

Демак, -ми элементининг фақат юкламасигина эмас, балки боғловчи функциясини ҳам бажариб келиши унинг бошқа боғловчилардан ва боғловчи воситалардан ўзига хос семантик ва грамматик хусусиятлари билан фарқ қилишини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, юкламаларнинг бошқа боғловчиларга қараганда ўзига хос қулайликларга эга эканлиги ҳамда хилма-хил маъно нозикликларини ифодалашга мослашаётганлиги тилимизнинг стилистик жиҳатдан ўз ички тараққиёт қонунлари орқали ривожланаётганлигидан дарак беради.

Adabiyotlar

- Abdullaxonov J. (2010). *Afsonaga ten umr.* -Toshkent: Yangi Asr Avlodi.
- Admoni V.G. (1961). *O mnogoaspektnom dominantnom podxode k grammaticheskomyu* // «Voprosi yazikoznaniya», № 2.
- Babayseva V.V. (1983). *Zona sinkretizma v sisteme chastey rechi sovremennogo russkogo yazika* // «NDVSH Filol. nauki», № 5.
- Bardina T.K. (2003). *Problema leksikogrammaticheskoy perexodnosti chastey rechi v sovremennom russkom yazike: dissert. na soiskaniye uch. st. kandidata fil. nauk*, Volgogradskiy gosudarstvenniy pedagogicheskiy universitet, Volgograd.
- Beresneva V.A. (2012). *Teoreticheskiye aspekti lingvisticheskogo sinkretizma kak kategorii obuyego yazikoznaniya: dissert. na soiskaniye uch. st. doktora fil. nauk*, Vyatskiy gosudarstvenniy gumanitarniy universitet, Kirov.
- Visoskaya I.V. (2006). *Sinkretizm v sisteme chastey rechi sovremennogo russkogo yazika*, MPGU, Moskva.
- G'aniyeva D.A. (2022). *Turli tizimdagi tillarga mansub fe'llarda sinkretizm va polifunksionallik*. 10.00.11 – Til nazariyasi, amaliy va kompyuter lingvistikasi mutaxassisligi bo'yicha filologiya fanlari doktori (DSc) diss. –Farg'ona.
- G'ulom G'.(2016). *She'rlar.* –Toshkent.
- Infantova G.G. (1924). *Sinkretizm v sintaksise russkoy razgovornoy rechi (na materiale ekonomii segmentnix sredstv)* // *Yavleniya sinkretizma ; v sintaksise russkogo yazika*, Izd-vo RGU, Rostov n/D.

- Qahhor A. (1967). Asarlar.I tom. –Toshkent.
- Mirmuxsin U. (1972).Toshkent.
- Nabiyeva D. (2005). *O‘zbek tilining turli sathlarida umumiylik va xususiylik dialektikasining namoyon bo‘lishi.* – T.:Sharq, -B.14.
- Nurmanov A. (1983). *Til tizimi va O‘zbek tilshunosligining dolzarb masalalari.* // O‘zbek tili va adabiyoti, T., №1. -B.27-29.
- Oybek.(2019). Nur qidirib. –Toshkent.
- Tojiyev O. (2009). *Bog‘langan qo‘shma gaplarda mazmuniy sinkretizm.*// O‘zbek tili va adabiyoti. –Toshkent, №5.
- Tojiyev O. (2020). *Otlarda mazmuniy sinkretizm.* // O‘zbek tili va adabiyoti. -Toshkent, №1.
- Tursun P.(1950) O‘qituvchi. –Toshkent.
- To‘xtaboyev X.(2010). Munqli ko‘zlar. –Toshkent.
- O‘rinboyev B. (1964). Vokativ ma’nolarning boshqa formalar bilan ifodalanishi. Trudi SamGU. Novaya seriya№ 139.
- Filosofskiy ensiklopedicheskiy slovar.(2009). Moskva.

Comparative Turkish Dialects and Literatures
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Cilt/ Volume 1, Sayı / Issue 3, Mayıs/ May 2023, 71-76

Atıf/Citation: Abılkasımov, G. (2023). Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu (6-7 NİSAN 2023) /Erzurum. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*. 1 (3), 71-76.

**ULUSLARARASI DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI
SEMPOZYUMU**
(6-7 NİSAN 2023) /Erzurum

International Language And Literature Research Symposium
(6-7 April 2023) /Erzurum

Sempozyum Tanıtım Yazısı / Symposium Review
(Geliş Tarihi: 31.03.2023 / Kabul Tarihi: 25.05.2023)

Sümeyye Betül AKBULUT TAYHAN*

Toplum tarafından bireye mal edilen değerler yalnızca dünyayı algılayış biçimleriyle kalmamaktadır. Dil, dünyaya geldikten kısa süre sonra öğrenilen yetiler arasındadır. Toplumun kültürüne ait izlerin taşıyıcısı olan dil, içerisinde barındırdığı kelime hazinesi, atasözü ve deyimleriyle, masal, destan, ağıtlarıyla kısacası halk kültürüne ait unsurlarıyla o toplumun aynası konumundadır. İnsanın sosyal kimliğinin oluşmasında önemli rol oynayan dil, doğumdan itibaren öğrenilmeye başlanılarak ana dil rolünü üstlenmektedir. Dil ile toplum sıkı bir ilişki içerisinde. Bu yüzden dil ile toplumu birbirinden bağımsız düşünemeyiz. Dili oluşturan, ona şekil veren toplumun ortaya koymuş olduğu örf ve adetler olduğu gibi örf ve adetleri oluşturan da dildir. Bu bakımdan aynı toplumun üyeleri anlaşmış gibi dili şekillendiren çevresel faktörler eşliğinde ortak bir paydada buluşur. Bireylerin aynı dili kullanması ve

* Arş. Gör., Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü; *Res. assist.*, *Ataturk University Faculty of Letters, Contemporary Turkish Dialects and Literatures*, betul.tayhan@atauni.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3710-7675>

kullandıkları dilin kurallarına riayet etmesi onların ortak bir toplumsal bağ etrafında birleştiğinin göstergesidir. Bir toplumun toplumsal yaşayışı; aile hayatı, yönetim şekli, geçim kaynakları, coğrafi konumu gibi birçok detaya diller tanıklık etmektedir. Dolayısıyla araştırmacının dil incelemesi yoluyla, eğer ele aldığı birey ise onun hayata bakışı, eğitim düzeyi, yaşı, dini inancı, vb. ele aldığı bir metin ise aynı şekilde yazarın bakış açısı, içinde bulunduğu toplumun kültürel ve sosyal yapısı, tarihi gibi birtakım sonuçlara ulaşabilmesi mümkündür.

Konuşur-dinleyici ya da yazar-okur arasında bir tür iletişim gerçekleşmektedir. İletişimin doğru biçimde gerçekleşmesi için konuşurların birtakım ortak noktalara sahip olması gerekir. En önemlisi konuşur ve dinleyicinin aynı dili konuşması, dinleyicinin konuşurun kültürel ve toplumsal hayatı hakkında fikir sahibi olması gerekmektedir. Aksi takdirde iletişim tam manasıyla gerçekleşmeyecek ve vericinin (konuşur) kullandığı ifadeler alıcının(dinleyici) zihninde karşılığını bulmayacaktır. Duygu, düşünce ve bilgilerin birtakım araçlarla iletiminin sağlanması iletişim olarak adlandırılır. Günlük hayatta kullandığımız dil, alışılmış, sıradan, basit ve anlaşılması kolay ifadelerden oluşmaktadır. Ancak kimi zaman duygu ve düşünceler günlük dile sığamayacak yoğunluğa sahiptir. Şiir, hikâye, roman, deneme, vb. edebi türlerde yazar, güçlü bir anlatıma ulaşmak için günlük dilden uzaklaşarak sanatlı bir dil kullanır. Estetik kurallar çerçevesinde yazılı ve sözlü anlatım ürünü olarak edebiyat önemli bir rol oynamaktadır. Burada dil ve edebiyat birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak hareket etmektedir. Çünkü dil, edebiyatın tek malzemesidir. Dolaylı bir iletişim aracı olarak kullanılabilen edebiyat, kullanılan dilin gelişmişlik düzeyi, toplumun gelenek-göreneği, yaşam biçimi, ekonomisi, tarihi, vb. sosyal hayatı hakkında veriler sunmaktadır. Bu bakımdan edebiyat birçok disiplin ile de ilişki içerisindedir.

Dil ve edebiyatın bütünlüğü, edebiyatın farklı disiplinlerle sıkı ilişkisi; zaman, mekân, olay ve kişiler aracılığıyla konuyu araştırmaya ve tartışmaya açık hale gelmiştir. Bu bakımdan Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ile Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından 6-7 Nisan 2023 tarihleri arasında çevrimiçi “*Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*” düzenlenmiştir. Sempozyumun amacı Türk ve Alman edebiyatı ekseninde dil ve edebiyat üzerine çalışan araştırmacıları bir araya getirip, bilgi paylaşımında bulunarak tartışma ortamı hazırlamaktır. Sempozyumda dil ve edebiyat disiplinleri arasındaki teorik, aynı zamanda güncel bilgiler verilmiştir. Dil ve edebiyat araştırmalarının bünyesinde yeni bilgi ve yorumlar sunulmuş, farklı görüşler ortaya konulmuştur. Böylelikle dil ve edebiyat ilişkisi üzerine Alman ve Türk literatürde hissedilen eksik bir nebze de olsa giderilmiştir. Alman Dili ve Edebiyatı, Çağdaş

Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ve Türk Dili ve Edebiyatı gibi çeşitli konu başlıklarına sahip olan ve Batı edebiyatından Doğu edebiyatına uzanan “*Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu*” Türkçe, Rusça, Almanca ve diğer Türk dilleri olmak üzere birçok dili ve edebiyatı kapsamaktadır. *Dilbilim Çalışmaları, Edebiyat Araştırmaları, Türk ve Batı Edebiyatlarının İlişkisi ve Etkileşimi, Edebiyat – Tarih ilişkisi, Kültürlerarası Çalışmalar*, son dönemlerin önemli konu başlıkları olarak sempozyumun hem güncel konulara dayanması hem de birçok farklı dilin ve edebiyatın bir arada yer alması açısından uluslararası bir platformda katılımcıların bir araya getirmiştir. Bu çerçevede düzenlenen sempozyumda *Alman Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Dil Araştırmaları, Dilbilim, Tarihî Türk Lehçeleri, Edebiyat Araştırmaları, Türk Edebiyatında Tarih Konulu Romanlar, Tarih Konulu Romanlarda Yeni Eğilimler/Yönelimler, Roman ve Anlatı Yapısı, Batı Edebiyatı ve Tarih Konulu Eserler, Genel Edebiyat – Dilbilim Çalışmaları, Edebiyat – Tarih ilişkisi, Edebiyat – Psikoloji ilişkisi, Kültürlerarası Çalışmalar, Çeviri Bilim, Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Üzerine Karşılaştırmalı Çalışmalar, Türk ve Batı Edebiyatlarının İlişkisi ve Etkileşimi* başlıkları etkinliğin temel konuları arasında yer almıştır. Katılımcılar da bu konular özelinde bildirimlerini sunmuşlardır. Dinleyiciler ve oturum başkanı Prof. Dr. Turgut Gögebakan tarafından sempozyumun en dikkat çekici konularından birisi olarak görülen, Türkiye’den katılımıyla Prof. Dr. Mustafa Çakır’a aittir. O, “*Yabancı Dil Dersinde Ereğ Dil Üzerinden Yapılan Kültürleme ve Kültürlerarası Etkileşim*” başlıklı bildirisinde yeni öğrenilen dilin o kültüre özgü konuşulması gerektiğini belirtmiştir. Kültürel araştırma yapılmadan; dili, toplumun kültüründen bağımsız tutmanın dil öğreniminde yapılan yanlışlardan olduğunu ifade etmiştir. Ancak yeni bir dil ediniminde bireyi bekleyen tehlikeye de değinmiştir. Çakır, öğrenilen dilin toplumunun gelenek- göreneklerini, kültürel özelliklerini özümsemeyi ‘kendi ırkının bünyesinde ateşli bir hastalık humması’na benzetmiştir. Ona göre bu özümseme neticesinde soy, kültür ve milleti millet yapan temel unsurlar çözülerek, korkunç bir iflas başlamaktadır.

Oturum başkanı Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu ile bildirimini aktarımını gerçekleştiren Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay tarafından üzerinde durulan bir başka dikkat çeken bildiri Kırgızistan’dan katılan Doç. Dr. Nazira Caparaliyeva’ya aittir. O, “*Kırgız Edebiyatı Tarihinde “Manas” Destanını Okutmayı Aktifleştirme Teknolojisi*” adlı bildirisinde dünyanın en hacimli destanı olan Manas Destanı’nın öğretiminde yükseköğretimde okutulurken teknolojiye faydalanma noktasında eksiklik yaşandığını, teorik açıdan başarılı bir durumda olduğunu, ancak metodolojik açıdan yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Destanın yalnızca Kırgız Türklerini değil bütün dünyayı yakından ilgilendiren meseleleri içerdiğini, uluslararası dostluk, başka mil-

letlere saygı gibi ideolojik konuları barındırdığı halde yükseköğretimde Manas Destanının ders olarak verilmesini gereksiz bulan bilim insanlarını, öğretme metodunu geliştirerek cevap vermek gerektiğini ifade etmiştir. O, daha çok fen bilimlerinde kullanılan “Case-study” yönteminden bahsetmiştir. Caparaliyeva’ya göre Manas Destanı’nı bir öğrenciye ezberletmek yerine, destanın içerisindeki önemli epizotları –özellikle başka milletlerin gelenek-göreneklerine saygı, savaş teknikleri- alarak öğretmenin daha faydalı olacağını, böylelikle destanın yalnızca öğrenciler arasında değil halk arasında da öğrenme-okuma ve anlama noktasında yaygınlık kazanacağını belirtmiştir.

6-7 Nisan 2023 tarihleri arasında düzenlenen sempozyum Zoom programı üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Sempozyum değerlendirme oturumu dâhil olmak üzere 9 oturum şeklinde düzenlenmiştir. *Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu* 6 Nisan 2023 tarihinde saat 10:00’da sırasıyla Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölüm başkanı Prof. Dr. Hüseyin BAYDEMİR, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN ve Atatürk Üniversitesi Rektör Yardımcısı, aynı zamanda sempozyum düzenleme kurulu başkanı Prof. Dr. Turgut GÖĞEBAKAN’ın konuşması ile başlamıştır.

Açılış konuşmasında Baydemir, sempozyum hakkında genel bilgiler verdikten sonra “*Yahşi niyet yarım devlet*” sözü ile konuşmasını sonlandırarak sempozyumun faydalı olması için iyi dileklerde bulunmuştur. Ardından Prof. Dr. Dilaver Düzgün açılış konuşması yapmıştır. O, her alanda değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında akademik araştırmalarda da çeşitli değişimlerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu, bu nedenle dil ve edebiyat araştırmalarında yenilikçi yöntem ve kuramların tartışılmasının zorunluluk haline geldiğini belirtmiştir. Alman Dili ve Edebiyatı bölümü ile Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün gerçekleştirdiği sempozyumun önemli bakış açıları gerçekleştireceğinin kuşkusuz olacağını ifade ettikten sonra teşekkür ile konuşmasını sonlandırmıştır. Açılış programının son konuşmacısı olan Prof. Dr. Turgut Göğebakan, sempozyumun disiplinlerarası çalışmalara, iş birliklerine katkı sağlayacağını, bilhassa uluslararası dostluklara kapı aralayacağı temennisinde bulunduktan sonra ‘*edebiyatın dilinin bir olduğu*’nu bu bakımdan Alman Dili ve Edebiyatı bölümü ile Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün bir bütünlük sağladığını belirtmiştir.

Oturumlar yerli ve yabancı katılımcılar eşliğinde sürdürülmüştür. Sempozyuma Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Almanya’dan 26 katılımcı; Türkiye’den ise 19 katılımcı iştirak etmiştir. Yurtiçi ve yurtdışından toplam

45 bildiri sunulmuştur. Bildirilerin ülkelere göre dağılımı; Türkiyeden 19, Kazakistan'dan 9, Kırgızistan'dan 7, Özbekistan'dan 6, Azerbaycan'dan 3, Almanya'dan 1 bildiri şeklindedir. Katılan araştırmacıların %73'ünün yabancı olması ve Türkiye dışından beş farklı ülkeden katılım sağlandığı için sempozyum uluslararası olma niteliğine sahiptir. Sempozyumda yeni edebiyat, klasik edebiyat, halk edebiyatı ve dil olmak üzere filoloji bölümlerinin dört temel alanıyla ilgili bildiriler sunulmuştur. Bildirilerin 29'u edebiyat 16'sı dil dahası ile ilgilidir. Yani sunulan bildiriler tek yönlü değil, dil ve edebiyat altında Türkolojinin farklı alanlarına aittir. Bildiriler Türkiye Türkçesi ve farklı Türk lehçeleri ile sunulmuştur. Bildirilerin tamamı Atatürk Üniversitesi yayınevi tarafından basılacaktır. Sempozyumda *yabancı dil derslerindeki gizli tehlike, romanlarda kurmaca, milli değerlerin yanı sıra folkloru oluşturan halkın tarihi ve dinî şahsiyetlerinin edebiyata yansımaları, şiirde olumsuzluk imgesi, atasözleri ve deyimler, dilin birleştirici gücü ve Turan birliği, şiirde dostluk kavramı, Kazak ve Türk romanlarının karşılaştırılması, dilbilimsel terimler, sözdizimi, edebiyata milli değerlerin sanatsal yansımaları, Manas destanının Türk dünyasındaki önemi* gibi birçok önemli konu hakkında bilgi verilmiştir.

Son oturum olan sempozyumun değerlendirme oturumunda, Prof. Dr. Turgut Göğebakan'ın oturum başkanlığında, Prof. Dr. Hüseyin Baydemir, Prof. Dr. Sedat Adıgüzel, Prof. Dr. Cemile Akyıldız Ercan, Prof. Dr. Süleyman Efendioğlu, Doç. Dr. Zennube Şahin Yılmaz, Doç. Dr. Mayramgül Dıykanbay, Doç. Dr. Şenay Kaygın, Dr. Öğr. Üyesi Nursan Ildırı, Dr. Öğr. Üyesi Hüsna Kotan, Dr. Öğr. Üyesi Mol-dir Ilgisheva yer almıştır. Bu oturumda katılımcılara söz hakkı verilmiş, görüş ve öneriler sunulmuştur. Burada sempozyumun genel değerlendirilmesi yapılmıştır. Sempozyuma bildirisini gönderen katılımcıların tamamı sunumlarıyla da katkıda bulunmuştur. Bu bakımdan sempozyuma yoğun bir katılım gerçekleşmiştir. İki bölümün uyumlu çalışmaları neticesinde yeni sempozyum ve başka projelerin de yapılabileceği hususunda temennilerde bulunulmuştur.

Atatürk Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün paydaşlığında düzenlenen sempozyum disiplinlerarası olması bakımından ilktir. Ancak Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünün 5. Uluslararası sempozyumudur. Bu bakımdan bölüm bilgi ve birikim noktasında büyük bir donanıma sahiptir. Sempozyumun sanal ortamda gerçekleşmesi, farklı ülkelere birçok bilim insanının bir araya gelmesinde ve onların bilgi ve tecrübelerini dünyanın farklı yerlerine sunma imkânı tanımıştır. Bunun yanı sıra farklı yerlerden araştırmacıların bilgilerine sunulması ve uluslararası diyaloga fırsat tanınması noktasında da ön ayak olmuştur. Sempozyum Zoom programı üzerinden kayıt altına alın-

mıştır. Sempozyumda sunulan bildirilerin yıl sonuna kadar kitaplaştırılarak ilim dünyasının sunulacak olması sevindiricidir. Böylelikle eser Türkoloji üzerine çalışacak bilim insanları için önemli bir başvuru kaynağı olacaktır.

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES **YAYIN İLKELERİ**

GENEL İLKELER :

Comparative Turkish Dialects and Literatures (Karşılaştırmalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları) Dergisi, Mayıs ve Kasım aylarında yılda 2 sayı olarak Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü tarafından yayımlanmaktadır. CTDAL, Yazı dili **Türkçe (tüm Türk lehçeleri)**, İngilizce ve Rusça olup, **yılda 2 kez** ve yalnızca elektronik ortamda yayımlanan, **bilimsel, hakemli bir dergi**dir. Dergi kapsamında Türkçe (tüm Türk lehçeleri), İngilizce ve Rusça dillerinde bilimsel dil, edebiyat ve kültür ile ilgili, araştırmaya dayalı, alanına orijinal katkılar sağlayacak, daha önce bir yerde yayımlanmamış karşılaştırmalı bilimsel yazılar yer alır.

Dergimiz ücretsiz ve açık erişim sağlayarak, alan ile ilgilenen tüm araştırmacılara bilgi kaynağı olmayı hedeflemektedir. Alanda üretilen nitelikli bilginin bilimsel yayıncılık aracılığıyla uluslararası boyutta görünürlüğünü ve erişilebilirliğini arttırmak ve bu bağlamda bilim dünyasına katkıda bulunmayı başlıca amaç edinmiştir.

Derginin hedef kitesini akademisyenler, araştırmacılar, profesyoneller, öğrenciler ve ilgili mesleki, akademik kurum ve kuruluşlar oluşturur.

AMAÇ

Ulusal ve uluslararası düzlemde erişilebilmekte;

1. Kültürün kalkınması ve uygarlık noktasından olan eğitimini, hareket noktasındaki sosyal, sosyal, okulla ele gelen sağlık bilimleri yayınları;
2. Kültür, medeniyet, kalkınma, miras, kültür kültürleri, kültür ülke ve halk eğitimi planlanmış ve eğitim öğretimsel ve uygulamak eğitime uygulanmayacak şekilde;
3. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kültür, ekonomi, aile ve işletim sistemine katkı sağlayacak şekilde yayınları;
4. Uluslararası kültür, kalkınma, kültür kültürü, kültürleri, her türlü miras gibi inceleme takip etmek için kapsamlı dilden arındırılmış çalışmaları yapmak;
5. Kültür araştırmaları alanı ile ilgilenen bilimsel disiplinlere kuramsal veya metodolojik katkıda bulunacak olan tanıtım ve eleştiri yazılarını;
6. Alana katkı sunacağı düşünülen çeviri yazılarını yayımlamak.

KONU

Öncelikli olarak Türkiye ve Türk dünyası kültürü ve medeniyeti olmak üzere araştırma, inceleme ve derlemeyi de içine alabilecek şekilde bilimsel araştırma kuram ve yöntemleri ile ilişkilendirilmiş kültür, uygarlık, kalkınma, değişme, kültürel miras, kültür ekonomisi konularını disiplinler arası olacak şekilde ele alan bilimsel makaleler.

İÇERİK

Özgünlük: Dergiye gönderilecek olan yazıların alanlarına katkı sağlayacak biçimde özgünlük taşımaları ve bu yazıların daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması niteliği beklenir. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarından çıkarılmış yayınlar alana katkı sağlayacak içerik taşımak kaydıyla özgün olarak değerlendirilecektir.

Tanıtım ve eleştiri yazıları: Alan çalışmalarına ilham verecek, teorik, kuramsal ve metodolojik gelişimine katkı sağlayacak olan eserler hakkında kaleme alınmış olan tanıtım ve eleştiri yazıları kabul edilecektir.

Çeviri yazılar: Kültür, medeniyet, kalkınma, kültür ekonomisi, halk bilimi, kültürel miras, kültür değişmesi, kültürel çeşitlilik, kültürel ifade, kültürlerarası etkileşim, korumaya ve uygulamaya yönelik kültürel ve halk bilimsel yaklaşımlar gibi çeşitli konularda katkı sunabilecek çeviri yazılar yayımlanacaktır.

Derleme: Sözlü veya yazılı kaynaklardan yapılmış derlemeler ve sözlü tarih çalışmalarına yer verilecektir.

ETİK İLKELER

Yayın Etiği: Dergiye gönderilen makaleler ulusal ve uluslararası yayın etiğine bağlı olmak zorundadır. Dergiye gönderilen makalelerin yayın etiği bakımından sorumluluğu yazarın üzerindedir. İki veya daha fazla yazarlı makalelerde ise sorumluluk bütün yazarların üzerindedir. Yazılarda ifade edilen görüşler ve düşünceler, bilimsel ve hukuki sorumluluk yazar/yazarlara aittir, derginin ve kurumun görüşlerini yansıtmaz.

Bilimsel özgünlüğün, niteliğin ve herhangi bir intihal durumunun söz konusu olup olmadığının belirlenebilmesi için makaleler, dergi intihal koordinatörü tarafından Turnitin veya iThenticate programları vasıtasıyla intihal incelemesine tabi tutulur.

Araştırma Etiği: Makalelerde başkalarına ait ölçek, fotoğraf gibi materyallerin kullanılması durumunda sahiplerinden izin alındığının belirtilmesi zorunludur.

Makalelerde başkalarına ait fikir ve sanat eserlerinin kullanılması durumunda telif hakları düzenlemelerine uygunluğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Yasal/Özel İzin Belgesi: Makalelerde insandan anket, derleme, mülakat, odak grup görüşmesi, deney gibi veri elde etme yöntemlerinin kullanılması ve deneysel amaçlarla insanların veya hayvanların kullanılması durumları söz konusu olduğunda başvuru öncesinde çalışmanın yapıldığı ilgili kurumun insan veya hayvan araştırmaları amaçlı kurulmuş ilgili etik kurulundan onay belgesi alınmalıdır. Ayrıca yazı içeriğine uygun olarak kişisel hakların korunması kanununun da gözetilmesi gerekmektedir.

YAZILARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Makale Gönderimi: Yazarlar makalelerini <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil> adresinden üyelik oluşturarak dergiye gönderirler. Yazar, gönderim aşamasındaki çalışmasını aynı anda başka bir dergiye daha göndermediğini taahhüt eder.

Editör Kurulu: Editör kurulu, baş editör, alan editörleri ve editör yardımcılardan oluşur. Sisteme yüklenen makaleler editör kurulu tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Kurul, yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığını, yazı tezden çıkarılmış ise metnin tezin herhangi bir bölümünün kopyası olup olmadığını kontrol eder. Ayrıca bu aşamada makalelerin intihal programı sonuçları değerlendirilir. Bu kontroller, dergide yayımlanacak makalelerin özgünlüğünün sağlanması amacıyla gerçekleştirilir. Editör kurulu yazıların derginin ilkelerine uygunluğunun ön değerlendirmesini de yapar. Bu kriterlere uygun olmayan yazılar kurul tarafından reddedilebilir veya düzeltme istenebilir. Ön değerlendirmesi olumlu sonuçlanan yazılar değerlendirilmek üzere yayın kuruluna iletilir. Yazıların editör kurulundan yayın kuruluna iletilme süresi en geç iki haftadır.

Yayın Kurulu: Yayın kurulu, editör kurulundan geçen makaleleri değerlendirir. Yayın kurulu dergiye gönderilen yazıları, derginin ilkelerini, amaç ve kapsamını esas alarak biçim ve içerik yönünden ayrıntılı bir şekilde inceler. Konu, yöntem, bilimsellik, biçim özellikleri ve yayın etiği açılarından onaylanan makaleler yayın kurulunun belirlediği hakemlere gönderilir. Dil kullanımı bakımından yeterince güçlü olmayan, bilimsel bakımdan kritik hatalar ihtiva eden, yayın ilkelerine uygun olmayan yazılar yayın kurulu tarafından reddedilir. Reddedilen yazılar, yazarlara yayın kurulu toplantısından sonra en geç iki hafta içinde kurul raporu ile birlikte bildirilir.

Hakem süreci: Yayın kurulundan geçen çalışmalar, incelenmek üzere en az iki hakeme gönderilir. Dergide bilimsel çalışmaların nesnel bir biçimde değerlendirilmesini sağlamak adına kör hakemlik uygulanır. Hakemlerden yazar kimliği, yazarlardan da hakemlerin kimliği gizli tutulur. Hakemler makaleleri ulusal ve evrensel bilime katkı, etik ilkelere uygunluk, yazım ve imla, stil ve anlatım, literatür taraması, yöntem, bulgular ve sonuç bakımlarından değerlendirir. Hakem değerlendirdiği yazıyı onaylayabilir, revize edilmesini isteyebilir veya reddedebilir. Hakem değerlendirme süreci bir aydır. Hakem raporu tamamlandıktan sonra düzeltme istendiği takdirde yazardan iki hafta içinde gerekli düzeltmeleri yapıp yazıyı tekrar göndermesi istenir. Hakemin gerekli gördüğü durumlarda düzenleme yapıldıktan sonra tekrar hakem tarafından kontrol edilir.

Yazar, yayımlanamaz değerlendirmesinin yer aldığı hakem raporuna itiraz edebilir. Hakemin ileri sürdüğü ret gerekçelerinde gözden kaçırılan hususların ve hakem taleplerinin neden uygulanamaz olduğuna dair açıklamalara yer veren yazıyı dergi editörlüğüne gönderir. Bu durumda nihai karar Editör Kuruluna aittir.

Hakem Süreci Tamamlanan Makaleler: İki hakemin onayından geçen yazılar, yayımlanacak makaleler sırasına alınır. İki hakemden olumsuz rapor alan yazılar yayımlanmaz. Hakemlerden birinin olumsuz değerlendirmesi durumunda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemin de olumsuz sonuç ilettiği takdirde yazı yayın kurulu tarafından iade edilir. Hakemler makalelere düzeltme isteyebilir. Hakem raporları yazara iletilir ve makaleler raporlara uygun olarak düzenlendikten sonra yayımlanma aşamasına geçer. Hakem raporları 6 yıl süre ile saklanır. İlgili sayıda hakemlik yapmış isimler, derginin ilgili sayısında toplu olarak yer alır.

Yayın Hakları Devri: Derginin web adresi üzerinden gerek yazarların gerekse yayıncıların haklarının korunabilmesi için yazarın yasal izin belgesi vermesi gerekir. Yayımlanan yazıların telif hakkı Culture and Civilization Dergisine devredilmiş sayılır.

Yayım Süreci: Hakem süreci tamamlanan makalelerin dizgisi yapılır. DOI işlemleri tamamlandıktan sonra her makalenin kapak sayfasında DOI numarası, çalışmanın gönderim, kabul ve yayım tarihleri eklenerek çevrimiçi olarak <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil> web adresinde yayımlanır. Yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yasal izni olmadan başka bir yerde yayımlanamaz veya herhangi bir yolla çoğaltılamaz. Kaynak gösterilmesi suretiyle sadece alıntı yapılabilir.

GENEL KURALLAR

Başlık: En fazla 12 kelimedden oluşmalı, yazı karakteri bakımından kalın ve büyük harfler ile yazılmalı ve başlık sayfaya ortalanmalıdır. İkinci dildeki karşılığı ise başlığın hemen altında ilk harfleri büyük ve yine ortalanmış olarak yer almalıdır. Makale Türkçe olarak yazıldıysa ikinci dil İngilizce, İngilizce yazıldıysa ikinci dil Türkçe olmalıdır. Alt başlıklar herhangi bir numaralandırma yapılmadan kalın ve her kelimenin ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır.

Yazar Adı: Yazar adı, ikinci dildeki başlığın hemen altında sayfaya ortalanmış biçimde yer almalıdır. Yazara ait görev, unvan, kurum adresi, e posta adresi, ORCID numarası bilgileri, yazarın soyadına ilintilendirilmiş olan yıldız ile ilk sayfanın altında verilir.

Öz ve Anahtar Kelimeler: Yazar adından hemen sonra en az 150 en fazla 300 kelimedden oluşacak şekilde ve makalenin özünü sunacak tarzda hazırlanan öz yer alır. Öz 9,5 punto ve tek satır aralığı ile yazılır. Özün hemen altında beş anahtar kelime verilir. Öz ve anahtar kelimelerin ikinci dildeki karşılığı da bunu takip eder.

Makale Metni: Makale metni, MS Word dosyası olarak (.doc /.docx) Times New Roman yazı stili ile 10 puntoda ve tek satır aralığı kullanılarak hazırlanmalıdır. Transkripsiyon içeren çalışmalarda Oktay New Transkripsiyon yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir. Farklı fontlar kullanıldığı takdirde bu fontların makale ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir. Sayfa düzeninde uyulması gereken diğer kriterler şöyledir: Paragraf girintisi 1 cm, kenar boşlukları 2 cm (alt-üst-sağ-sol), sayfa boyutu 17 x 24 cm.

Makale metni 10.000 kelimeyi aşmamalıdır. Özlü yazılarda alıntı oranı %35'i geçmemelidir. Makale, yazının araştırma sorusunu, hipotezini, amacını ve yöntemini açıklayan giriş bölümü ile başlamalı, daha sonra alt başlıkları da içerebilen ve veri, gözlem, görüş, yorum, tartışmalardan oluşan gelişme bölümü ile devam etmeli ve yapılan çalışmadan elde edilen bulguların değerlendirmesinin yapıldığı, önerilerin sunulduğu sonuç bölümü ile sonlandırılmalıdır.

Kaynak Gösterme: Bire bir olan tüm alıntılar tırnak içinde ve italik olarak verilmelidir. Dolaylı alıntılarda tırnak kullanılmasına gerek yoktur ancak alıntının sonunda mutlaka kaynak belirtilmelidir. Kaynak gösterilirken dipnot kullanılmamalıdır. Makale metinleri kaynakların metin içinde gösterildiği APA yöntemine göre hazırlanmalıdır. Derginin belirlediği yayım kurallarına göre metin içinde kaynaklar aşağıdaki şekilde gösterilmelidir:

Tek yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Köprülü 2003: 145).

Çok yazarlı kaynaklara atıf yapılacaksa (Oğuz vd. 2018: 356).

Yazarın aynı yayımlanan birden fazla eserine atıf yapılacaksa (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

Aynı cümlede birden fazla kaynağa atıf yapılacaksa (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Görülme kaynağa atıf yapılacaksa (Aarne 1910, akt. Günay 1975: 20). Mümkün olduğunca bu yöntem kullanılmamalı, eserin orijinalinin görülmesine öncelik verilmelidir.

Sözlü kaynak kişiye atıf yapılacaksa (Adı Soyadı, Görüşme Tarihi / Yeri).

Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa (2014: 12).

age., agm. kısaltmalar kullanılmamalıdır.

Yayın tarihi belli olmayan eserlerde veya yazmalarda sadece yazar adı verilir.

Yazar adı belli olmayan eserlerde eserin ismi yazılmalıdır.

İnternet kaynakları web adresi ve erişim tarihi ile birlikte verilmelidir.

Dipnot: Kaynak gösterimi haricinde, metnin ana konusu ile alakalı olarak belirtilmek istenen ek bilgiler dipnot ile verilebilir. Dipnotlar sayfanın sonunda yer alır. Dipnotlar 9 punto ve tek satır aralığı ile verilir.

Kaynakça: Kaynakça, makale metninin sonunda ve yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmış biçimde yer almalıdır. Kaynakça yazımı derginin yazım kurallarına uygun olmalıdır.

Sadece metin içinde atıf yapılan eserlere yer verilmelidir.

Kaynakların sıralanmasında madde işaretleri kullanılmamalıdır.

Aynı yazara ait birden fazla atıf söz konusu ise sıralamada yayın tarihi esas alınmalıdır.

Aynı yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eserine atıf yapılmışsa kaynaklar a, b, c biçiminde kodlanarak sıralanmalıdır.

Derginin kaynakça yazım kuralları:

Kitap: Hikâye, roman, şiir, ders kitapları, bilimsel kitaplar kitap formatında yazılır	
Tek yazarlı kitaplar:	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Üç veya daha fazla yazarlı kitaplar:	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Editörlü kitaplar:	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Çeviri kitap:	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Editörlü kitapta kitap içi bölüm:	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayınlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Makale: Dergi makalesi, kitap içi bölüm, ansiklopedi maddesi, söyleşi, mektup, bildiri gibi kısa yapıt sayılabilecek yazılar makale formatında yazılır.	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Çeviri makale:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.
Elektronik ortamdaki metinler:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Ses ve görüntü kayıtları: Katkısı öne çıkarılacak olan kişi yönetmen, senarist, oyuncu, yazar, besteci, şarkıcı olabilir.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.
Sözlü kaynak:	Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu), 1950 Narman doğumlu, halk ozanı. Görüşme tarihi: 17 Temmuz 2006.

COMPARATIVE TURKISH DIALECT AND LITERATURES

POLICIES & GUIDELINES

GENERAL PRINCIPLES:

Comparative Turkish Dialect and Literatures is an academic journal by Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Contemporary Turkish Dialect and Literatures. First published in 2022, it is an international peer-reviewed journal published electronically. Publication languages are Turkish, English and Russian. It comes out twice a year as Spring and Fall issues (May and November). The articles are free to access online at <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>.

AIMS

The main aim of this journal is to publish the articles which have the qualifications listed below to be accessible at the national and international level;

1. Scientific publications which provide interdisciplinary studies on culture in connection with social, educational, science, and health sciences on the basis of the idea that culture contributes to the development and progress of civilization;
2. Scientific articles that are planned within the framework of culture, civilization, development, cultural heritage, cultural changes, cultural economy, and folklore and will contribute to the theoretical and methodological progress of the field;
3. Scientific publications that will contribute to the culture, economy, family, and work policies of the Republic of Turkey;
4. Scientific studies translated from a foreign language to follow the studies in the fields of international culture, civilization, development, cultural economy, cultural changes, cultural heritage;
5. Introductory articles and review articles in cultural studies that will contribute theoretically or methodologically to scientific disciplines.
6. The translations that are expected to contribute to the field.

SCOPE

Scientific articles provide an interdisciplinary basis for culture, civilization, development, change, cultural heritage, and cultural economy including research, analysis, and compilation of first Turkey and Turkish culture and civilization by employing scientific research theories and methods.

CONTENT

Originality: It is expected that the journal articles to be sent to the journal have originality in a way that will make a scientific contribution to their field and that these articles have not been previously published anywhere. The articles based on doctoral and graduate studies will be considered as original if they can contribute theoretically and methodologically to their respective fields.

Book review/ critique: Book reviews/critique written about the works that will both inspire the respective field studies and contribute to their theoretical and methodological development will be accepted.

Translated articles: Translated articles that can contribute to various subjects such as culture, civilization, development, cultural economy, folklore, cultural heritage, cultural change, cultural diversity, cultural expression and cultural and folklore approaches to protect and practice intercultural interaction will be published.

Compilation: Compilations of oral or written sources and oral history studies will be included.

ETHICAL PRINCIPLES

Publishing Ethics: Articles submitted to the journal are obliged to comply with national and international publication ethics. All responsibility related to publication ethics in this journal belongs to the author. All responsibility in articles that have two or more authors belongs to all of the authors. The views and opinions expressed in the papers and the scientific and legal obligation belong to the author/authors and do not reflect the views of the journal and the institution.

All new submissions to the journal are checked by ethical editors by using Turnitin or iThenticate programs in the cases of plagiarism to verify the originality and quality of the article.

Research Ethics: It is an obligation that the article must obtain the necessary written permission to include materials such as illustrations and tables that are owned by a third party.

Taking another person's ideas and reproduction of any artwork will always require to comply with copyright regulations.

Obtaining a Legal / Special Permit Certificate: Before starting the study, all kinds of research such as survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview methods that require data collection from participants and using humans and animals for experimental purposes require the written permission obtained by the Ethics Committee of the respective institution which is established for researches on humans and animals. It should also be declared that the study was carried out in accordance with the Law on Protection of Personal Data.

THE EVALUATION OF PAPERS

Submission Guidelines: To submit a paper to the journal, authors should register themselves using the following registration page <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/comturdil>. Authors should guarantee that they do not send their articles for publication elsewhere.

Editorial Board: The editorial board consists of the chief editor, field editors, and assistant editors. Articles uploaded to the system are subject to preliminary evaluation by the editorial board. The committee detects whether the articles have been previously published elsewhere and if the article is the reproduction of the thesis, whether the text is a copy of any part of the thesis. In addition, in this process, the results of the plagiarism of the articles are checked with Turnitin and iThenticate. These controls are carried out in order to verify the originality of the articles to be published in the journal. The editorial board also makes a preliminary assessment of the compliance of the articles with the journal's publication principles. Manuscripts that do not meet these criteria may be rejected by the board or corrections may be requested. The articles whose preliminary evaluation is positive are forwarded to the editorial board for evaluation. The submission period of the articles from the editorial board to the broadcasting board takes two weeks at the latest.

Advisory Board: Advisory Board evaluates the articles accepted by the editors in the preliminary evaluation. They check for alignments between the form and content of the articles and the journal's stated principles, purpose, and scope. The articles approved in terms of subject, methodology, format features, and publication ethics are sent to the referees determined by the editorial board. Manuscripts that are not qualified enough in terms of language use, contain scientifically critical errors, and do not comply with publication principles are rejected by the editorial board. Rejected manuscripts are notified to the authors with the committee report within two weeks at the latest after the editorial board meeting.

Peer Review Process: Articles that pass pre-assessment of the Editorial Board are sent to two referees at least in order to evaluate. This journal uses a double-blind review, which means that both the reviewer and author identities are concealed from the reviewers, and vice versa, throughout the review process. To facilitate this, authors need to ensure that their manuscripts are prepared in a way that does not give away their identity. The referees evaluate the articles in terms of their contribution to national and universal science and compliance with ethical principles, spelling and writing rules, style and expression, literature review, method, findings, and results. Referees have the authority of evaluating, approving, and not publishing articles. The duration of evaluation by the referee takes one month. After completing the Referee Evaluation Report, referees will ask authors to revise articles, papers are sent back and authors make necessary corrections within two weeks. The reviewers have the right to check the new version of the articles after the corrections have been made.

Authors consider referee's criticisms, proposals, and revision requests. If there are issues with which authors disagree about referees' decisions, they have the right to object with their reasons. In this case, the final decision is always taken by the Editorial Board.

Decision: Manuscripts approved by two referees will be accepted for publication. Articles that receive a negative report from two referees will be declined. In case of a negative evaluation of one of the referees, the manuscript is sent to a third referee. If the third referee also reports a negative result, the article is rejected by the editorial board. Reviewers may request revisions to papers. Referee reports are delivered to the author and after the papers are revised in accordance with the reports, they go to the publishing stage. Referee reports are kept for 6

years. The names of referees in the relevant issue are included in the relevant issue of the journal collectively.

Transfer of Copyrights: In order to protect the rights of both authors and publishers, the author must give a legal permission document through the web address of the journal. The copyright of the published articles is supposed to be transferred to the Journal of Culture and Civilization.

Publication Process: The accepted articles are typed. After completing the DOI procedures, the DOI number on the cover page of each paper, the submission, acceptance, and publication dates of the study are added and published online at <http://bilimseldergiler.atauni.edu.tr/system/cultandcivil/index>. All or part of the published articles cannot be published elsewhere or reproduced in any way without the legal permission of the publisher. Quotations can only be used by citing the source.

GENERAL WRITING RULES

Title: It should consist of no more than 12 words, be prepared in bold and capital letters at the center of the page. The title of second language should be added under the title of written language in capital letters and should be centered, as well. If the written language is Turkish, the second language should be English, if the written language is English, the second language should be Turkish. Subtitles should be written in bold without being numbered and the first letter of each word should be capitalized.

Author's Information: The author's information should be centered on the page just below the title in the second language. The author's position, title, institution address, e-mail address, ORCID number information are given at the bottom of the first page with an asterisk associated with the author's surname.

Abstract and Keywords: Following the author's information, 150-300 words abstracts must be added at the beginning of the paper. After the abstract, there should be five keywords appropriate to the content of the article. If the written language is Turkish, an English abstract and English title must be added or vice versa.

The Main Text: Authors should use Microsoft Word Program (.doc /.docx) while writing their papers. The main text should be prepared in Times New Roman, 12 font size, 1,5 line spacing. Authors are expected to use the Oktay New Transcription font for works involving transcription. If authors use different fonts, they must send the fonts with the article. Other guidelines for formatting are as follows: Paragraph indent 1 cm, margins 2 cm (bottom-top-right-left), page size 17 x 24 cm.

The article text should not exceed 10,000 words. The citation rate in concise articles should not exceed 35%. The article should start with the introduction section that explains the research question, hypothesis, purpose and method of the article, then continue with the development section, which may also include subtitles and consists of data, observations, opinions, comments, and discussions. It should end with the conclusion section.

Citation: All direct citations should be given in quotation marks and italics. There is no need to use quotation marks in indirect quotations, but it is required to give the source information in a parenthetical citation. Footnotes should not be used when citing the source. Article texts

should be prepared according to the APA format that follows the author-page method of in-text citation. According to the writing rules determined by the journal, the guidelines for references are as follows:

In-text citation for sources by one author (Köprülü 2003: 145).

In-text citations for sources by multiple authors (Oğuz et al. 2018: 356).

In-text citations for sources that are published by the same author in the same year (Düzgün 2020a: 46; Düzgün 2020b: 79).

In-text citations for one more source in the same sentence (Körülü 2003: 145; Düzgün 2014: 230; Atnur 2017: 18).

Citing the indirect sources: (Aarne 1910, qtd. Günay 1975: 20). Whenever possible, take material from the original source, rather than citing an indirect source

Oral Source citation (Name Surname, Date / Place of Interview).

If the name of the cited author is given in the text: (2014: 12)

Abbreviations such as *abid. ag.* should not be used.

In works or manuscripts whose publication date is not known, only the author's name is given.

For works whose author name is not known, the name of the work should be written.

Internet resources should be given with the web address and date of access.

Footnote: Except for the reference, additional information about the main subject of the text can be given with footnotes. Footnotes are at the end of the page. Footnotes are given in 9 points and single line spacing.

Bibliography: The bibliography should be placed at the end of the article and in alphabetical order according to the surname of the author. The bibliography should be in accordance with the writing rules of the journal.

Only works cited in the text should be included.

Bullets should not be used to list the references

If there is more than one citation for the same author, the date of publication should be taken as a basis in the order of the list.

If more than one work of the same author published in the same year is cited, the references should be listed by coding as a, b, c.

Bibliography Rules and Guidelines :

Books: (It includes stories, novels, poems, textbooks, scientific books)	
Books with one author	Özdemir, Nebi (2017) <i>Kültür Bilimi ve Yönetimi</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Books with three or more authors	Oğuz, M. Öcal vd. (2008) <i>Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 1</i> , Ankara: Grafiker Yayınları.
Edited books	Alver, Köksal (Ed.) (2019) <i>Kent Sosyolojisi</i> , İstanbul: Çizgi Kitabevi.
Translated books	Tomlinson, John (2013) <i>Küreselleşme ve Kültür</i> , İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
Books chapter from a edited book	Güvenç, Ahmet Özgür (2019) “Çizgi Roman Formunda Yayımlanan Dede Korkut Anlatıları: Çocuk Haftası Dergisi Örneği”, <i>Çizgi Roman Kitabı</i> (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Journal Article: (It include short works such as a journal article, a book chapter, an encyclopedia article, an interview and a letter)	Düzgün, Dilaver (2019) “Halk Kültürü Değişmeleri ve Bir Alan Araştırması”, <i>Milli Folklor</i> , 31 (124), 62-74.
Translated Journal Article:	Bronner, Simon J. (2017) “Uygulamadaki Folklorun Bir Tanımına Doğru”, (Çev.: Aral, Ahmet Erman), <i>Milli Folklor</i> , 29 (113), 93-116.

Web Sources:	Sarı, Selay. “Dizilerle Kültür İhracatı” (05 Ağustos 2017) Erişim Tarihi: 1 Haziran 2021. http://www.milliyetsanat.com/yazar-detay/selay-sari/dizilerle-kultur-ihracati/8241
Audiovisual Media: The person who made a significant contribution to work such as director, screenwriter, actor, writer, composer, singer. will be highlighted.	Akay, Ezel (Yönetmen). 2006. Karagöz Hacivat Neden Öldürüldü?. Senaryo: Ezel Akay, Levent Kazak. Oyuncular: Beyazıt Öztürk, Haluk Bilginer vd. DVD. Özen Film.